

Socialt inriktade organisationer som arbetar mot missbruk

Vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna?

Av Ulf Hammare och Susanne Stenbacka

Socialstyrelsen klassificerar från och med år 2001 sin utgivning i olika dokumenttyper. Detta är ett *Underlag från experter*. Det innebär att det bygger på vetenskap och / eller beprövad erfarenhet som tas fram av huvudsakligen externa experter på uppdrag av Socialstyrelsen. Experternas material ger underlag till myndighetens ställningstaganden. Författarna svarar själva för innehåll och slutsatser.

Tidigare publikationer från Socialstyrelsens sekretariat för frivilligt socialt arbete.

- Socialt företagande – Om den sociala ekonomins dynamik (Artikelnr 2001-123-25)
- Kartläggning och analys av det nya systemet för statsbidrag till handikapporganisationer (Artikelnr 2001-123-79)
- Socialt inriktade barn och ungdomsorganisationer – Vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna? (Artikelnr 2001-110-12)
- Sociala ideella organisationer – som kommunerna ser dem (Artikelnr 2001-123-21)
- Vart bär det hän – är det frivilligt? Rapport från Socialstyrelsens årliga konferens om den ideella sektorn (Artikelnr 2002-117-2)
- Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – Hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare? (Artikelnr 2002-123-40)
- Frivilligorganisationer som uppdragstagare Vad betyder det för brukarna? – En inledande studie (Artikelnr 2002-123-40)

ISBN 91-7201-749-X
Artikelnr: 2003-123-8

Sättning: Anna Johansson

Tryck: KopieCenter, Stockholm, februari 2003

Förord

De frivilliga organisationerna har en lång tradition när det gäller arbetet med att stävja missbruket av alkohol – såväl genom förebyggande insatser som genom vård och stöd. På samma sätt som inom barnvården har organisationer inom nykterhetsvården historiskt på många sätt varit banbrytande och aktiva – från att driva lokala alkoholanstalter till att bedriva landsomfattande opinionsbildning. Också när narkotikamissbruket från mitten av 1960-talet blev ett mer omfattande samhällsproblem kom frivilliga organisationer att spela en viktig roll i opinionsbildning och genom direkta insatser.

Under senare år har intresset – och forskningen – riktats mot relationerna mellan den offentliga sektorn och frivilligorganisationerna. Relationer som redan tidigt i mångt och mycket kom att präglas av närhet och ömsesidigt beroende. Några av de funktioner – komplement, alternativ, avantgarde – som på senare år allmänt kommit att brukas för att beskriva de frivilliga organisationernas roll i förhållande till den kommunala verksamheten är tydliga också när det gäller insatser för missbrukare. Vad gäller förebyggande och opinionsbildande insatser mot missbruk har organisationerna, med nykterhetsrörelsen i spetsen, alltid intagit en självständig och pådrivande roll.

Trots välfärdsstatens framväxt och utveckling under ett halvsekel är de frivilliga organisationernas insatser omfattande, betydelsefulla och växande. Uppdragen inom vård och omsorg har på senare tid vuxit, bl.a. till följd av önskemål om fler aktörer inom området och på grund av nedskärningar inom kommuner och landsting. Detta är några av skälen till att Socialstyrelsen inrättat ett särskilt sekretariat (SoFri) för att synliggöra och uppmärksamma frågor som rör frivilliga organisationers verksamhet inom välfärdsområdet.

Denna rapport är en kunskapsöversikt över svensk och nordisk forskning om frivilligt socialt arbete med inriktning för nykterhet och mot missbruk. Rapporten innehåller också kortfattade beskrivningar av ett antal organisationer som är verksamma på fältet.

Rapporten har i en preliminär version presenterats på ett seminarium med företrädare för berörda organisationer. Dessa har därefter också beretts tillfälle att inkomma med synpunkter på texten.

Forskningsavdelningen vid Sköndalsinstitutet har på Socialstyrelsens uppdrag utarbetat rapporten. Författare är fil.dr *Susanne Stenbacka* och socionom *Ulf Hammare*. Författarna står för innehållet i rapporten. Stenbacka svarar för del 1 och Hammare för del 2. Arbetet med rapporten har skett i samarbete med en referensgrupp bestående av professor *Tommy Lundström*, Stockholms Universitet och fil. dr *Lars-Erik Olsson*, Sköndalsinstitutet. Kontaktpersoner på Socialstyrelsen har varit *Hans Mattsson* och *Leif Näfver*.

Leif Näfver
Chef, SoFri

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Inledning	10
Disposition	10
Definitioner	11
Metod	13
Avgränsning	15
Del 1 – Socialt inriktade organisationer med missbrukare och mot missbruk	17
Nykterhetsrörelsen och det preventiva arbetet	17
Organisationernas relation till staten	18
Organisationernas inriktning	23
Verksamhetens art	34
Finansiering	38
Organisationerna i ett geografiskt perspektiv	39
Frivilligsektorn i Sverige – mot nya former och funktioner?	46
Egenarten inom organisationerna	47
Framtida frivilligorganisationer	49
Framtiden med hänvisning till 1990-talsdiskursen om den kompetenta brukaren	49
Framtiden i ljuset av individualisering	50
Framtida forskning	51
Avslutning del 1	53
Del II – Sex organisationer inom området	55
Inledning	55
Några ytterligare organisationer	57
AA – Anonyma Alkoholister	59
Länkrörelsen	65
Sällskapet Länkarnas utveckling mot ett riksförbund	71
IOGT-NTO, International Organisation of Good Templars-Nationaltemplarorden	74
Hela Människan	80
RFHL – Riksförbundet för hjälp till narkotika- och läkemedelsberoende	87
Verdandi – arbetarnas socialpolitiska organisation	92

Referenser	99
Bilaga 1– Kommenterad bibliografi	111
Bilaga 2 – Organisationer inom det sociala området som uppbär statsbidrag genom Socialstyrelsen. Organisationer som motverkar missbruk av droger m.m.	126
Bilaga 3 – Anonyma Alkoholisters tolv traditioner	130
Bilaga 4 – Oxfordgrupprörelsens, Anonyma Alkoholisters och länkrörelsens grundläggande program	131

Sammanfattning

Många av de frivilliga organisationerna har en lång tradition när det gäller arbetet med att stävja missbruket av alkohol. Det betyder inte att verksamheten idag stagnerat utan snarare att man sökt utveckla förhållningssätt och arbetsmetoder som är anpassade till dagens verklighet. Detta har ibland skett till priset av interna slitningar och brytningar.

I denna rapport har vi koncentrerat oss på de frivilliga organisationer inom det sociala fältet som arbetar med missbruksfrågor. Det är ett fält som innehåller flera olika perspektiv och tillnärmelsesätt eftersom organisationerna kan arbeta både med opinionsbildning, prevention eller med missbrukare, f.d. missbrukare samt deras anhöriga.

Rapporten är uppdelad i två delar – en forskningsöversikt, dels en beskrivning av ett urval av organisationer. Som bilaga redovisas bl.a. en bibliografi.

Vi har diskuterat organisationerna utifrån sex variabler. Nedan ges en kortfattad bild av dessa variabler samt av aspekter som blivit synliggjorda under arbetet.

Synen på missbruket.

Synen på missbruket handlar om huruvida missbruket ses som ett individuellt problem, om medicinska faktorer ses som en förklaring eller om organisationen snarare betonar strukturella förhållanden som orsaker till människors missbruk av droger.

En individuellt inriktad syn finner vi hos Anonyma Alkoholister och Länkarna. Alkoholism är en sjukdom som är möjlig att behandla. Det går att ha ett ”normalt” förhållande till alkohol men de som ansluter sig till organisationerna måste vara helnyktra. Hela Människan är en organisation som förespråkar en nykter livsstil, men kan även inkludera punktnykterhet. Verdandi menar att alkoholmissbruk är ett strukturellt problem och utför ett arbete som syftar till att minska de skador som uppkommer av alkohol. Synen på missbruket handlar också om vem som har identifierat problemet – ibland är det missbrukaren själv, ibland en ”allmänhet”/”medmänniska” men det kan också vara en nära anhörig, kanske i samråd med en missbrukande person.

Organisationens relation till missbruksproblemet och målgrupp för medlemskap.

Vi diskuterar här vilka villkor som är grunden för medlemskapet och vad som karakteriserar relationen mellan hjälparen och mottagaren. Vilka är målgrupperna: missbrukare, anhöriga eller andra? Föräldraföreningen Mot Narkotika är ett exempel på en organisation som bygger på anhörigas behov. I Anonyma Alkoholister och Länkarna utgörs målgruppen av missbrukarna själva, medan IOGT-NTO syftar till att engagera en allmänhet. Ett sätt att se på de organiserade personerna är som drogfria förebilder, jämlika ”f.d. missbrukare”, anställda professionella eller människor som ger av sin egen ”vardagskunskap”.

Kön och etnicitet.

Det finns organisationer eller sammanslutningar som bara riktar sig till kvinnor. Dessutom förekommer det att det inom etablerade organisationer utvecklas underavdelningar som inriktar sig mot män eller kvinnor eller en särskild grupp av individer (barnfamiljer, läkare etc.). När det gäller etnicitet finns det inte undergrupper i samma utsträckning. SIMON är ett exempel på en organisation som arbetar med opinionsbildning och som samtidigt vill förena invandrare och svenskar i detta arbete. SIMON ägnar sig också åt frågor som specifikt rör kvinnors situation Inom forskningen uppmärksammas kön särskilt i studier som rör behandling. En slutsats verkar vara att samhället styr synen på vad som är ”manligt” respektive ”kvinnligt” och att vård och behandling bör utformas utifrån vad som är specifikt för könen – men att män och kvinnor också sannolikt delar många synpunkter om vad de vill ha ut av exempelvis en behandling.

Verksamhetens art.

Verksamheterna skiljer sig i fråga om vad organisationerna ägnar sig åt – exempelvis vård, självhjälp eller informationsspridning och opinionsbildning. Flera av organisationerna har ett ben i vardera av dessa områden, även om tyngdpunkten är förlagd till ett av dem. Diskussionen om frivilligsektorn som röst eller service är aktuell i sammanhanget, och det finns exempel på dels organisationer som syftar till att ge röst åt specifika problem och breda politiska frågor, dels mer serviceinriktade organisationer. Ett begrepp som framförs allt oftare är ”den kompetenta brukaren”, vilket avser att den f.d. missbrukaren ses som en resurs med speciella kunskaper.

Finansiering.

Får verksamheten sitt stöd via medlemsavgifter eller bidrag, eller har organisationen en utvecklad affärsverksamhet eller någon annan finansiering? Traditionellt bygger organisationernas verksamhet på frivilliga, obetalda insatser från ideellt engagerade. Under senare tid har dock flera organisationers verksamhet utvecklats till att omfatta tillhandahållande av vissa tjänster som är föremål för upphandling. Hela Människan är en organisation vars intäkter i allt större grad kommer från upphandlade verksamheter medan IOGT-NTO framför allt finansierar sin verksamhet med insamlingar och lotterier.

Lokalisering och regional uppbyggnad.

Hur ser organisationens uppbyggnad ut på lokal och regional nivå? Handlar det om en geografiskt breddad verksamhet eller om en koncentration av insatserna till en eller ett fåtal platser? Här har vi funnit att man för att underlätta en översikt kan dela in organisationerna i tre undergrupper med skillnader i regional och lokal representativitet:

- Bredd på regional och lokal nivå (t.ex. Länkarna och AA).
- Bredd på en regional nivå och lokala nedslag, organisationer med flera enheter med en intern struktur bestående av ett antal (flera eller färre) regionala kontor samt några lokala behandlingsenheter (t.ex. RFHL och FMN).

- Punktmarkering organisationer vars geografiska förankring kan sägas vara ”punktvis”. Exit är ett exempel på detta med verksamhet i Stockholm och Motala. Basta kan sägas höra hit liksom Convictus.

De frivilligorganisationer som arbetar med missbruk finns representerade på en rad platser i Sverige. Några är mer geografiskt utspridda än andra. Det pågår en debatt om på vilken nivå arbetet med missbruksfrågor bör ske: nationellt, regionalt eller lokalt. Vilken nivå som är lämplig avgörs förstås av problemets art, men frivilligt arbete sker dock alltid på en lokal nivå – i källare eller församlingshem, med insamlingsbössan utanför Konsum eller under vandringar på stan. Detta gäller oavsett om organisationen har en nationell övergripande uppbyggnad eller utgörs av en sammanslutning som bara existerar på en plats i Sverige. Det här kan ses som en naturlig följd av att allt missbruk i högsta grad är lokalt – en missbrukande individ befinner sig i ett grannskap, ett bostadsområde eller en lägenhet, missbruket orsakas av lokala förhållanden som kan vara både socialt och strukturellt betingade. Ett sätt att avhjälpa problemet är via lokala lösningar som exempelvis AA-möten eller anhörigas stöd till varandra i FMN.

Arbetet med forskningsöversikten och den närmare genomgången av några utvalda organisationer har förstås väckt nya frågor och synliggjort behovet av att få ökad kunskap på flera områden. Detta redovisas i ett avslutande avsnitt om fortsatt forskning.

Inledning

Knappt femtio år efter att A.A. lanserades i Sverige har man omkring 10 000 medlemmar, varav en tredjedel kvinnor och två tredjedelar män (Anonyma Alkoholister 2002a). Dessa är fördelade på omkring 500 grupper som träffas regelbundet för att samtala enligt en särskild modell som bygger på begreppet ”sharing”. Personer som har deltagit i liknande möten under flera år kan medverka som hjälpare eller funktionärer, dvs. att man delar med sig av sina erfarenheter.

Anonyma Alkoholister är bara ett exempel på en frivilligorganisation som arbetar med frågor som rör missbruk av alkohol och narkotika, frågor som sedan länge varit i centrum för ett flertal frivilligorganisationer. Organisationerna har dock skilda fokus vad gäller arbete och målgrupp. IOGT-NTO:s verksamhet inom området alkohol och narkotika består till 50 procent av opinionsbildande satsningar riktade mot befolkningen som helhet (IOGT-NTO 2002a). Anonyma Alkoholisters och Länkarnas målgrupper består av missbrukarna själva och Föräldraföreningen Mot Narkotika (FMN) har framför allt en inriktning mot anhöriga. Eftersom organisationerna har skilda målgrupper bedriver de givetvis också olika typer av verksamheter som kan ha tyngdpunkten på behandling med hjälp av f.d. missbrukare, självhjälp, eller helt enkelt förändring av den egna livsstilen. Verksamheternas bredd varierar också och kan betona enbart missbruk, missbruk och kriminalitet eller missbruk och anhörigas situation.

Syftet med denna rapport är att göra en kunskapsinventering av olika frivilligorganisationer som är engagerade i missbruksfrågor, att kartlägga vilken typ av verksamhet de bedriver samt att ge en bild av var i landet de är verksamma. Följande frågeställningar har utformats:

- Vilka typer av verksamheter kan vi finna inom missbruksområdet. Vilka organisationer rör det sig om, vilken typ av verksamhet bedriver dessa och med vilken målgrupp i fokus?
- Var i landet kan vi finna de olika typerna av verksamhet? Är organisationerna internationellt, nationellt, regionalt eller lokalt förankrade?
- Vad kan vi förvänta oss av den framtida utvecklingen inom frivilligarbetet?

Disposition

Rapporten består huvudsakligen av två delar. I den första delen görs en forskningsöversikt där befintlig kunskap inom framför allt frivilligorganisationer och missbruk kommer att presenteras. Frivilligorganisationer inriktade mot missbruk kommer att diskuteras med utgångspunkt i sex variabler. Variablerna har utkristalliserats under arbetets gång och bygger dels på litteraturstudier, dels på en genomgång av ett urval av de aktiva svenska organisationerna inom området.

I rapportens andra del ges en bild av fältet utifrån organisationernas egna formuleringar och utifrån offentliga publikationer som behandlar organisa-

tionerna. Här fördjupar vi oss i ett urval organisationer och låter deras ”berättelser” – i form av beskrivningar av deras verksamheter, målgrupper och förutsättningar – åskådliggöra en betydande del av det frivilligarbete som utförs inom området missbruk i Sverige.

Ett urval av den litteratur vi använt oss av återfinns i en kommenterad bibliografi, där böcker och artiklar presenteras kortfattat. Litteraturen som ingår i bibliografien ska ge en aktuell bild av genomförda och pågående arbeten inom den svenska frivilligsektorn som sådan men med en särskild inriktning mot missbruksfrågor. Några nordiska arbeten finns också med här eftersom ett flertal aktuella studier genomförts i både Finland, Danmark och Norge. Vad gäller publikationerna från de olika organisationerna är genomgången inte systematisk utan den grundar sig på ett urval där hänsyn tagits till publikationsform och kvalitet. Det sätt som organisationerna presenterar sitt material på varierar mycket – från interna tryck och material från hemsidor till publikationer som är utgivna på förlag.

Definitioner

Missbruk

Huvuduppgiften i detta arbete är att utgå från frivilligorganisationernas verksamhet. Därför har frågan om vad som kan definieras som missbruk lämnats därhän såtillvida att vi inte gör någon genomgång av förekommande definitioner på missbruk.¹ I stället utgår vi från organisationernas verksamhet, och vi tar upp organisationer som anger att de arbetar med missbruksfrågor eller missbrukare. Vi kan således säga att utgångspunkten är organisationernas egna uppfattningar om vad missbruk är. Synen på vad missbruk är skiljer sig dock åt mellan olika organisationer, liksom organisationernas riktlinjer för vad som är ”tillåtet”. Anonyma Alkoholister menar exempelvis att det är legitimt att dricka alkohol om man behärskar det, och att det alltså inte är fel att ta en snaps till maten så länge brukandet inte utvecklas till missbruk. IOGT-NTO förespråkar däremot en livsstil med ett uniformt nej till alla typer av rusmedel. De varierande definitionerna är dock inget problem eftersom organisationerna i sig är i fokus, liksom frågeställningar rörande organisationernas inriktning och karaktär, mer än begreppet missbruk i sig.

Frivilligorganisationer

Det finns en mängd forskning som avser frivilligorganisationernas organisationsform, ansvarsområden och förhållningssätt till exempelvis stat och

¹ Enligt en rapport från Statens beredning för medicinsk utvärdering är det vanligt att i studier av behandling av alkohol- och narkotikaproblem använda den amerikanska klassificeringen för diagnos, DSM-systemet (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders). Enligt denna räcker det med att ett av följande kriterier uppfylls under ett års tid för att diagnosen missbruk kan användas: 1) Upprepad användning av alkohol eller narkotika som leder till misslyckande att fullgöra sina skyldigheter på arbetet, i skolan eller i hemmet. 2) Upprepad användning av alkohol eller narkotika i riskfyllda situationer, exempelvis vid bilkörning eller i arbetslivet. 3) Upprepade kontakter med rättsväsendet som en följd av missbruket. 4) Fortsatt användning trots återkommande problem (SBU-rapport 2001:13 f). Definitioner av missbruk kan skilja sig mellan olika droger. Vad gäller bruket av narkotika är den svenska definitionen att allt bruk av narkotika som inte är medicinskt, räknas som missbruk (Drogutvecklingen i Sverige 2000:119).

kommun. När Lundström och Wijkström (1997:kap 2) definierar denna sektor i Sverige, samt sätter den i ett internationellt perspektiv, använder de bl.a. begreppen förening, stiftelse och idén om medlemskap. Dessa begrepp sätts i relation till välgörenhet och service. Sammanfattningsvis kan vi utgå från de kännetecknen som poängterats av flertalet forskare, nämligen att frivilligorganisationer vanligen är: (1) formaliserade i någon mening, t.ex. att de har en styrelse och möten för medlemmarna, (2) ”privata” i den meningen att de är fristående från den offentliga sektorn, (3) ideella på så sätt att de inte drivs med syfte att ge vinst till styrelse eller medlemmar, (4) självstyrande: genom att de kontrollerar sina egna aktiviteter och deras styrelse inte utses av vare sig kommun, stat eller privata företag, samt (5) föremål för ideella insatser i form av oavlönat arbete eller gåvor (Lundström & Wijkström 1997, Socialstyrelsen 2001a). I Sverige har det diskuterats att ännu ett kännetecken kan vara att organisationerna bygger på individuellt medlemskap. Detta synsätt har sin bakgrund i den svenska folkrörelsetraditionen och det individuella medlemskapet i demokratiska och öppna organisationer. Det är dock inte särskilt fruktbart att använda denna sistnämnda form av avgränsning när det handlar om frivilligsektorn och missbruk, eftersom organisationerna i sig mycket väl kan vara organiserade utifrån alternativa synsätt. Anonyma Alkoholister saknar – precis som namnet antyder – register över medlemmar och flera andra organisationer bygger på andra typer av sammanhållande kitt som exempelvis regelbundna träffar och individers förankring i ett socialt sammanhang utan register och medlemskap. När vi i fortsättningen talar om medlemskap avses både så kallat formellt medlemskap men också det mer informella, där anknytningen till en organisation kan vara lika stark men utan ”fysiskt medlemsbevis”.

I undersökningen möter vi verksamheter som bedrivs genom frivilligt, ideellt arbete men också organisationer som tar betalt för tjänster och avlönar anställda, men som inte har som syfte att vara vinstgenererande. Vilka begrepp som används påverkas givetvis av vilken litteratur som tas upp samt vilka begrepp organisationerna själva använder. I följande text kommer i huvudsak begreppet frivilliga organisationer att användas. När begreppet ideella organisationer används är det synonymt med frivilliga organisationer; vi tar inte ställning för att något av begreppen skulle vara mer relevant än det andra.

Social ekonomi och socialt företagande

”Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnytta, inte vinstintresse som främsta drivkraft.” (Kulturdepartementet 1999:10).

I denna rapport diskuteras organisationer som i de flesta fall är fristående föreningar. Det frivilliga arbetet är avgörande för verksamhetens fortgående, de engagerades egna erfarenheter har i flera fall stor betydelse och tanken är ofta att förståelse för klientens situation och för de svårigheter som medföljer livssituationen är minst lika viktigt som professionell kunskap. Organisationerna är dock ofta beroende av stat och kommun genom olika former

av bidrag – verksamhetsbidrag eller projektbidrag – vilket gör gränsen flytande mellan vad som är verksamhet initierad av stat eller kommun respektive verksamhet som uppkommit på gräsrotsnivå.

I en rapport utarbetad av RFHL (Riksförbundet för hjälp åt narkotika- och läkemedelsberoende) är målet att finna nya former för brukare att tillsammans organisera och styra en verksamhet eller ett företag. Rapporten utgår från exemplet Basta.² Alec Carlberg uttrycker syftet med socialt företagande så här: ”I ett socialt företag är visionen själen och den dagliga verksamheten kroppen. Konsten är att i vardagsarbetet få kropp och själ i harmoni” (Socialstyrelsen 2001b:7). Visionen och verksamheten – kropp och själ i liknelsen – kan sägas vara ett uttryck för den egenart som bl.a. den danske forskaren Kaspar Villadsen (2000) avser när han diskuterar frivilligorganisationernas karaktär och dess eventuella förändring på grund av statligt inflytande.

Om ”vanliga” företags bokslut kan sägas spegla det samhällsvärde som företagen representerar kommer företag inom den sociala ekonomin att behöva två bokslut – ett där vi kan utläsa det företagsmässiga bokslutet och ett ”socialt bokslut”. På så sätt skulle det sociala företagets egentliga samhällsnytta kunna redovisas. Alec Carlberg efterlyser metoder för att åstadkomma sådana bokslut (Socialstyrelsen 2001:8f). Det säregna med företag inom den sociala ekonomin borde kunna avläsas hela vägen: från idé och vision, via verksamhet, till utvärdering och bokslut.

Metod

Vårt uppdrag har varit att göra en genomgång av kunskapsläget när det gäller socialt inriktade frivilligorganisationer i Sverige vars huvudaktivitet är att ägna sig åt arbete med missbrukare och/eller mot missbruk. Vi avser här såväl traditionella nykterhetsorganisationer som klientorganisationer och andra samarbetsorgan. Utöver detta har forskning från övriga nordiska länder granskats, eftersom de nordiska välfärdsstaterna har mycket gemensamt; det finns flera intressanta forskningsinriktningar som förtjänar att uppmärksammas.

Rapportens första del är uppbyggd av framför allt en genomgång av de senaste årens tidskriftsartiklar samt böcker i ämnet och till mindre del av material som anknyter till de organisationer som behandlas i rapportens andra del. För att finna relevanta artiklar har följande databaser genomsökts: PsycINFO, Sociological Abstracts, ERIC och LIBRIS. Dessutom genomöktes följande tidskrifter: Alkohol & Narkotika (1996–2001), Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift (1996–2001), Socialvetenskaplig Tidskrift (1998–2001), British Journal of Social Work (1998–2001), European Journal of Social Work (1998–2001), Voluntas (1998–2001), Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly (1998–2001). Syftet var att fånga in sådan forskning som kombinerar frivilligt socialt arbete och missbruk. Det finns en mycket omfattande litteratur som behandlar frivilligt arbete och dess organisation. Att finna artiklar som specifikt behandlar organisationer inom

² Författare till rapporten är Alec Carlberg som är styrelseordförande i Rainbow Sweden och Basta Arbetskooperativ.

området missbruk är dock svårare. Det visade sig att ett stort antal artiklar behandlar dels frivilligt arbete och socialt arbete utifrån skilda aspekter, dels missbruk, men att få artiklar kombinerar dessa begrepp. Det hindrar emellertid inte att genomförda studier kan kopplas samman för att skapa en relevant diskussion av organisationer inriktade mot missbruk.

Det finns också exempel på forskningsfält som har att göra med både frivilligorganisationer och missbruk men som ändå ligger utanför det fält som ska undersökas här. Ett exempel på detta visade sig under sökningar i databasen PsycINFO, när ett par av de artiklar som påträffades behandlade människors deltagande i frivilligt arbete i relation till deras livsstil och drogberoende. Deltagande i frivilligt arbete kan vara en variabel som säger något om det sociala kapitalet och tillhörigheten i samhället – om man är en deltagande medborgare skulle risken för drogberoende vara mindre. Sådana resonemang ligger dock utanför ramen för denna studie.³

Utöver sökningar inom litteratur och tidskrifter kontaktades 25 FoU-enheter som ombads informera om eventuell forskning inom fältet. Av dessa svarade 20, och 2 av dem angav att de gett ut någonting med anknytning till området: SOFO-mitt, forskningsenheten i Sundsvall-Timrå, och stiftelsen Kvinnoforum i Stockholm. En tredje enhet, FoU Kronoberg, har gjort studier av kommunens upphandling av verksamheter inom missbruksområdet. En slutsats är att i de fall när missbruk har varit föremål för undersökningar har studierna haft missbrukarna som utgångspunkt och inte i första hand handlat om inblandade organisationer eller om frivilligt socialt arbete. En mängd material, såväl från dessa FoU-enheter som övrig forskning, diskuterar ingående hur individer upplever förekomsten av sociala nätverk och olika former av behandling utan att närmare gå in på organisation eller huvudmannen bakom nätverken och behandlingen. FoU Nordväst svarar t.ex. att deras forskningsfält är socialtjänstens missbrukarvård men att de inte undersöker socialt frivilligt arbete, och FoU Skåne svarar att de haft en forskningscirkel om kvinnor och missbruk men utan inslag av frivilligt socialt arbete. Det påpekas dock från flera håll att det är en forskningsinriktning som borde uppmuntras.

En viktig källa för rapportens andra del är Socialstyrelsens lista över vilka organisationer som får bidrag. Skriftligt material från organisationerna behandlas, och här framkommer också likheter och skillnader i t.ex. synsätt och verksamheter. Av de organisationer vi varit i kontakt med kommer några att presenteras närmare i del två: Anonyma Alkoholister, Hela Människan, IOGT-NTO, Länkarna, RFHL och Verdandi. En poäng med urvalet är att det speglar olika typer av verksamhetsinriktningar – från dem som strikt arbetar utifrån ett självhjälpsperspektiv utan deltagande av professionella till dem som har ideologiska eller religiösa drivkrafter och som utför hjälpinsatser både ideellt och yrkesmässigt. Kombinationer av dessa är naturligtvis också förekommande. Ett betydelsefullt gemensamt drag hos de nämnda organisationerna är bortsett från AA att de uppbär förhållandevis stora statliga anslag för sin verksamhet. Däremot skiljer de sig åt vad gäller organisering och position i förhållande till stat och kommun. Dessa frågor utvecklas i del

³ Detta resonemang vore svårt att hantera i föreliggande studie; de aktiva är ofta f.d. missbrukare och det frivilliga arbetet innebär förvisso att de inte längre missbrukar men det var snarare missbruket som ledde dem in i det frivilliga arbetet än att det frivilliga arbetet gjorde att de avhöll sig från missbruk inledningsvis.

två och de presenterade organisationerna kan ses som en exempelsamling med syfte att belysa frågeställningarna och samtidigt ge några bilder av ett omfattande fält.

Ett problem har, som tidigare nämnts, varit att finna undersökningar som behandlar både organisationerna (dvs. problematiserat den frivilliga sektorn som sådan) och verksamhet inriktad mot missbruk. Ett undantag är dock rapporten ”Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – Hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare?” (Socialstyrelsen 2002) som tar upp likheter och olikheter mellan olika huvudmannaskap inom missbrukarvården. När det gäller aktiviteter som inte består av vårdhem utan som har mer sociala och stödjande funktioner är det dock svårare att finna material som problematiserar huvudmannaskapet. En anledning till det skulle kunna vara just bristen på alternativa huvudmän – att det därmed inte varit aktuellt att genomföra komparativa studier. Vad gäller vård och behandling finns det alternativ inom kommun och landsting medan det är svårare att finna offentliga motsvarigheter till det mer sociala och vardagsintegrerade arbete som exempelvis Länkarna eller Anonyma Alkoholister bedriver.

Vissa rapporter och utvärderingar är utförda av personer som också är aktiva i den verksamhet de studerar. Det kan naturligtvis påverka både *vad* som lyfts fram i rapporterna samt *på vilket sätt* olika uppgifter framställs. Ett sådant exempel är Socialstyrelsens rapport ”Socialt företagande, Om den sociala ekonomins dynamik, Exemplet Basta Arbetskooperativ”, som författats av Alec Carlberg, styrelseordförande i Basta. En del av de böcker och rapporter som skrivits om AA och Länkarna är också utformade av personer som är aktiva i organisationerna. Ännu en aspekt är att forskningsrapporter eller liknande arbeten ibland skrivs av människor med dubbla roller – de kan vara både forskare och aktiva inom en specifik organisation (t.ex. Norling & Skoglund 1999). Det bör finnas en medvetenhet om detta även om det inte är ett förhållande unikt för just detta forskningsfält.

Det är svårt att med utgångspunkt i forskningsläget göra en värdering av olika organisationers betydelse numerärt (eftersom alla inte har medlemsregister) och inflytandemässigt (eftersom det skulle krävas en annan typ av kompletterande forskningsinsats). Organisationernas betydelse för enskilda individer kan inte heller mätas i antal medlemmar eller timmar utfört arbete, men framkommer däremot tydligt i de kvalitativa intervjustudier som genomförts (se exempelvis Liljeroth 2000, Leissner & Hedin [red] 2002).

Avgränsning

Denna studie har som syfte att behandla rikstäckande organisationer som får bidrag från Socialstyrelsen. Det är oproblematiserat att använda sig av listor över dessa organisationer; däremot kan själva gränsdragningen upplevas som svårhanterlig eftersom begreppet ”rikstäckande” är komplicerat. Är en organisation som finns i Stockholm och Malmö rikstäckande? Är en organisation som är baserad i Stockholm rikstäckande om den har klienter från andra delar av landet? Är paraplyorganisationer rikstäckande genom att de knyter samman moderorganisationer som i sin tur har lokala underorganisationer? Dessa frågor får inte några entydiga svar i denna rapport, men vi anser det vore intressant att vidareutveckla frågor och analyser kring de regionala aspekterna av organisationernas uppbyggnad och verksamhet.

Även om ambitionen är att behandla organisationer med en regional spridning så finns det en medvetenhet om att vissa organisationer är mer lokalt förankrade än rikstäckande, som exempelvis Urkraft i Skellefteå (Öhlund 1997) eller Xist i Stockholm. Denna avgränsning i arbetet gör dock att de verksamheter som bara finns på en plats i landet inte kommer med annat än som exemplifiering på verksamhetens typ eller för att illustrera mer övergripande resonemang. Många intressanta organisationer och organisations typer kommer således inte att behandlas särskilt utförligt. De verksamheter som ingår i den större fallstudien/beskrivningen betraktas dock som rikstäckande. De är kanske inte rikstäckande i den meningen att de har ett kontor i varje län eller kommun men deras upptagningsområde är nationen och de återfinns både regional och lokal nivå.

Begreppet självhjälp tas upp via de organisationer som aktualiserar ämnet, som t.ex. AA. Däremot kommer inte självhjälp i sig att problematiseras; där hänvisar vi i stället till andra studier (se t.ex. Karlsson, 2000 och 2002). Generellt sett gäller att olika typer av vårdformer, som exempelvis självhjälp, tas upp i samband med organisation och verksamhetsinriktning, men inte i vilken utsträckning vårdformen är effektiv eller inte. Rapporten syftar inte till att göra en granskning av olika vårdtypers effektivitet.

Organisationer som primärt arbetar med missbruk kommer att fokuseras i första hand, men vi tar också upp organisationer vars syfte egentligen är ett annat men som av olika anledningar har kommit att arbeta med missbruksfrågor som "bisyssla". En skiljelinje mellan organisationerna går mellan nykterhetsarbete och prevention samt arbete för att hjälpa dem som redan befinner sig i missbruket. Det finns alltså en tidsaspekt som har att göra med när i personers liv organisationen fyller sin funktion. Denna rapport gör ingen avgränsning här utan tar upp frivilligorganisationer som både är aktiva som förebyggare och som vårdgivare eller stödjare under själva missbruket och dess avslutandefas.

Del 1

Socialt inriktade organisationer för missbrukare och mot missbruk

Nyktterhetsrörelsen och det preventiva arbetet

Inledningsvis kan det vara relevant att se på dessa rörelser i ett historiskt perspektiv, om än mycket kortfattat (för en mer djupgående beskrivning hänvisas till exempel till Lundkvist 1977). Frivilligorganisationer med en inriktning mot att hjälpa missbrukare eller stävja missbruk med hjälp av opinionsbildning har en lång tradition i Sverige. Folkhälsovetenskapstraditionen har varit stark, och en betydande del av denna har haft sitt fotfäste i fältet att motverka missbruk och kanske framför allt alkoholmissbruk. Den äldre svenska nyktterhetsrörelsen, med anor från 1700-talet, hade som avsikt att inskränka på konsumtionen snarare än att förbjuda den. När tillgången på alkohol ökade under första halvan av 1800-talet, bl.a. genom hembränning, ökade konsumtionen och den organiserade nyktterhetsrörelsen startade 1830. Svenska nyktterhetsförbundet bildades 1837, och utgjorde ett gemensamt organ för de olika nyktterhetsföreningarna. Förbundet förespråkade total avhållsamhet från brännvin och spritdrycker och måttlighet i bruket av andra alkoholhaltiga drycker. Årtalet 1845 beskrivs som rörelsens höjdpunkt med 100 000 medlemmar, med den största utbredningen i Malmöhus, Kronobergs och Jönköpings län samt i Hälsingland. Anslutningen beskrivs däremot som svag i Dalsland, Bohuslän, Halland och på Gotland liksom i Svealand. Ledarna var viktiga och om den engagerade ordföranden flyttade blev föreningen passiv eller avsomnade. När de religiösa föreningarna ökade i styrka avstannade denna äldre nyktterhetsrörelse. Sammanfattningsvis anses den mer ha bidragit till opinionsbildning än till minskad konsumtion (Larsson 1945, i Lundkvist 1977:50 f).

En starkare nyktterhetsrörelse växte fram under 1870-talet. Godtemplarorden (International Order of Good Templars, IOGT) från USA fördes in i landet 1879, Svenska Blåbandsföreningen 1883 och Templarorden 1884. Det kristna inslaget var markant och det var först Nyktterhetsorden Verdandi (bildat 1896) som proklamerade religiös neutralitet. Under åren 1876–1880 hölls stora möten där man försökte ena strävanden mot nyktterhet, och det främsta tvisteämnet var om nyktterhetsrörelsen skulle kräva måttlighet eller helnyktterhet. Förespråkarna för helabsolutismen, som företrädde av de nyare rörelserna, gick segrande ur striden (Lundkvist 1977:52).

I Sverige blev nyktterhetsfrågan, tillsammans med andra sociala frågor, intressant för statsmakten kring sekelskiftet 1900. Detta grundade sig till en del på en rädsla för underklassen och kopplades ihop med statens ansvar för fattigvård (Rosenqvist 1985 i Kurube 1997:29). Fram till 1910 ökade också antalet medlemmar i nyktterhetsrörelsen kraftigt, och IOGT var störst. Därefter skedde en stark tillbakagång och både frikyrkorörelsen och fackföre-

ningsrörelsen gick om nykterhetsrörelsen i medlemsantal (Lundkvist 1977:66f).

Sven Lundkvist namnger de mest betydande nykterhetsrörelserna omkring 1920 till följande: Internationella godtemplarorden (IOGT) Sveriges Blåbandsförening (SBF) Templarorden (TO) Nationella Godtemplarorden (NGTO) och Nykterhetsorganisationen Verdandi (NOV). Utöver dessa fanns en mängd organisationer med inriktning mot specifika målgrupper, som exempelvis kvinnor, studerande och järnvägstjänstemän. Barn- och ungdomsarbetet var särskilt rikt inom IOGT (Lundkvist 1977:65). På 1940-talet sker en ny uppgång för nykterhetsrörelsen bl.a. beroende på motorismen, och Lundkvist menar att nya mål för en rörelse kan ha stor betydelse för dess utveckling (Lundkvist 1977:70f).

Sedan 1880-talet hade således den absolutistiska nykterhetsrörelsen haft starka framgångar i Sverige, och det nykterhetspolitiska arbetet hade starkt inflytande inom såväl liberalerna som socialdemokraterna (Lundkvist 1974, i Kurube 1997:29). Den svenska statsmakten hade en uttalad vilja till korporativa lösningar vilket blev en viktig utgångspunkt för den politiska kulturen (Johansson 1995, i Kurube 1997:29). Kerstin Stenius (1996) kan i sitt arbete om alkoholistvården i Sverige under 1900-talet påvisa en stark tradition av samarbete mellan stat-kommun-landsting och frivilligorganisationer. Detta bekräftas också av Lundström (1995) i en studie över staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige. Institutionsvården byggdes ut under en intensiv period från 1930-talet fram till 1950-talet. Det kan ses som en del av det moderna projektet ”att lägga livet till rätta” för den vanliga, och kanske särskilt den avvikande, människan (Kurube 1997:32). Läkarkåren antog en central plats när det gällde såväl behandling av alkoholmissbrukare som kriminalvård, och exempelvis länkrörelsens reaktion mot institutionsvården kan förstås utifrån den sociala ingenjörskonsten och anstaltsvården (Kurube 1997:33).

De frivilliga organisationerna var således tidiga när det gällde arbetet med att stävja missbruket av alkohol. Länkarna startade 1945 och Anonyma Alkoholister (AA) startade sin verksamhet i Sverige 1953. Här kan vi också nämna att IOGT-NTO, som etablerades 1879 med den första logen i Göteborg och med ytterligare 16 loger inom 5 månader, skaffat sig sin nuvarande organisation via ett flertal interna skiljaktigheter (Lindgren 2001:16). I slutet av 1950-talet startade DKSN (De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse), senare Hela Människan, med sin mötesplatsverksamhet eller dagcenterverksamhet för i första hand personer med missbruksproblem. Över huvud taget är det viktigt att ha i minnet att rörelserna är föränderliga över tid.

Organisationernas relation till staten

Ovan nämnda organisationer tog initiativ till verksamheter som är en naturlig del av välfärdsstaten. Staten och frivilligorganisationerna har således sedan länge arbetat med liknande frågor även om synsättet gällande vem som borde utföra vad har varierat. Relationen mellan frivilliga organisationer och offentliga organisationer (stat, marknad och civilsamhälle) är ett område som uppmärksammas allt mer inom forskningen gällande frivilligt arbete (se exempelvis Stenius 1999, Villadsen 2000, Johansson 2001, Socialstyrelsen 2002q). Kommunen kan ses som ett slags mellanled mellan stat

och medborgarsamhälle (Stenius hänvisar till Mäkelä 1988) och därmed kan de flytande gränserna mellan offentligt och frivilligt samt allmänt och privat konkretiseras (Stenius 1999:15). Men fortfarande finns det förstås stora skillnader i hur kommuner arbetar, t.ex. om de fungerar som bidragsgivare, uppköpare eller om de tar någon slags medelväg via socialsekreterarna och har en mera aktiv roll även i det praktiska arbetet.

Ett resonemang som återkommer är att det sker ett slags övergång från att organisationerna haft en roll som ”röst” i meningen intressekamp och vida politiska frågor, till en roll som ”serviceproducent”. Kommunerna anlitar exempelvis frivilligorganisationer i ökad utsträckning för utförande av vissa tjänster eller begär något i gengäld för att organisationen uppbär ett bidrag. Denna typ av diskussion är principiellt intressant för alla typer av frivilligorganisationer, så även på missbruksområdet (för en fördjupad diskussion se exempelvis Bergmark 1994, SOU 1993:82, Lundström & Wijkström 1995, Lundström & Svedberg 1998, Socialstyrelsen 2002a och 2002b).

Ett exempel från övriga Norden är Danmark, där frivilligt arbete nu är en fast punkt på den politiska agendan. I Danmark kom staten att under 1930–1960-talen överta en stor del av ansvaret för socialt och hälsorelaterat arbete – som en del av uppbyggnaden av den demokratiska välfärdsstaten. Sedan slutet av 1800-talet hade dessa typer av uppgifter utförts av privata organisationer. Under 1970-talet svängde pendeln igen och attityden var då att socialt arbete skulle utföras så nära medborgarna som möjligt. Sedan dess har decentraliseringen varit tongivande, vilket även kan sägas gälla övriga nordiska länder (Elmeland 2000:254, se också SOU 1993:82 för en diskussion om Danmark). Decentraliseringstendenserna har till betydande del handlat om att reformera, demokratisera och effektivisera den offentliga sektorn – vilket på kommunal förvaltningsnivå inneburit ett behov av sektorsövergripande samarbete där honnörsorden varit brukarmedverkan, avbyråkratisering, kvalitetsstyrning, medborgarmöten, närmiljö och sociala nätverk (Elmeland 2000:254). När den kommunala förvaltningen upptäckte svårigheten med att direktöverföra dessa begrepp till den egna verksamheten kan den frivilliga sektorn ha varit en efterlängtd lösning. Inom denna sektor fanns ju redan traditionen att arbeta i enlighet med flertalet av dessa värderingar.

Dagens organisationer – alkohol och narkotika

Om vi ser till de organisationer som finns med på Socialstyrelsens bidragslista finner vi 34 organisationer som i någon mening ”motverkar missbruk av droger m.m.”. De riksorganisationer som kommit i fråga för bidrag har ett flertal olika inriktningar. Vi kan för det första skilja mellan verksamheternas inriktning: de vars huvudsyfte är att motverka missbruk, som FMN (Riksförbundet Föräldraföreningen Mot Narkotika), eller de som mer bedriver hälso-, kultur- och miljövard samt friluft- och idrottsverksamhet fri från droger, som SFF (Svenska Frisksportförbundet). Här kan vi för det andra också urskilja s.k. paraplyorganisationer, som exempelvis KSAN (Kvinnorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor) Rainbow Sweden och SLAN (Sveriges landsråd för alkohol- och narkotikafrågor). I paraplyorganisationerna består medlemmarna av andra organisationer IOGT-NTO är ett exempel på en moderorganisation som dessutom är medlem i KSAN. Ett syfte med en paraplyorganisation kan vara att arbeta över-

gripande med gemensamma frågor och därmed nå ut till målgrupper som inte primärt arbetar med alkohol- och narkotikafrågor. Dessutom skiljer sig förstås organisationerna åt vad gäller inställningen till drogmissbruk, från nolltolerans (FMN Malmö hemsida⁴) till att förespråka ”en aktiv och human” narkotikapolitik, inklusive sprutbytesprogram för narkomaner (RFHL 2002g). Sådana differenser diskuteras vidare under de olika variablerna nedan.

Med hjälp av Folkrörelse- och föreningsguiden (1999) går det att få en överblick över de svenska organisationerna på området. Under rubriken ”Nykterhet och antidrog” finner vi till stora delar samma organisationer som på Socialstyrelsens lista. Här återfinns dessutom: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), Nykterhetsrörelsens Scoutförbund (NSF), Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle (RNS), Svenska Nykterhetsförbundet (SN).

Utifrån Folkrörelse- och föreningsguiden 1999 kan vi också göra en grov uppskattning av antalet medlemmar i dessa organisationer (då har inte de organisationer som fungerar som paraplyorgan tagits med annat än om de har ett antal enskilda medlemmar). Urvalet av organisationer som finns i guiden bygger på kriterierna:

- Organisationerna ska ha lokala föreningar och/eller verksamhet i olika delar av landet.
- Medlemmarna i grundorganisationerna eller huvud- eller samarbetsorganisationerna ska vara enskilda personer.
- Medlemskapet ska vara frivilligt.
- Verksamheten ska vara långsiktig och varaktig.
- Organisationerna ska ha en demokratisk uppbyggnad som ger medlemmarna möjlighet att påverka såväl mål som verksamhet.
- Organisationerna ska ha ett medlemstal som uppgår till minst ca 1000 medlemmar (vissa avvikelser har dock gjorts från dessa kriterier, Folkrörelse- och Föreningsguiden 1999).

Sammantaget har dessa organisationer omkring 315 000 medlemmar som finns representerade i 4 480 lokala avdelningar eller grupper. Merparten av organisationerna har också regionala enheter eller kontor. På Socialstyrelsens lista över vilka organisationer som får bidrag återfinns dessutom följande organisationer: Alna (Arbetslivets egen resurs i alkohol- och drogfrågor, bildat av LO, TCO och SAF, ALRO (Alkoholproblematikers riksorganisation), Convictus, De fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation, Dianova, Forum för frivilligt socialt arbete, Hasselasolidaritet, KILEN (Konsumentföreningen Läkemedel och Hälsa), KRIS (Kriminellas Revansch i Samhället, KSAN (Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor), Kvinnoforum, LP-verksamhetens Ideella Riksförening, Rainbow-Sweden, RAM (Riksföreningen för alkoholmottagningar (RAM), Riksförbundet för förstärkt familjevård (RFF), SIMON (Sveriges

⁴ Vid tiden för bearbetning av denna rapport var Riksförbundets Föräldraföreningen Mot Narkotika hemsida under uppbyggnad och man hänvisade i stället till lokalavdelningarna. Därför hänvisas i förekommande fall till exempelvis FMN Malmö och FMN Stockholm.

invandrare mot narkotika), SMART, SLAN (Sveriges landsråd för alkohol- och narkotikafrågor) och Svenska Akademikers Nykterhetsförbund (SAN). Anledningen till att dessa inte finns med i Folkrörelse- och föreningsguiden är att flera av dem är relativt nybildade samarbetsorgan eller är paraplyorganisationer som inte består av individuella medlemskap.

Tabell 1. Organisationer för nykterhet och antidrog (Källa: Folkrörelse- & Föreningsguiden 1999)

Organisation	Antal med. individuella	Lokalavd./ lokala grupper	Regionala kontor
Anonyma Alkoholister AA	8 000	450	6
Anonyma Narkomaner NA	2 500	200	ja
Riksförbundet Föräldraföreningen Mot Narkotika FMN	5 500 ⁵	40	ja
Föreningen Fruktdrycker	245	nej	ja
Hela Människan	3 500 ⁶	100	ja
IOGT-NTO	62 000	1 400	ja
JHF	2 595	30	
IOGT-NTO:s Juniorförbund JUN	23 232	362	ja
Länkens Kamratförbund	11 350	40	ja
MHF	82 749	484	ja
MHF Ungdom	7 680	120	ja
NSF, Nykterhetsrörelsens Scoutförbund	5 799	119	22
RFHL	4 000	20	ja
Riksförbundet mot alkohol- och narkotikamissbruk, RFMA	620	2	ja
RNS, Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle	10 500	45	
Riksföreningen Vita Bandet	1 900	71	16
SFF, Svenska Frisksportförbundet	11 400	100	23
Svenska Narkomanvårdsförbundet SNVF	23		
Svenska Nykterhetsförbundet	3 046	ja	nej
Sveriges Blåbandsförbund	20 245	260	ja
Sveriges Blåbandsungdom, SBU	4 880	70	ja
Sveriges Lärares Nykterhetsförbund, SLN	2 200		23 reg. Yrkesföre- ningar
Sveriges Polismäns Helnykterhetsförbund, SPHF	1 460	2	
Sällskapet Länkarnas Riksförbund, SLRF	11 000	45	ja
Ungdomens Nykterhetsförbund, UNF	8 500	300	ja
Verdandi	20 000	220	ja
Summa	314 924	4 480	

⁵Uppgiften kommer från Larsson, Lena (2002, informationssekreterare vid Riksförbundet Föräldraföreningen Mot Narkotika. Information via e-post 2002-09-02. I Folkrörelse- och föreningsguiden (1999) angavs antalet medlemmar till omkring 8 000.

⁶Hela Människan har inga medlemmar. Siffran gäller antalet anställda, förtroendevalda samt frivilligmedarbetare (Dahlén Persson, Eva, konsulent, Hela Människan, riks. Information via brev 2002-09-02).

Organisationernas inriktning

En analys av de frivilligorganisationer som återfinns inom fältet missbruk kan förstås bedrivas utifrån ett flertal synvinklar och med olika ambitionsnivå. Med hänsyn till den kunskap som inhämtats om de olika organisationerna och med rapporten ”Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer” (Socialstyrelsen 2001) som inspirationskälla har vi valt att uppehålla oss särskilt vid följande sex variabler för att diskutera och presentera organisationerna så att de bildar ett sammanhang utan att de trängs in i snäva kategorier som döljer mångfalden:

- *Synen på missbruket.* Synen på missbruket handlar om huruvida missbruket ses som ett individuellt problem, om medicinska faktorer ses som en förklaring eller om organisationen snarare betonar strukturella förhållanden som orsaker till människors missbruk av droger.
- *Organisationens relation till missbruksproblemet och målgrupp för medlemskap.* Organisationens relation till missbruket syftar till att föra en diskussion om vilka villkor som är grunden för medlemskapet. Vad karakteriserar relationen mellan hjälparen och mottagaren? Här kommer vi in på skillnaden mellan exempelvis självhjälpsgrupper och hjälp till andra samt vilka målgrupperna är missbrukare – anhöriga eller andra.
- *Kön och etnicitet.* Det finns organisationer eller sammanslutningar som bara riktar sig till kvinnor. Dessutom förekommer det att det inom etablerade organisationer utvecklas underavdelningar som inriktar sig mot ett kön eller en särskild grupp av individer (barnfamiljer, läkare etc.). När det gäller etnicitet finns det inte undergrupper i samma utsträckning; dock ges senare ett exempel på hur en etniskt baserad organisation tar sig an missbruksfrågor.
- *Verksamhetens art.* Verksamheterna skiljer sig i fråga om vad de ägnar sig åt, t.ex. vård, självhjälp eller informationsspridning och opinionsbildning. Diskussionen om frivilligsektorn som röst eller service är aktuell i sammanhanget, och det finns inom fältet exempel på dels organisationer som syftar till att ge röst åt specifika problem och breda politiska frågor, dels mer serviceinriktade organisationer.
- *Finansiering.* Får verksamheten sitt stöd via medlemsavgifter eller bidrag, eller har organisationen en utvecklad affärsverksamhet eller någon annan finansiering?
- *Lokalisering och regional uppbyggnad.* Hur ser organisationens uppbyggnad ut på lokal och regional nivå? Handlar det om en geografiskt breddad verksamhet eller om en koncentration av insatserna till en eller ett fåtal platser?

Synen på missbruket

Det finns uppenbara skillnader mellan organisationernas ideologiska innehåll och deras inställning till droger. En individuellt inriktad syn finner vi hos Anonyma Alkoholister, Länkarna och Hela Människan. Anonyma Alkoholister vill framhålla att man koncentrerar sig på det personliga tillfrisk-

nandet och fortsatt nykterhet hos de individuella alkoholister som sökt hjälp i organisationen. De vill däremot inte delta i någon debatt om i vilken riktning alkoholpolitiken ska drivas. Alkoholism betraktas som en sjukdom som är möjlig att behandla, vilket är en inställning som också Länkarna ansluter sig till. Sjukdomssynen bygger bl.a. på att man använder begreppen ”egna självbekännelser” och ”empati” i arbetsmetoderna. Genom att leva med dessa begrepp är tillfrisknande möjligt (Kurube 1997:104).

Vi kan konstatera att AA och Länkarna kräver helnykterhet av sina medlemmar men inte av samhället i övrigt. RFHL intar en ännu mildare hållning på så sätt att de accepterar alkohol som ett medel för avkoppling men vill bekämpa den typ av missbruk som leder till social utslagning. Vad gäller synen på narkotikamissbruk står FMN och RFHL relativt långt ifrån varandra. RFHL förespråkar en avkriminalisering och menar att tvångsvård av missbrukare bör ersättas med en ”akutlag” som bara tillämpas när en missbrukare befinner sig i en direkt livshotande situation (RFHL 2002g). FMN skriver däremot att första delmålet vid all missbruksbekämpning är drogfrihet – först därefter är missbrukaren behandlingsbar. Nätverket runt missbrukaren måste markera sitt avståndstagande och ”upphöra med varje missriktad hjälpinsats, som bidrar till att göra fortsatt missbruk möjligt eller uthärdligt” (FMN Malmös hemsida 2002-07-12).

Den ekumeniska organisationen Hela Människan förespråkar nykterhet som livsstil men kan även tänka sig punktnykterhet (Hela Människan, Grunddokument om alkohol 2002). Organisationen ser alkoholens skadeverkningar som orsakade av såväl individuella som strukturella problem, men verksamheten är framför allt uppbyggd kring individuell hjälp och arbete bland särskilt utsatta människor. Dessutom är den information som sprids individanpassad på så sätt att värdet av punktnykterhet betonas t.ex. under graviditet och amning, liksom i trafiken och arbetslivet.

Verdandi identifierar däremot alkoholmissbruk som ett strukturellt problem. Det yttrade sig tidigare i en vilja att införa ett totalförbud – en inställning som har mildrats och numera är inriktad mot att minska de skador som uppkommer av alkohol (Verdandi 2000a). Att ”kraven” och arbetsmetoderna varierar under olika tidsperioder kan, enligt Verdandi, ses som ett tecken på att folkrörelsen är ”levande och demokratisk” (Inge Fäldt. Verdandi, brev 2002-09-02).

IOGT-NTO:s moderorganisation kräver fortfarande personlig helnykterhet och avhållsamhet från narkotika av sina medlemmar och vill även skapa ett helnyktert samhälle i övrigt. Detta krav har diskuterats som en orsak till vikande medlemstal och det har framlagts förslag om att mjuka upp dessa krav – också med anledning av resultat från attitydundersökningar som visar att de 9 procent av befolkningen som helt avstår från alkohol och de 25 procent som har en restriktiv hållning till sitt eget alkoholbruk står för liknande attityder till alkoholproblemet som sådant (Lindgren 2001:202).

Den danske forskaren Karen Elmeland (2000) menar att kampanjer och andra upplysningsaktiviteter som förespråkar ändrade vanor vad gäller kost och motion har gett resultat medan liknande insatser på alkoholområdet varit resultatlösa. Detta, menar Elmeland, beror på att det existerar två parallella alkoholdiskurser: en erfarenhetsbaserad diskurs som är förankrad i individens livsstil i övrigt, samt en sundhets- och alkoholpolitiskt relaterad diskurs med ett mer teoretiskt fundament. Alkoholen har så totalt skilda

roller i dessa diskurser att man skulle kunna tro att det rör sig om två helt skilda droger (Elmeland 2000:257). Kortfattat innebär den sundhets- och alkoholpolitiska diskursen att alkohol är en kemisk produkt och en drog. Att inta alkohol är detsamma som att inta en drog och betydelsen är ”ordningsstörande”. Denna diskurs förmedlas genom lärare-elev-kommunikation, och källorna utgörs av vetenskapliga undersökningar, böcker, artiklar, föredrag etc. Den erfarenhetsbaserade diskursen innebär däremot att alkohol betraktas som en konsumtionsvara som finns tillgänglig på marknaden – man dricker inte ”alkohol” utan ”vin, öl eller whisky”. Alkoholen blir därmed en ordnande faktor som säger något om situationen och personerna som ingår i den. Diskursen förmedlas via samtal mellan två eller flera jämställda parter och källorna består av personliga historier och upplevelser. Elmeland resonerar således på följande sätt: ”Kampagner og oplysningsstrategier bygger på de værdinormer, der er knyttet til den sundheds- og alkoholpolitiske diskurs, mens den konkrete indtagelse af alkohol aktiverer et ganske anderledes normsæt. Alkohols rolle er netop så forskellig i de to diskurser, at man faktisk kan tale om to vidt forskellige rus-/nydelsemidler.” (Elmeland 2000:259).

Synen på missbruket handlar också till en del om *vem som har identifierat problemet*. Flera av de studerade organisationerna har exempelvis självhjälpsgrupper som bas. Både AA och RFHL arbetar med självhjälpsgrupper där de engagerade är f.d. missbrukare. I en organisation som FMN är däremot en stor del av verksamheten inriktad på att anhöriga hjälper anhöriga; det är alltså någon annan än missbrukaren som har identifierat problemet, även om missbrukaren själv ofta instämmer i problembeskrivningen och har en aktiv roll. Alec Carlberg menar att Basta är en verksamhet där ”människor lämnar den hjälplösa klientens roll för att åter ta makten över sina liv” (Socialstyrelsen 2001:8). Det betyder således att synen på missbrukaren är att han eller hon kan hjälpa sig själv med stöd och möjligheter från Basta. Medarbetarna kan försörja sig med hjälp av företaget, och betydelsen av att använda termen ”medarbetare” i stället för klient eller mottagare kanske också är ett led i denna strävan. Basta, som startade som ett samverkansprojekt mellan RFHL och den offentliga sektorn, har också en verksamhet som bygger på hjälp till självhjälp där man ser den före detta missbrukaren som en resurs.

Den danske forskaren Kaspar Villadsen uppmärksammar de skilda bilder som kan ges av missbrukare av exempelvis staten respektive en religiös frivilligorganisation. Socialministeriet i Danmark talar om missbrukarna som klienter eller klientel och med mer fördömelse än sympati, Kirkens Korsharer (KK) sympatiserar med de unga och uttrycker solidariska känslor missbrukarna är ”medlemmar” eller ”vänner” (Villadsen 2000:76). Attityden till målgruppen är intressant, men det har inte funnits utrymme att undersöka denna i den här rapporten. Däremot har vi försökt renodla vilken tänkt målgrupp de olika organisationerna vänder sig till – om det så sker brett eller smalt, medvetet eller omedvetet?

Organisationens relation till missbruksproblemet och målgrupp för medlemskap

Inom begreppet målgrupp kan vi urskilja tre huvudgrupper: missbrukare (eller f.d. missbrukare), anhöriga och befolkningen i allmänhet. Ett sätt att se på relationen mellan hjälparen och mottagaren är i termer av jämlikhet och beroendeförhållanden. I rapporten om barn- och ungdomsorganisationer (Socialstyrelsen 2001) identifierades följande kategorier av hjälparens position i förhållande till mottagaren: den anställde professionelle, den jämlike medlemmen, den utbildade volontären, den vuxna förebilden samt mellanformen den f.d. ”problematikern”. I organisationerna med inriktning mot missbruk finner vi förstas den sistnämnda kategorin i form av den f.d. missbrukaren. Här finns också förebilder i form av helnykterister, som i exempelvis IOGT-NTO. I AA och hos Länkarna är de aktiva framför allt drogfria missbrukare medan FMN till stor del består av anhöriga. I RFHL betonas vardagskunskap framför yrkeskunskap, och eftersom kamratstöd och familjevårdsenheter är viktiga behandlingsformer kan vi förutsätta att det missbrukaren kan komma att möta är både kunskap från f.d. missbrukare samt ”vanliga människors” vardagskunskap. Vi kan också finna den jämlike medlemmen (som i AA), den anställde professionelle (på exempelvis behandlingshem) samt anhöriga som kan betraktas som en slags mellanform eller en alldeles egen kategori.

Flera av organisationerna har ändrat inriktning under årens lopp och på så sätt anpassat sig till en föränderlig verklighet (vilket diskuteras vidare under respektive organisation i del 2). RFHL har förändrat sin verksamhet från att ha velat uppmärksamma och hjälpa narkotika- och läkemedelsberoende till att även vilja engagera allmänheten i kampen mot social utslagning som har sin grund i missbruk (RFHL 2002a;b;c). Verdandi har bytt namn ett flertal gånger men ”arbetarna” har alltid funnits med som primär målgrupp (Socialstyrelsen 2002a, Bergmark 2001, Stenius 1999). Dessutom kan vi finna organisationer som särskilt vänder sig till kvinnor (Vita Bandets Riksförening), män (Riksorganisationen Professionella kriscentra för män) eller till individer med en annan etnicitet än den svenska. Det är dock få organisationer som uttryckligen vill se *en* kategori medlemmar vad gäller kön och etnicitet. Den organisation som särskilt vänder sig till invandrare (SIMON) betonar tvärtom vikten av att människor från olika länder kan mötas och arbeta för den gemensamma strävan efter en restriktiv narkotika- och alkoholpolitik – ”SIMON bildades för att vara en bro mellan invandrare och det svenska samhället och utgöra en resurs för både svenskar och invandrare” (Riksförbundet SIMON, broschyr).

Det är således i det närmaste omöjligt att renodla en organisation vad gäller målgrupp. AA är t.ex. vid en snabb analys en organisation med missbrukarna själva som målgrupp. Men eftersom AA har både öppna möten, dit vem som helst kan komma, samt slutna möten där individens alkoholproblem tas upp på ett djupare plan, spänner verksamheten över såväl missbrukare som allmänhet inklusive anhöriga. Även Hela Människans mötesplatsverksamhet, Ria, tar emot besök av både anhöriga och missbrukare.

Olika grupper av människor kan dessutom befinna sig på olika nivåer i organisationen. Inom AA är den egna erfarenheten av missbruk ovärderlig när det gäller att hjälpa andra och ha en gemensam förståelsegrund. Det s.k. förtroenderådet i AA som ska ansvara för att traditionerna efterlevs består

av både alkoholister och icke-alkoholister. Detta kan kopplas till de forskningsresultat som framkom i USA gällande deltagande i styrelser och råd i frivilligorganisationer. Forskarna fann att andelen högt utbildade ökar men att andelen kvinnor och icke-vita också ökar, även om de fortfarande är underrepresenterade. Denna integrering är dock inte bred utan bygger snarare på "pockets of non-whites" inom vissa organisationer. Vissa organisationers legitimitet grundar sig på särskilda gruppidentiteter snarare än på hög utbildning eller profession. När det gäller organisationens råd eller styrelse, som ska förhandla med myndigheter om verksamhets- eller projektbidrag, har dess sammansättning betydelse för hur väl man tar sig in i systemet och lyckas där (Abzug & Galakiewicz 2001:70). Detta är ett ämne som skulle kunna undersökas mer i framtiden. Varför har t.ex. olika typer av identiteter olika värden i frivilligorganisationerna, och vilka konsekvenser får detta för diskurser och praktiker inom organisationerna?

Förhållanden som handlar om jämlikhet mellan den hjälpande och hjälparen har många nyanser. Här har sannolikt både ålder och kön betydelse, liksom individernas egna erfarenheter, för vem mottagaren vill möta inom ramen för organisationen. Å ena sidan finns det en inriktning hos exempelvis AA som säger att hjälparen ska vara så lik klienten som möjligt (t.ex. av samma kön) och å andra sidan är poängen med RFHL:s familjehem att missbrukaren träffar "vanliga människor". I vissa sammanhang anses det motiverat att lika hjälper lika, medan det i andra är accepterat att en person med helt andra förutsättningar kan bidra till vård eller behandling.

Kön och könsroller

Könsaspekten är intressant vad gäller flera av de övriga variablerna. Inledningsvis belyser vi något om skillnaderna mellan kvinnors och mäns missbruk och därefter diskuteras olika organisationers inriktning vad gäller verksamheternas art – huruvida de uttalat eller outtalat har kvinnor eller män som målgrupp. Vi kan konstatera att behandling eller behandling gränsande mot prevention är det område där det råder en uttalad inriktning mot framför allt kvinnor.

Kvinnors och mäns missbruk

Bland såväl alkoholmissbrukare som narkotikamissbrukare är andelen kvinnor låg, ett förhållande som råder i såväl Sverige som utomlands. Vid två mättillfällen (1979 och 1992) var andelen kvinnliga tunga narkotikamissbrukare mellan 22 och 24 procent. Med hänvisning till dessa båda undersökningar förefaller en slutsats vara att kvinnor är underrepresenterade vad gäller missbruk och kriminalitet men överrepresenterade vad gäller sjuklighet och dödlighet (Drogutvecklingen i Sverige 2000:137). Riskfaktorerna ser alltså olika ut och konsekvenserna av missbruket har olika karaktär. I förlängningen innebär det att man även måste ta hänsyn till skilda behandlingsfaktorer när det gäller män och kvinnor (Trulsson 2002). Ett behov inom forskningen, som också påpekas i inledningen till "Könsperspektiv på missbruk" (Leissner & Hedin [red] 2002) är att man dels behöver veta mer om *mäns och kvinnors specifika reaktionsmönster och behov av vård, behandling och rehabilitering* dels att man behöver ytterligare kunskap om inom vilka områden män och kvinnor har *liknande behov och reaktions-*

mönster. I en norsk artikel framställs situationen som att kvinnor och män i lika hög grad experimenterar med droger men att män i högre grad utvecklar ett tungt missbruk. Ju högre upp vi rör oss på den geografiska skalan, desto manligare blir drogproblemet. I ett globalt perspektiv är både experimenterande och missbruk ett manligt fenomen (Blindheim 1999:185). Men, som vi konstaterade tidigare, missbruksproblemet är ett synnerligen lokalt fenomen när vi relaterar det till frivilligorganisationer och berörda individer. Och på en lokal nivå är missbrukaren man eller kvinna, ung eller gammal och med skilda förutsättningar vad gäller exempelvis arbete och bostad. I det följande diskuteras variabeln kön, utifrån frågan ”Har organisationerna någon könsspecifik inriktning eller utgår man från en outtalad könsneutralitet?”

Målgrupp och kön

I informationen från de organisationer vi undersökt finns det ett fåtal uppgifter gällande dessa frågor. Hela Människan har studerats vad gäller organisationens insatser för utsatta kvinnor (Rickäng 1999). Där framkom att kvinnor stod för ungefär en tredjedel av det totala antalet besökare vid de lokala enheterna. De kvinnor som kontaktade organisationen hade i huvudsak missbruksproblem, men det förekom också våld och hot om våld, hemlöshet och psykiska funktionshinder. Med hänvisning till undersökningen menar Rickäng att sysselsättning var det behov som framstod som viktigast för dessa kvinnor, följt av behandling och boende.

I OGT-NTO är den enda av de organisationer med inriktning mot missbruk som uppbär bidrag från Socialstyrelsen som är med i paraplyorganisationen KSAN (Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor). Det är dock oklart vad det betyder rent praktiskt. Av 304 namn i det personregister som avslutar Åke Lindgrens bok ”Rörelse i tiden. En bok om kampen för ett nyktrare Sverige” – en bok om nykterhet och alkoholpolitiken i Sverige med IOGT-NTO i fokus – är 21 kvinnor (ca 7 procent). Utan att göra några större generaliseringar kan vi ana att kvinnor inte haft en särskilt framträdande roll i nykterhetsrörelsen och om de har haft betydelsefulla roller så har det inte uppmärksammats. Däremot har kvinnor historiskt sett hållit sig mer nyktra än män (Lindgren 2001:159f).

KSAN beskrivs som ”en paraplyorganisation för 30 kvinnoorganisationer och arbetar med alkohol-, narkotika- och läkemedelsfrågor i ett kvinnoperspektiv” (Socialstyrelsens hemsida, Organisationer inom det sociala området, 2002-06-28). Vita Bandets Riksförening är en nykterhetsorganisation för kvinnor som bygger på kristen grund. I FMN Stockholm finns det köns- och ålderssegregerade grupper. Sambogruppen består av unga kvinnor som lever med eller har barn tillsammans med en missbrukare, och Pappagruppen är en samtalsgrupp för män i nätverket runt missbrukaren. Dessutom finns Kamrat- & Syskongruppen samt tonårscirkeln. För dem som har varit medlemmar länge och som har långvariga, olösta problem med barn i vuxen ålder (oftast över 40 år) finns veterangruppen (FMN Hemsida Stockholm). SIMON (Riksförbundet Sveriges Invandrare Mot Narkotika) ägnar sig specifikt åt frågor som rör kvinnors situation, och organisationen arbetar praktiskt med att via lokalradio och tidskrifter på olika språk sprida information om de stödmöjligheter som finns i samhället. Målgruppen är ”särskilt ensamstående kvinnor och män som ligger i separation eller skilsmässa samt

drabbade ensamma kvinnor” men förebyggande arbete riktas till alla invandrarfamiljer (SIMON:s hemsida 2002-07-11). I den inventering som gjordes av 25 FoU-enheter visade det sig att Stiftelsen Kvinnoforum var en av två enheter som finansierat forskning inom området. Stiftelsen Kvinnoforum, som också uppbär bidrag av Socialstyrelsen, är ett nationellt kunskapscenter med specialområdet kvinnor och missbruk. De hänvisar bl.a. till Trulssons forskning (se exempelvis Trulsson 2000, 1998, 1993).

Ett par kvinnoorganisationer med etnisk inriktning är engagerade i arbetet mot missbruk via sitt medlemskap i paraplyorganisationen KSAN: RIFFI (Riksförbundet Internationella Förening För Invandrarkvinnor) och IKF (Internationella KvinnoFörbundet). Två kvinnojoursorganisationer är också med i KSAN: ROKS (Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige) och SKR (Sveriges Kvinnojourers Riksförbund). Dessa båda har också engagerat sig i missbruksfrågor via KSAN (Harriet Gillberg, (KSAN), brev daterat 2002-09-02).

Behandling och socialt kön

När kön tas upp inom området missbruk och frivilligt arbete betyder det vanligen att det är *antingen* män eller kvinnor som studeras. Mer ovanligt är att relationen manligt/kvinnligt tas upp. Det är naturligtvis viktigt att ta upp missbruksproblemet och organisationernas verksamheter utifrån inriktning och målgrupp och att fästa särskilt avseende vid kön. Medan droger och missbruk tidigare framför allt förknippats med män har kvinnliga missbrukare börjat uppmärksammas allt mer under senare tid. Under de senaste 20 åren har uppfattningen spridits att kvinnliga missbrukare är något annat än bara ”icke-män” och att könsspecifik forskning är nödvändig för att både behandling och förebyggande arbete ska ge resultat (Blindheim 1999:184). Den norske forskaren Martin I Blindheim (1999) har reagerat på detta genom att framföra resonemanget att likväl som vi behöver särskilda undersökningar av kvinnors erfarenheter av missbruk behöver vi uppmärksamma männens situation och behov – kön och missbruk är inte synonymt med kvinnor och missbruk. Att kvinnor inte tidigare varit framträdande betyder inte automatiskt att den forskning som gjorts behandlar män på ett relevant sätt; snarare har forskningen varit könsblind. Orsaken till att kvinnor nu uppmärksammas är delvis, enligt Martin I Blindheim, att vi har lättare att identifiera oss med kvinnor än med män.

När Blindheim (1999) diskuterar situationen i Norge menar han att kvinnor oftare söker sig till poliklinisk behandling och att de oftare fullföljer behandlingen. Det talar emot att den s.k. könsneutrala – eller manligt inriktade – behandlingsverksamheten inte alls är anpassad till kvinnliga behov (Blindheim 1999:186): ”Vi har et behandlingsapparat som har utviket metoder som er tilpasset et intetkjønn som deretter brukes både på kvinner og menn.” Det s.k. könsneutrala inom forskning och praktik går därmed ut över både kvinnor och män (Blindheim 1999:187). Det behöver dock inte betyda att behandlingsapparaten är anpassad till kvinnor. En möjlig tolkning är också att det kan bero på den manliga uppfattningen av det egna könet- att man klarar sig själv och man blottar svagheter om man söker vård.

En orsak till att det utvecklats ett behov av vårdenheter med inriktning mot enbart kvinnor kan vara det rådande samhällets ”isärhållandets logiker” som betonar skillnaden mellan könen och att manligt och kvinnligt inte ska

blandas (se Hirdman 1988 och 1990). Varje samhälle har ett kontrakt för samspelet mellan könen som styr synen på vad som är manligt respektive kvinnligt och som sätter sin prägel på den enskilda människans liv. Detta, menar Trulsson (2000:124), behöver beaktas också vid utveckling av behandling.⁷ Hon exemplifierar med en kvinna som upplevt underordning och fortsatt förtryck (från män) på ett blandat behandlingshem och menar att dålig självkänsla kan förstärkas och att kvinnor kan hindras från att växa och utveckla sitt självförtroende. Närheten till de övriga kvinnorna i kollektivet beskrivs dock både som en styrka och en stötesten – hierarkiska relationer och maktförhållanden utvecklas även i enkönade miljöer (Trulsson 2000:127). De sociala roller som klistras på könen får en återverkan även inom missbrukarvården.

Trulsson menar vidare att kvinnors missbruk i högre grad stigmatiseras och medför större utanförskap än mäns. Detta medför att den yttre världen, där kvinnorna ska leva efter behandlingstiden, måste tydliggöras. En slutsats från undersökningen är att dialogen om hur behandlingen ska anpassas till den enskilda kvinnans eller mannens behov saknas – vilket väcker tanken om att kvinnor och män kanske delar flera synpunkter om vad de vill ha ut av en behandling (Trulsson 2000, jmf. Blindheim 1999). Trulsson och Blindheim (se också Grufman Kalén 2002) kommer sålunda fram till liknande slutsatser, även om de har skilda utgångspunkter och synsätt: att individers kön och de samhälleliga förhållanden som präglar våra upplevelser utifrån vårt kön (dvs. genusrelationer) bör beaktas inom behandling av missbrukare – och att det gäller såväl manliga som kvinnliga aspekter.

Carin Holmberg (2000) menar att personal som arbetar med behandling skulle ha nytta av fortbildning i kvinnoforskning och feministisk forskning, eftersom det skulle bidra till och underlätta personliga reflektioner över den egna kvinnosynen. Författaren belyser i en rapport kvinnosynen vid tre institutioner som arbetar med missbrukande kvinnor, alla drivna av frivilligorganisationer. Kvinnosynen tar sig olika uttryck vid de olika institutionerna, bl.a. beroende på hur man tolkar vad som är ”kvinnligt” respektive ”manligt” på behandlingshemmen. Den tro eller teori som ligger till grund för behandlingen är avgörande för hur tolkningsramen utformats. Även om skillnader föreligger vad gäller just trosuppfattningar och teorier gör institutionerna liknande tolkningar av den kvinnliga missbrukaren.

Den verksamhet som bedrivs inom AA betonar att det är viktigt att förhålla sig till kön, på så sätt att man i viss mån separerar män och kvinnor. De rekommenderar att klienten vid val av tillfrisknandepartner ska välja en individ som ”är av samma kön och som kan förhålla sig till personliga problem på ett sätt som inte är hotfullt” (Tillfrisknande vänner 1999:20). Bakgrunden till detta är sannolikt att flera av klienterna eller brukarna har erfarenheter av sexuella övergrepp eller våld, och att det därmed anses lättare och bättre för tillfrisknandet att stödja sig på en person av samma kön. Men

⁷ Karin Trulsson (1993, 1996, 2000) har studerat ett kommunalt behandlingshem, kvinnokollektivet Sofia i Malmö. Behandlingsarbetet har utvecklats utifrån behov som varit specifika för kvinnorna och har bl.a. uttryckts i ett samarbete mellan behandlingshemmet och ett barnhem i Malmö. Samarbetet visade på goda behandlingsresultat för gravida missbrukare och spädbarnsmammor samtidigt som svårigheterna för kvinnorna att delta i traditionell miljöterapeutisk missbruksbehandling tillsammans med män uppenbarades (Trulsson 1989).

man bortser därmed ifrån att övergrepp kan ha skett av en person av samma kön som den utsatte, att en person av motsatt kön tvärtom kan tillföra något snarare än att upprepa övergreppen och att förstärkningen av isärhållandet kan upplevas som en bekräftelse på att det motsatta könet ”inte är att lita på”.

En intervjuad kvinna som är aktiv i AA beskriver det som komplicerat att det var så viktigt att sponsorn var av samma kön. Hennes uppfattning om kvinnor var att ”kvinnor sladdrar med varandra, så dem kan man inte berätta någonting så hemskt för”. Eftersom det upplevdes som så viktigt gjorde hon det trots allt, och kunde då utmana sina gamla värderingar (Norling & Skoglund 1999). Andra undersökningar visar på det positiva med att bemötas av en stödperson av samma kön. Då behöver man inte föreställa sig och inga komplicerande spänningsrelationer behöver uppstå (Grufman Kalén 2002).

En orsak till det rent praktiska arbetet som vuxit fram på könsmissig (kvinnlig) grund är enligt Blindheim den s.k. kvinnosolidariteten som formaliserat sig i exempelvis ”kvinnogrupper” och ”tjejträffar”. Någon motsvarande manlig solidaritet står inte att finna. Kvinnornas smärta har dessutom ofta framhävts på bekostnad av männens (Blindheim 1999:185). Huvudpoängen är att emedan det könsspecifika har accentuerats i forskning och att praktiska lösningar har betonat kvinnor, går det inte att finna något motsvarande för män (Blindheim 1999:185). Det är dock relevant att fråga sig om varför den påstådda kvinnosolidariteten yttrar sig såsom den gör. En anledning är sannolikt att såväl den s.k. könsneutrala teoretiska diskussionen som det praktiska arbetet ändå motsvarat manliga behov mer än kvinnliga och uteslutit kvinnor i högre grad än män (inte legalt eller via stadgar eller medveten inriktning utan genom outtalade riktlinjer och innehåll). De aktiviteter som Exit anordnar beskrivs t.ex. som mer inriktade på pojkarnas intressen och behov, som exempelvis gocart, paintball och överlevnadskurser. Enligt BRÅ:s rapport vill flickorna helst träffa personalen på tu man hand, och de är mindre intresserade av gruppvisa sammankomster (BRÅ 2001).⁸

Att framhålla kvinnors problem behöver inte betyda att dessa är viktigare eller mer värda än männens, utan bara att de kan skilja sig åt. Det som sammanställd kunskap visar är snarast att könsperspektivet är viktigt inom forskning och praktisk tillämpning vad gäller såväl prevention som behandling, att alla typer av organisationer borde fråga sig hur de ser på sin egen roll när det gäller synen på kvinnligt och manligt och att relationerna mellan manligt och kvinnligt – samhällets formerande av vad som kännetecknar män och kvinnor liksom förväntningarna på könen – borde uppmärksammas mer.

Att ta sig ur missbruket

Blindheim (1999) pekar på ett par olika aspekter gällande kön och möjligheten att ta sig ur missbruket. Med utgångspunkt i att kvinnor (åtminstone i Norge) verkar ha lättare att ta sig ur missbruk menar han att kvinnor kan ha

⁸ Här bör det dock poängteras att det material som utsagorna grundar sig på utgörs av Exits erfarenheter av totalt sju kvinnliga avhoppare. Det är alltså ett förhållandevis litet antal flickor som får stå för de generella slutsatserna och det görs ingen könsteoretisk diskussion om vad som förväntas av flickor respektive pojkar och vad detta kan ha haft för konsekvenser.

mer att vinna och mindre att förlora jämfört med män. Exempelvis finansierar män sitt missbruk med att vara återförsäljare och att göra karriär i droghierarkin medan kvinnor finansierar sitt missbruk genom prostitution, något som alltid ger en låg status. En annan aspekt skulle vara, enligt Blindheim, att förvärvsarbete är viktigt för båda könen men viktigare för män än för kvinnor när det gäller hur man betraktar sig själv samt vilken identitet man ges av omgivningen. Kvinnor har å andra sidan möjlighet att bli hustru och mor. Drömmen om att bli mor skulle därmed kunna vara den ”organiserande princip” som krävs för att man ska förmås byta liv (Blindheim 1999:189). Författaren nämner dock inte att det skulle kunna finnas något motsvarande behov hos män – möjligheten att bli man och far. Detta är en aspekt som flera forskare också påpekar inte har undersökts tillräckligt (se t.ex. Kristiansen 2002, Trulsson 2002). Moderskapet som drivkraft för att ta sig ur missbruket har åskådliggjorts av flera forskare medan faderskapets sällan brukar synliggöras. Kristiansen (2002:140) menar dock att han i en intervjustudie funnit just detta, dvs. fäder som betonar betydelsen av relationerna till sina barn.

Förutom det problematiska i att enbart betrakta moderskapet som en sådan ”dröm” eller ”kraft” och bortse från faderskapet (missbrukaren som man och far, se Trulsson 2002) finns det en aspekt av förvärvsarbete som Blindheim inte tar upp, nämligen att kvinnor är mer flexibla än män vad gäller att anpassa sig till arbetstider, arbetskontrakt och tillfälliga anställningar (se t.ex. Johansson 2000). Om förvärvsarbete är ett sätt att ta sig ur missbruk kan det alltså innebära större möjligheter för kvinnor att använda sig av denna utväg om det är så att arbetsmarknaden är begränsad. Dessutom kan det vara så att kvinnor av olika anledningar har större möjligheter att skapa sig ett eget och nytt socialt liv, inte enbart familj. Kristiansen (2002) menar att relationerna till andra människor, acceptans och bekräftelse från omgivningen, var ovärderliga faktorer när det gällde att ta sig ur missbruket och att ”nya relationer” var viktigare än gamla. Möjligheten att flytta har också visat sig vara viktig; sambandet mellan drogfrihet och flyttning från den miljö som missbruket skedde i har påvisats av bl.a. Kristiansen (2002:236).

I utvärderingen av organisationen Exit fann BRÅ att fler flickor sökte sig till organisationen när två kvinnor anställdes där i början av år 2001. Generellt sett är det en mycket liten andel av dem som tar kontakt med Exit som är flickor, vilket speglar vitmaktvärldens könssammansättning. En annan aspekt är att flickornas roll i vitmaktvärlden skiljer sig från pojkarnas på så sätt att de är mindre aktiva och med på grund av sin relation till en pojke mer än av ideologisk övertygelse (BRÅ (2001:23). Exit har inte som huvuduppgift att bekämpa missbruk och droger, men ägnar sig åt den typen av problem eftersom dessa är frekvent förekommande bland dem som söker sig till organisationen. Hälften av dem som sökt hjälp hos Exit har under sin tid i vitmaktvärlden missbrukat alkohol och i viss mån även andra droger (BRÅ 2001:8, 18). Det som utvärderingen dock kan antyda, och som är relevant även för andra organisationer, är att det sätt på vilket man kommer i kontakt med missbruk eller andra typer av livsproblem kan vara värt att beakta när man diskuterar möjliga lösningar att ta sig ur det. Individens olika förutsättningar är viktiga för en förståelse av problembilden och för vägen ut ur den.

Organisationer med inriktning mot etnicitet

Det går att finna ett fåtal bland de undersökta organisationerna som har en inriktning mot etnicitet. Det kan bero på att man räknar med att organisationen kommer att uppsökas av dem som behöver den oavsett etnicitet, och att man anser att det räcker att driva frågan om missbruk utan särskilda aspekter på kön, etnicitet eller ålder. Det kan också bero på ett förbiseende, dvs. att man inte har reflekterat över att man skulle kunna rikta sin verksamhet och anpassa budskapet med avseende på olika grupper i samhället. SIMON (Riksförbundet Sveriges Invandrare Mot Narkotika) är en religiöst och politiskt obunden organisation med syfte att delta i den debatt som rör narkotika och missbruk och att opinionsmässigt stå för en restriktiv narkotika- och alkoholpolitik. I detta arbete vill man mobilisera invandrare och svenskar och bygga upp ett samarbete dem emellan. Inom organisationen finns en speciell inriktning mot frågor med anknytning till romer, och det pågår ett samarbete med romska riksförbundet vad gäller exempelvis utbildning, behandling och uppsökande verksamheter (SIMON:s hemsida 2002-07-11). Riksföreningen Vita Bandet har som en del i sin verksamhet att anordna mamma-barn-läger med syfte att integrera ”svenska” och ”invandrade” mammor och barn (Vita Bandets hemsida 2002-07-12).

Palestinska folkets förening i Uppsala är ett exempel på en etniskt riktad verksamhet med delsyftet att förhindra missbruk. Under år 2000 avled tre palestinier från Uppsala av överdoser, och detta gjorde att föreningen för det första mötte missbruket på ett mycket påtagligt sätt och för det andra såg en möjlighet att agera. Den idé som ligger bakom föreningens engagemang är att det är bättre att missbrukarna ”tar plats” i föreningen och är bland dess medlemmar än att deras umgängeskrets består av andra missbrukare. Föreningen har fått bidrag från socialförvaltningen (Wollters 2002). En man som intervjuats angående sina drogproblem menar att det betyder mycket att få stöd från någon med samma kulturella bakgrund.

I en organisation som Palestinska folkets förening är arbetet med missbruket en bisak snarare än huvudsaklig inriktning. Det har dock varit svårt att finna ytterligare skriftligt material inom detta område och det reser flera intressanta frågeställningar om huruvida det sker en förändring när det gäller i vilka sammanhang arbete mot missbruk och med missbrukare kommer att tas upp i framtiden, och om organisationer som redan vänder sig mot en specifik grupp mer kommer att se till individens hela situation och därmed ge sig in på flera typer av livsfrågor. Missbrukare skiljer sig från icke-missbrukare på flera sätt, och missbruket förekommer vanligen i anslutning till flera andra sociala variabler. Exempel på sådana variabler är bruk av andra droger, kriminellt beteende, relationen till föräldrarna, skolsituationen, personliga egenskaper och fritidsanpassning (Solarz 1990 i: Drogutvecklingen i Sverige 2000:140). Det skulle tala för att frivilligorganisationer eller andra typer av arbete mot droger skulle behandla problemet kontextuellt och uppmärksamma individens livssituation vad gäller exempelvis variablerna ovan.

Aspekter som de ovannämnda kan få betydelse för individers identitet och självbild. Att vara med i Palestinska folkets förening innebär att ”man i första hand är palestinier”, med en betoning på en annan grupptillhörighet än den som förknippas med droger, medan en anknytning till Anonyma Narkomaner betyder att identiteten i första hand förknippas med missbruket.

Detta ska inte tolkas som att den typ av frivilligorganisationer som primärt arbetar med drogfrågor skulle förstärka individers negativa självbild; det kan tvärtom vara en styrka att ägna sig åt ett problem och därmed kunna sätta in mer resurser på just detta. Slutsatsen får snarare bli att det för närvarande inte går att säga så mycket om vad detta betyder och vilka konsekvenser vi kommer att se. Det som däremot har visat sig i genomförd forskning i exempelvis Danmark är att goda sociala nätverk ökar livskvaliteten och ökar individens möjligheter att klara olika typer av påfrestningar och svårigheter (Forebyggelse af livsstilssygdomme;1996, i: Elmeland, 2000). Personer inom frivilligorganisationen kan upplevas som ovärderliga kontakter för dem som försöker ta sig ur sitt missbruk, något som gäller såväl män som kvinnor. Personkontakterna medger deltagande i ett socialt sammanhang som inte misskrediterar mannen eller kvinnan på grund av missbruket.

Verksamhetens art

I detta avsnitt försöker vi sammanställa några kommentarer rörande organisationernas verksamheter och synen på det praktiska arbetet. För en närmare granskning av de särskilt studerade organisationernas konkreta arbete hänvisar vi till del 2. Organisationerna uppvisar flera gemensamma drag vad gäller verksamheternas inriktning, men de skiljer sig också åt på avgörande punkter. Här kan vi urskilja verksamheterna opinionsbildning och information, nätverksfunktion och omsorg, och behandling. Nätverksfunktion samt omsorg kan ske genom självhjälp eller genom mottagare och givare. Flera av organisationerna har ett ben i vardera av dessa tre områden, även om tyngdpunkten är förlagd till ett av dem.

I AA kan klienten arbeta med en tillfrisknandepartner. I ”De tolv stegen”⁹ ges råd om vad man ska tänka på när man väljer denne partner. Egenskaper som värderas högt har att göra med de egna erfarenheterna hos denne, t.ex. att denne ”delar samma intressen och upplevelser och uppvisar positiva resultat i tillfrisknandet” samt ”förstår och identifierar sig med ett beteende som kännetecknas av beroende, tvångsmässighet och besatthet” (Tillfrisknande vänner 1999:19). De egna erfarenheterna har således stor betydelse, och missbrukaren ses som en person som besitter en specifik kompetens. Det är nödvändigt att skilja mellan å ena sidan AA och å andra sidan Minnesotamodellen – även om sambandet mellan AA-rörelsen och behandling är stark. Minnesotamodellen är dock just en behandlingsmodell som inspirerats av AA-rörelsen. AA:s verksamhet består till huvuddel av samtalsverksamheten s.k. ”sharing” där man delar med sig av erfarenheter och direktriktad social verksamhet till framför allt individer med missbruksproblem. Hela Människans verksamhet består också till största del av samtalsmottagning i öppenvårdsformat. Detta sker vid de lokala enheterna, mötesplatsverksamheten Ria. IOGT-NTO bedriver kamratstödsverksamhet, men inom denna organisation består 50 procent av den alkohol-och narkotikarelaterade verksamheten av opinionsbildning (se även del 2).

⁹ Övriga s.k. tolvstegsgrupper i Sverige är ACOA Adult Children of Alcoholics Vuxna barn till alkoholister, Al-Anon Alateen, Anonyma Narkomaner NA, Anonyma Spelare GA, Sex & Love Addicts Anonymous SLAA och Overeaters Anonymous OA.

I studien av huvudmannskapets betydelse för missbrukarvårdens utformning visar det sig att frivilliga organisationer i högre grad ägnar sig åt opinionsbildning än andra huvudmän. Några företrädare menar dock att det blivit problematiskt att bilda opinion samtidigt som man vill sälja sina behandlingar till myndigheterna. Detta har lösts på så sätt att den organisation som säljer behandling har separerats från den delen som ägnar sig åt opinionsbildning. Opinionsbildning ska utföras av moderorganisationen inom exempelvis IOGT-NTO och LP-verksamheten, inte av enskilda behandlingshem (Socialstyrelsen 2002:52). Verdandi driver också alkoholfrågor på ett politiskt plan – man ger ut en tidning och medverkar med remissyttranden. Av verksamheten ägnas 20 procent åt opinionsbildning. Opinionsbildningen bygger på frågor som förs fram av medlemmarna inom organisationen och en dialog förs med den lokala verksamheten och med de människor som nås via den uppsökande verksamheten (Inge Fäldt, Verdandi Brev 2002-09-02).

Nykterhetsrörelsen har allmänheten som målgrupp och ägnar en betydande del av sin verksamhet åt primärpreventivt arbete i form av opinionsbildande verksamhet dvs. information och upplysning om alkoholens medicinska och sociala skadeverkningar. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) är en sammanslutning av riksorganisationer och har till uppgift att ”bedriva och främja saklig upplysning om verkningar på individ och samhälle av alkohol- och narkotikabruk liksom om vägar att förekomma och bekämpa alkoholskador och motverka ickemedicinskt bruk av narkotika” (Folkrörelse- och föreningsguiden 1999:431). När Folkrörelse- och föreningsguiden sammanställdes (1999) var 43 riksorganisationer anslutna till CAN. Det drogfria preventiva arbetet består inte enbart av upplysning och information utan också av andra verksamheter, som exempelvis skapande av drogfria alternativa miljöer och olika former av kulturellt arbete.

Behandling inom frivilligorganisationerna

Frivilliga organisationer är en av flera aktörer som bedriver behandling mot missbruk och missbruksrelaterade problem. Några svenska exempel på frivilligorganisationer som även bedriver olika former av behandling är RFHL med Basta (se Hansson & Wijkström 1997 samt Meeuwisse 2001), LP-stiftelsen (se Johansson, G, 1997) samt Länkarna med Ro-gård (Stenius 1999). Övriga aktörer, som man kanske i större utsträckning förknippar med just behandling, är socialtjänsten, sjukvården, kriminalvården och privata vårdföretag. Det finns en viss omfattning av beroendeförhållanden mellan dessa aktörer och därför har Socialstyrelsen beslutat att göra uppföljningar av samhällets totala behandlingsverksamhet. Dessa uppföljningar bedrivs under namnet ”IKB-kartläggningar” (insatser och klienter inom behandlingsenheter inom missbrukarvården). I kartläggningen ingår att med hjälp av en checklista¹⁰ utreda vilka insatser som kan förekomma i en missbruksbehandling. Omkring 2/3 av enheterna uppger att de utreder klienternas missbruksproblem och sociala situation medan knappt 1/3 utreder psykisk

¹⁰ Utgångspunkten för denna checklista var en syn på behandling som innebär att behandlingen bör omfatta insatser direkt mot missbruksbeteendet/beroendeproblemen och insatser mot missbruksrelaterade problem (sociala, somatiska, psykiatriska etc.) samt eftervårdsinsatser (Holmberg 2001:194).

hälsa (Holmberg 2001:195). Omfattningen av tre typer av missbruk urskiljades: endast alkohol (48 procent av klienterna fick behandling för detta), endast narkotika (19 procent) och både alkohol- och narkotikamissbruk (33 procent) (Holmberg 2001:196).

En studie av hur institutionell form påverkar vården av missbrukare har visat att det finns tydliga skillnader både vad gäller själva behandlingen, eftervården och klienters intresse för att få behandling (Socialstyrelsen 2002:50). Flera företrädare menade att huvudmannskapet hade avgörande betydelse för deras behandling, som exempelvis den kristna religionen i LP-verksamhetens behandling eller den familjeterapeutiska verksamheten i familjehem. Även synen på den f.d. missbrukarens liv efter behandlingen skilde sig åt, liksom möjligheten att kunna hjälpa klienterna på olika sätt. Små familjedrivna behandlingshem hade större möjligheter att låta de relativt få klienterna ingå i nya sociala nätverk. Nya sociala nätverk är ett viktigt inslag i flera frivilliga organisationers arbete, som exempelvis en församling, en stödförening eller ett arbetskollektiv. Offentliga eller vinstdrivna organisationer försöker däremot slussa in klienterna i frivilliga organisationer som t.ex. Anonyma Alkoholister, dels för att de inte har någon ersättning för att fortsätta arbeta med klienterna dels för att klienterna ska känna att vårdfasen är avslutad och att ett nytt liv börjar (Socialstyrelsen 2002:51).

I rapporten ”Bete sig normalt” ger Göran Johansson en bild av vad familjehemsvården kan innebära, i form av både möjligheter och risker. Han har intervjuat dem som på något sätt är inblandade i och påverkade av familjehemsvården, t.ex. familjehemsvårdar, socialarbetare och missbrukare. Familjehemsvården kan utgöra ett alternativ till professionell vård – klienten kan befrias från missbrukarstämpeln och bli en individ i ett nytt socialt sammanhang. Johansson ser dock ett behov av att familjehemsvårdarna får ett stöd när det gäller att slussa klienten vidare ut i samhället, till exempel via företag eller föreningar. Men i verkligheten ser det snarare ut som om vänner och bekanta drar sig ut i periferin än går in som aktiva stödjande personer (Johansson 2002).

Ännu en skillnad mellan offentliga och privata huvudmän är att möjligheten att vara anonym är större i en frivillig/privat organisation. En önskan om att vara anonym kan grunda sig på flera förhållanden. Den kan t.ex. ha att göra med att man inte vill hamna i offentliga register eller bli ett känt namn inom socialtjänsten. Missbrukare med en stabil position i arbetet eller annat samhällsliv vill inte bli stämplade (Socialstyrelsen 2002:51). En dansk undersökning visade att en betydelsefull skillnad mellan den behandling som förespråkas av det danska socialministeriet respektive Kirkens Korshærs ungdomsklubb är att den förra använder en låst eller halvlåst avdelning medan den senare förespråkar fri in- och utgång. Kirkens Korshær använder också stödfamiljer och kollektiv, medan socialministeriet förespråkar ungdomspensioner med mindre avdelningar (Villadsen 2000:75). I samtliga organisationer som undersökts har experter en framträdande roll vad gäller behandling av missbrukarna (Villadsen 2000:77).

Organisationerna kan också betraktas utifrån deras uppgifter i olika faser i missbrukarens liv. Ett exempel på en organisation som syftar till att stödja människor på väg bort från missbruket är Basta Arbetskooperativ. Basta utgör en av de största arbetsgivarna i sörmländska Nykvarn. Där arbetar människor med missbruksproblem; 95 procent av dem som bor och arbetar

på Basta har erfarenheter av både narkotikamissbruk och kriminalitet (Socialstyrelsen 2001:7). När missbruket betraktas som ett kontextuellt problem som har att göra med andra delar av livet, måste även behandlingen anknyta till hela livssituationen. Verksamheten bygger på idén om självhjälp och inbegriper såväl utbildning som arbetsmarknad för klienterna. Även om organisationen är inriktad på missbruksproblemet i sig, finns det ett behov av att se till människans livssituation i stort. Så är också vissa organisationer inriktade mot exempelvis både droger och kriminalitet – som KRIS, Kriminellas Revansch I Samhället, och Verdandi, som arbetar med kriminellt belastade ungdomar med missbruksproblem. RFHL har också en vårdinriktning mot familjevård och poängterar vikten av ”vardagskunskap” mer än yrkeskunskap (RFHL 2001 och 2002h).

Missbrukaren som hjälpande aktör – den kompetente brukaren

Eftersom sociala mötesplatser är ett viktigt inslag i 1990-talets behandlingsformer har brukarna (eller klienterna) fått en allt mer bekräftad roll som frivilligarbetare. En skillnad gentemot de tidigare diskurserna är att i stället för att karakterisera individen som ett sårbart offer för strukturella samhällsförändringar talar man nu om individens kompetens och som besittande en mängd individuella resurser. Klienten är därmed inte längre primärt en mottagare utan snarare en brukare av socialt stöd (Villadsen 2000:80). Arbetsmetoder inom denna diskurs kan utgöras av:

- kontrakt mellan klient och institution (knyter an till begreppen ömsesidigt utbyte, brukarmedverkan och medbestämmande)
- uppbyggnad av klientens sociala nätverk (Villadsen 2000:81f).

Ett exempel på ett sådant kontrakt kan vara den ömsesidiga överenskommelse som förespråkas av AA. Överenskommelsen innehåller bl.a. att man lovar att: ”Dela mina verkliga känslor med min tillfrisknandepartner”. ”Respektera den andres förtroenden och avhålla mig från skvaller”. ”Acceptera obehag som en del av tillfrisknandeprocessen och vara beredd att prata om det” (Tillfrisknande vänner 1999:22f).¹¹ När detta synsätt dominerar innebär det inte bara en förstärkning av det egna människovärdet, utan brukaren tillskrivs också rollen som en kvalificerad terapeut med kunskap som uppnåtts via de egna erfarenheterna. Utbildningskvalifikationer tonas ned till förmån för personliga kvalifikationer som inbegriper tolerans, inlevelse och engagemang (Villadsen 2000:83).

Inom AA handlar mycket av verksamheten om telefonjouren, som är öppen varje dag året om. Alla som jobbar i jouren gör det ideellt men ingen får ta mer än ett pass i veckan detta för att alla ska rotera på alla uppgifter inom verksamheten och för att ingen ska ”göra sig en karriär”. För att få sitta i jourtelefonen krävs ett års nykterhet men inte någon annan specifik kompe-

¹¹ Övriga punkter i överenskommelsen är att: ”Inrikta mig på de tolv stegen som ett verktyg för att förbättra mitt förhållande till min högre kraft och till andra människor”, ”Vara tillgänglig för telefonsamtal eller personliga möten”, ”Erbjuda ett ömsesidigt stöd genom att lyssna uppmärksamt och erbjuda en konstruktiv respons”, ”Avhålla mig från andliga spekulationer eller intellektualiseringar när jag delar”, ”Tillbringa minst 15 minuter om dagen med att be och meditera, då även be särskilt för min tillfrisknandepartner” (Tillfrisknande vänner 1999:22f).

tens. ”I första hand ska vi vara medmänniskor, inte proffs. Men en alkoholist som inte längre dricker har en anmärkningsvärd förmåga att nå och hjälpa den som fortfarande dricker okontrollerat” (Liljeroth 2000:18). Inom exempelvis Anonyma Narkomaner (NA) framhåller man att verksamheten inte går ut på att ge råd till varandra. Det är inte heller meningen att någon ska vara ledare och ha ambitioner att ”ta över”: ”Vi nöjer oss med att spegla oss i varandra” (Liljeroth 2000:17). Man kan således identifiera sig med andra människor, man känner igen sig och man är inte ensam. Identifikationen gör att människor tilltalas av AA. Det finns inget moraliserande budskap, bara egna och andras erfarenheter (Norling & Skoglund 1999).

Är hjälparen den professionelle utbildade vårdleverantören eller är han eller hon den f.d. missbrukaren? Det kan kopplas till hur missbrukaren upplever sig själv – som någon i behov av vård och stöd eller som någon som själv ger stöd och som parallellt med sitt eget ”tillfrisknande” har en ytterligare roll förutom missbrukarens, nämligen som aktör i ett större sammanhang, som en del av ett projekt som exempelvis ”den aktiva missbrukaren” i Basta.

När de f.d. missbrukarna är aktiva brukare blir graden av professionalisering låg inom organisationerna, och insatserna bygger i större utsträckning på egna erfarenheter, som exempelvis hos AA där bara den med egna erfarenheter av missbruk har rätt att ”fungera som expert” (Helmersson Bergmark 1995). Hos de enskilda behandlingshemmen kan vi dock gissa att professionaliseringsgraden är hög; dessa har dock inte undersökts närmare här. Inom dansk missbrukarvård är psykiatriker och psykologer viktiga aktörer när det gäller definiering och diagnostisering av missbruk. Men detta gäller inte enbart den offentliga sektorn, även Kirkens Korshærs institutioner för unga drogmissbrukare använder sig av psykiatri för att diagnosticera. *Olika* diskurser – som de inom Kirkens Korshær respektive hos läkare och psykologer – om vad som orsakar missbruk kan alltså leda till att man använder *samma* begrepp och metoder för att komma till rätta med problemet. De har också samma mål – socialisering, utbildning och fast sysselsättning. Man kan alltså konstatera att olika diskurser kan leda till liknande behandling (Villadsen 2000:74ff).

En aspekt som inte kan beaktas inom ramen för detta arbete, men som vore intressant för vidare studier, är i vilken grad en organisations arbetsuppgifter utförs ideellt (dvs. obetalt) och i vilken mån det finns anställda som mot betalning arbetar i organisationen. Materialet visar, översiktligt granskat, att organisationerna bygger sin verksamhet på både ideellt engagemang och betalda tjänster. Frågan är om det finns problem med detta, t.ex. vad gäller de ideellt engagerades vilja att fortsätta när de ser att de uppgifter de vanligen utfört ideellt numera utförs av andra men mot betalning.

Finansiering

Verksamheterna hos de frivilliga organisationerna bedrivs i olika utsträckning med hjälp av bidrag från stat och kommun, genom medlemsavgifter, genom affärsverksamhet eller genom gåvor. RFHL bedriver sin verksamhet med hjälp av 70 procent statsbidrag; resterande nödvändiga intäkter kommer från sålda tjänster. Hela Människan är en organisation vars finansiering allt mer består av intäkter från upphandlade verksamheter medan IOGT-NTO

till största delen finansieras med hjälp av insamlingar och lotterier och har statsbidrag motsvarande 9 procent.

Det förekommer också att organisationer inte uppbär något ekonomiskt bidrag men att de tar del av ”dolda förmåner” exempelvis i form av att kommunen tillhandahåller gratis lokaler (se SOU 1993:82). Om en organisation är finansiellt oberoende kan det dock innebära att man säljer sina tjänster till den offentliga sektorn. Det synes som om IOGT-NTO är den enda organisation som kan betraktas som finansiellt oberoende, vilket beror på att de finansierar sitt arbete främst via det nationellt organiserade IOGT-lotteriet men också genom andra typer av insamlingar samt Socialstyrelsens stöd. AA avvisar alla former av extern finansiering. I stället samlar man in pengar efter varje möte och arbetet inom organisationen utförs ideellt (Anonyma Alkoholister 1998). Försäljning av litteratur och medlemmarnas egna bidrag utgör inkomsterna (Liljeroth 2000:17). Verdandis verksamhet finansieras dels av Socialstyrelsens bidrag (framför allt förbundet), av samhällsbidrag, generella bidrag och projektbidrag samt genom att de säljer tjänster via kontraktbunden uppdragsverksamhet (Verdandi 2001a, Inge Fäldt, Verdandi, 2002-09-02).

Frivilliga organisationer som driver behandlingshem har en ekonomisk situation som skiljer sig från övriga huvudmän när det handlar om vårdinstitutioner. De anställda har lägre löner och organisationens verksamhet kanske går runt med hjälp av insamlingar och gåvor. I upphandlingar verkar ideella organisationer ha problem med prisförhandlingar, själva upphandlingsförfarandet och det formella språkbruket, medan institutioner som drivs med företagslogik har lättare att anpassa sig (Socialstyrelsen 2002:51f).

Organisationerna i ett geografiskt perspektiv

Vi vill även uppmärksamma den geografiska aspekten av organisationernas uppbyggnad. Det finns ett flertal forskare som uppmärksammat geografiska skillnader vad gäller nykterhetsrörelsen (se t.ex. Lundkvist 1977) och alkoholistvården (se Stenius 1999). Under mellankrigsåren försökte de centrala statliga myndigheterna upprepade gånger, men med klen resultat, öka framför allt landsbygdskommunernas intresse för alkoholistvården (Rosenqvist i Stenius 1999: 69 f). Rosenqvist kan också påvisa skillnader i hur alkoholistvårdslagen tillämpades, främst mellan städer och landsbygd, men också mellan regioner med svag respektive stark nykterhetsrörelse. Städerna var mer benägna att ansöka om tvångsvård än landsbygdskommunerna, som oftare tillämpade exempelvis indragning av motbok. Stenius (1999:70) påpekar att det senare var en betydligt billigare åtgärd, och visst kan de skilda förhållningssätten vara av ekonomisk karaktär. Men kanske kan även de socialgeografiska förutsättningarna ha haft betydelse. På landsbygden var det förmodligen svårare att sända grannen till tvångsvård av sociala hänsyn och man ställde större förhoppningar till den sociala kontrollen. Lokalsamhället – i bemärkelsen sociala relationer – skulle därmed kunna antas ta ett större ansvar på landsbygden.

Mot slutet av denna period (slutet av 1920-talet) fanns det flera tecken inom diskussionen kring alkoholistvården som pekade mot den kommande utvecklingen. Staten skulle få en ökad roll, framför allt som övervakare och

stimulator. Missbrukarna skulle individualiseras och medicinska aspekter av missbruksproblemet skulle få ökad uppmärksamhet (Stenius 1999:71).

För att sätta in de regionala aspekterna av frivilligorganisationerna i ett sammanhang ges inledningsvis en översikt över några regionala aspekter av användningen av droger samt av missbruk av droger. Undersökningar av den regionala fördelningen av alkoholkonsumtionen bygger vanligtvis på Systembolagets försäljning per bofast invånare. Det innebär att flera faktorer blir missvisande eftersom vissa län har flera tillfälliga besökare än andra (exempelvis storstadslänen, samt vissa turistområden) samt att pendling mellan län gör att det som inhandlas i ett län konsumeras i ett annat. Olikheter i utlandsresande och illegalt införskaffad alkohol kan inte heller tas med i sådana undersökningar. Med detta i minnet kan vi konstatera att Stockholms, Gotlands och Jämtlands län ligger högst och Jönköpings, Skånes och Kronobergs län ligger lägst (Drogutvecklingen i Sverige 2000:73f).

Det specifikt geografiska påverkar dock dessa skalor. Stockholm har många inpendlare och turister. Turism är också en betydande faktor för Gotland och Jämtland. Jämtland har dessutom många besökare från Norge som inte turistar utan helt enkelt handlar i Sverige på grund av den fördelaktigare prisbilden. I Jönköping vet vi att religiösa rörelser är starkare än i andra län samt att en stor del av den alkohol som konsumeras i Skåne inhandlas i Danmark eller annorstädes på kontinenten.

Det finns även stora regionala variationer vad gäller förekomsten av framför allt tyngre former av narkotikamissbruk. Kvantitativt sett vet man att storstadsområdena har en större andel missbrukare än övriga landet. Kvalitativt sett menar t.ex. Kaukonen att omgivningen också har betydelse för hur missbrukaren upplever sin egen roll. En större social kontroll i små samhällen kan exempelvis innebära en större känsla av utanförskap (Kaukonen 1998). Det kan även yttra sig som att grannar aktivt motarbetar att missbrukarkarushåll bosätter sig i den omedelbara närheten.

Vad gäller lagförda narkotikabrott står storstadslänen för två tredjedelar, en andel som varit relativt konstant under åren 1988–1998. I storstadslänen bor knappt en tredjedel av landets befolkning, så de har alltså en viss överrepresentation (Drogutvecklingen i Sverige 2000:140). En faktor att beakta är att det gäller lagförda brott och att statistiken bygger på det som det finns kännedom om. Brist på polisresurser skulle till exempel kunna påverka siffrorna, liksom det faktum att storstäderna tar hand om fler brott vad gäller smuggling än övriga län på grund av deras geografiska läge.

Organisationernas regionala uppbyggnad

Diskussionen nedan utgör inte en fullständig kategorisering av organisationerna men kan utgöra ett underlag för en diskussion om dels finansieringen, med hänvisning till att det är rikstäckande organisationer som får bidrag, dels den regionala spridningen av verksamheterna. Vi kan tänka oss att organisationer till stor del uppkommer och bildas när det finns ett behov som sammanfaller med förekomsten av engagerade personer eller ”eldsjälar”. Men en fråga som det inte finns utrymme att diskutera här är vad som händer när behovet finns utan att någon verksamhet finns att tillgå. Finns det en möjlighet att se regional uppbyggnad som en flexibel process? Skulle man kunna tänka sig att verksamheter flyter runt mer i framtiden varefter behov

uppstår? Vi kan urskilja tre typer av geografiska kännetecken hos organisationerna.

Bredd på regional och lokal nivå.

Länkarna och AA kan sägas höra hit. IOGT-NTO har 23 länsdistrikt och därutöver lokala föreningar och scoutkårer. Utan att vi har haft möjlighet att gå närmare in på spridningen av dessa antyder det en bred lokal bas. Hela Människan med sina lokala enheter (Ria) hör också hemma inom denna kategori. De har 19 regionala länsenheter samt ett hundratal lokala enheter. Verdandi har 14 distrikt, och på det lokala planet finns 190 avdelningar som har hand om huvuddelen av organisationens praktiska verksamheter.

Bredd på en regional nivå och lokala nedslag.

Här rör det sig om organisationer med flera enheter med en intern struktur bestående av ett antal (flera eller färre) regionala kontor samt några lokala behandlingsenheter. RFHL har exempelvis 14 lokalavdelningar vad gäller organisationens verksamhet men utöver det finns även 2 behandlingshem och 3 utvecklingscentrum samt Basta. FMN finns på 9 orter i landet förutom riksförbundets kontor. De har också s.k. lokala nedslag i form av exempelvis en kursgård i Janstorp utanför Malmö, där de bedriver familjelivskurser.

Punktmarkering.

Det här är organisationer vars geografiska förankring kan sägas vara ”punktvis”. Exit är ett exempel på detta med verksamhet i Stockholm och Motala. Basta kan också sägas höra hit. Basta startade visserligen med hjälp av RFHL, som var initiativtagare, och fyra kommuner, men man är idag ett kooperativ fristående från RFHL. Convictus kan också sägas höra till denna kategori. Convictus är en ideell, politiskt och religiöst obunden organisation som ger stöd till hivpositiva med missbruksbakgrund samt till hemlösa. Convictus har en dagverksamhet för hemlösa i Stockholm – Convictus Bryggan – och ett rekreations- och utbildningshus i Södermanland – Convictus Tomtebo.

Oavsett om förebyggande arbete och hjälp- och serviceinriktat arbete sker på lokalsamhällsnivå (vilket det kanske alltid gör eftersom alla typer av verksamheter är platsbundna) eller om riktlinjerna utarbetas mer centralt vet vi att det kan vara problematiskt att närma sig skilda typer av problem med samma metoder. Elemeland menar att om en lokalsamhällsprofil ska utarbetas (vad gäller exempelvis arbete med alkoholrelaterade problem) är det av vikt att man går igenom samhällets *olika* alkoholkulturer och inte tar för givet att vissa utpekade subkulturer är viktigare än andra. Lokalsamhället är ett inte helt oproblemiskt verksamhetsfält – men inte desto mindre relevant för förebyggande och skademinimerande arbete.

Den plats eller omgivning där organisationer verkar har förstås betydelse både för hur de driver sin verksamhet och för vilken typ av genomslag verksamheten får. Som Kaukonen skriver: ”Effekten av olika åtgärder beror ju inte enbart på verktygen, eller hur de används, utan också på den miljö där åtgärderna genomförs och dess förändringar” (Kaukonen 1998:321). Exempel på faktorer i en sådan miljö kan vara lokala traditioner vad gäller frivilligorganisationernas relationer med kommunen eller förekomsten av och

karaktären på frivilligt arbete i kommunen. Detta skulle kunna studeras utifrån ett specifikt tema, som exempelvis organisationer med inriktning mot missbruksfrågor eller med utgångspunkt i ett antal kommuner som kan utgöra exempel på skilda miljöer.

Ett sätt att beskriva dagsläget är att det pågår en samtidig centralisering och decentralisering vad gäller de frivilliga organisationernas arbete i Sverige. Vissa organisationer har svårigheter att behålla aktiviteten i sina regionala kontor och det finns svårigheter att etablera nya regionkontor när det saknas lokal kunskap. Samtidigt utvecklas nya organisationer som är lokalt förankrade och där initiativen tagits lokalt. Engagemanget är sprunget ur ett specifikt lokalt problem (som exempelvis turismrelaterat alkoholmissbruk i Åre) och lösningen blir en högst lokalt förankrad verksamhet – Vuxna på byn i Åre eller Fryshuset. Just vad gäller organisationer inriktade mot ungdomar verkar de lokala initiativen vara viktigare än centrala organisationer, Urkraft i Skellefteå och Xist i Stockholm är ytterligare exempel på detta.

I en rapport utgiven av FMN (Föräldraföreningen Mot Narkotika) och RNS (Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle) uttrycks ett upprop om att framför allt fyra olika arenor måste samverka för att minska problemen med narkotikamissbruk. Dessa är skolan, socialtjänsten, polisen och tullen (FMN-Riks & RNS 1997:4). Det indikerar att de båda organisationer som står bakom rapporten (som skrivits av fem journalister) ser en betydelse av att kampen förs på en nationell (tullen), regional (polisen) och lokal (skolan och socialtjänsten) nivå. Den lokala verksamheten som antas öka håller på att tyna bort, enligt rapporten. Socialtjänstens uppsökande verksamhet i form av fältassistenter är sparsam och placeringar enligt både LVM och den frivilliga socialtjänstlagen minskar (FMN-Riks & RNS 1997:4).

Ett exempel på hur skolor arbetar – förutom att man tillhandahåller och sprider information – är att de kan upprätta kontrakt dvs. skriftliga avtal mellan elever och skola om drogfrihet och skötsamhet (FMN-Riks & RNS 1997:10). Ett annat exempel på lokalt arbete mot droger ges från Åre flera föräldrar tyckte sig märka att inställningen till droger blev mer liberal. Initiativet Vuxna på byn bildades ett 30 tal vuxna var ute om kvällarna och kyrkan ordnade med eld och varm dryck på torget. Föreningen Lokalen som hade startats ett år tidigare anordnade drogfria diskon. En annan gruppering i Åre kommun är Västkraft där polismyndigheten, tullen, socialtjänsten, företag, föräldraföreningen m.fl. gick ihop för att inventera möjliga åtgärder mot droger.

I rapporten anges vidare att kommunen ska ta fram en drogpolitisk handlingsplan för att minska alkoholkonsumtionen. Eftersom kommunen är relativt liten anses det viktigt att förebygga och att finna en modell som kan genomsyra hela verksamheten. Det blir för dyrt med fältassistenter och dygnet-runt-service. Här kan s.k. brukarstyrelser tillsammans med bl.a. barnomsorg, skola och föräldrar vara viktiga aktörer. (FMN-Riks & RNS 1997:12ff). Detta kan ses som ett exempel på de lokala initiativ som Kaukonen diskuterar, där flera grupperingar inom civilsamhället, såsom föräldrar, kyrkan och föreningsliv, går samman för att möta ett gemensamt problem.

Arbetet mot missbruk kan genomföras på olika nivåer

Olavi Kaukonen (1998) pekar på det något paradoxala i att det är staten, den offentliga förvaltningen, på en nationell nivå som varit sysselsatt med att

definiera sociala problem samt ge förslag till och genomföra lösningar – samtidigt som problemen med missbruk av rusmedel är ett högst lokalt problem eftersom det handlar om verkliga människor. Slutligen, eller kanske initialt, kommer därför varje missbruksproblem att definieras mycket lokalt, – ”drogfrågorna är en vardagsproblematik i dess mest konkreta form” (Kaukonen 1998:313). I den finländska narkotikakommissionens betänkande framförs en närsamhällsstrategi, där drogkontrollen ska förankras i de lokala gemenskaperna och aktörerna, en inriktning som är vanlig i Europa. Enligt Kaukonen har man i exempelvis både Sverige, Holland och Storbritannien, nationella narkotikastrategier som bygger på medborgaransvar och lokala aktörer, och han ställer sig kritisk till huruvida det finska förslaget i samma anda innebär en strategi med betoning på gemenskapsframtvängande och ökad kontroll, snarare än att bygga på existerande och genuina gemenskaper.

Ett sätt att kategorisera gemenskap på lokalplanet är med hjälp av handlingsteorin vilken bygger på strategiskt respektive kommunikativt handlande (Kaukonen 1998:319).

I det strategiska handlandet ingår följande:

- tvång, i huvudsak reglerat genom lagar.
- traditionell upplysning (att skapa ett symboliskt samförstånd genom att bland ungdom sprida kunskap om de skador som narkotikabruket medför) elitistisk normering, dvs. att ändra folks uppfattningar och beteende.

I det kommunikativa handlandet återfinns:

- skademinimering, dvs. att utöka individens möjlighet att göra något på egen hand.
- reflekterande upplysning (upplysning som tillåter att man kritiskt tolkar och granskar informationen).
- främjande av välfärden (att förstå, respektera och stödja de sociala gemenskaperna och deras kultur).

När det gäller klient- och anhängorganisationer med missbruk på agendan kan man se att de till betydande del är inriktade mot de tre sistnämnda handlingsstrategierna. De befinner sig också i fältet traditionell upplysning, vilket riktar sig varken mot anhäng eller klienter utan mot befolkningen i stort – för att de inte ska sluta som anhäng eller klienter.

Lokalsamhället – en nivå för frivilligt arbete?

När Kaukonen skriver om att det är viktigt *var* något sker betyder det att det lokala har betydelse för uppkomsten av en organisation men också för organisationens inriktning och karaktär. Vård av missbrukare behöver inte betyda detsamma inom en avdelning som drivs av landstinget och ett kooperativ som Basta. Det är detta som avses när Villadsen (2000) beskriver oron över att det specifika som kännetecknar frivilligorganisationer kan blekna och upphöra om övergripande styrning eller likriktning blir för stark. Frivilliga organisationer uppkommer inte under rumsliga förhållanden utan skapas i relation till den plats där de först ser dagens ljus. Man kan utvidga resone-

manget till att gälla även förgreningar inom befintliga organisationer. Detta kan förklara svårigheterna i att sprida en organisation regionalt eftersom det är svårt att kopiera verksamhet och organisation och överföra det till nya lokala förhållanden. Schematiskt kan en organisationsform kanske fungera men de lokala behoven och förutsättningarna måste få genomslag. Länkar-
nas verksamhet behöver inte innehålla detsamma i Stockholm som i Arjeplog.

Finska kommuner har systematiska strategier för alkohol- och drogförebyggande arbete. Mustalampi (2000) ger i en översikt en presentation av finska kommuners strategier med tonvikt på ungdomar och missbruk. Från riksnivå framhålls vikten av åtgärder på lokal nivå, och vad gäller exempelvis narkotikastrategin betonas vikten av att det finns ett ”gemensamt och delat ansvar när det gäller relationerna mellan ungdomar och vuxna inom familjen, skolan, arbetslivet och boendemiljön.” Med hjälp av upplysningsarbete ska ungdomarna lättare kunna välja en drogfri livsstil och det framhävs också att föräldrarna måste få stöd i sin fostran samt inse vikten av att ingripa tidigt. Ett åtgärdsförslag från Kajanaland i norra Finland formulerar en av åtgärderna i sitt förslag som att ”föräldraföreningarna koordinerar samarbetet mellan föräldrarna samt det frivilliga ungdomsarbetet” (Mustalampi 2000:112). En slutsats efter genomgången av de kommunala strategierna är att antalet aktörer har ökat och att medborgarsamhället får en ökad betydelse vid sidan av olika myndighetsaktörer. Organisationsarbetet har blivit mer mångsidigt och medger den enskilde medborgaren större möjligheter att medverka.

I Danmark konstateras att det finns ett behov av och ett önskemål om att skärpa de befintliga alkoholrelaterade politiska åtgärderna och att samtidigt få ett ökat aktivt deltagande i amter (län), kommuner och hos lokala myndigheter. Lokalområden utpekade som viktiga ingångar till att förebygga ojämlikhet inom sociala frågor och hälsorelaterade frågor, och kommuner och amter uppmanas att utarbeta en politik kring frågor om tobak, alkohol, kost och motion. Det danska narkotikarådet uppmanar kommunerna att sätta förebyggande av narkotikarelaterade problem på dagordningen (Elmeland 2000:253). Elmeland påpekar det paradoxala i att oavbrutet påpeka lokalsamhällets betydelse och intervention samtidigt som det sker en ökande globalisering och upplösning av det traditionella lokalsamhället. Hon menar att det från centralt håll riktade intresset mot lokalsamhället i så fall kan ses som ett uttryck för icke-samtidighet (föreställningen om att det goda gamla lokalsamhället fortfarande existerar) eller som ett uttryck för ökat lokalt ansvar samt självförvaltning. I så fall kanske den nuvarande politiken inte handlar så mycket om en omfördelning av makt, utan snarare om ett uttryck för känslan av vanmakt, när det gäller drogproblematiken (Elmeland 2000:253). Men även om vi instämmer i att vi lever i en tid som i något avseende präglas av globalisering¹² innebär det inte att lokalsamhällen har mist sin betydelse. Människor agerar fortfarande mycket lokalt och bygger

¹² I ett samhällsvetenskapligt perspektiv kan globalisering förstås utifrån följande tre begrepp: gränsöverskridande, fysiskt och intellektuellt, flöden av varor, kapital, människor och idéer över statsgränserna. Sammanflätning, utvecklingen i en del av världen får konsekvenser för utvecklingen i andra delar. Interdependens, ömsesidigt beroende, inget samhälle kan avskärma sig från omvärlden (Jönsson, Jerneck & Stenelo 2001).

upp sin vardag lokalt. Även om vi har möjlighet att kommunicera med större delen av världen och även om såväl arbetsrelaterade som fritidsrelaterade resor ökar, har vi fortfarande barnen på dagis där vi bor, och vi handlar maten inom ett avstånd som inte kan vara längre än att varorna håller sig färska. De personer som utvecklar missbruk hör sannolikt inte till dem som i högst grad utnyttjar de möjligheter som globaliseringen innebär – snarare kan de få ta del av dess nackdelar i form av exempelvis bättre tillgänglighet till droger på ett mycket lokalt plan. Det talar för att lokalsamhällen och platser inte alls har spelat ut sin roll, men att deras roller är under en ständig förändring eftersom lokalsamhällets relationer till andra samhällen och centrala och lokala myndigheter är under förändring. Det gör att formerna för det lokala arbetet samt dess kopplingar till statliga myndigheter även fortsättningsvis borde vara föremål för forskning.

Frivilligsektorn i Sverige – mot nya former och funktioner?

Lundström & Wijkström presenterar i sin rapport en bild av den svenska frivilliga sektorn, byggd på framför allt ekonomiska variabler. Utifrån dessa variabler kan man säga något om vilken roll den frivilliga sektorn spelar i det svenska samhället. Lundström & Wijkström identifierar tre traditioner inom forskningen gällande den frivilliga sektorn – en forskning som anses ha rönt en allt större uppmärksamhet såväl nationellt som internationellt från 1970-talet och framåt. Dessa tre traditioner kan sammanfattas som:

- sektorns roll som serviceproducent, samt dess roll som komplement eller ersättning för offentligt producerade välfärdstjänster, liksom sektorn som en arena för fritidsaktiviteter.
- sektorns betydelse för demokrati och statsstyre.
- sektorn som en källa till samhällskritik genom mobilisering av medborgarna (Lundström & Wijkström 1995:8f).

Det finns flera skäl till att den frivilliga sektorn får stor uppmärksamhet, vilka bl.a. har att göra med dess framtida roll och ansvarsområden. Den offentliga sektorns roll ifrågasätts både vad gäller dess legitimitet, effektivitet och omfattning. Det finns, menar Lundström och Wijkström (1995:10f), två argument för att lägga över ansvaret för en del av vår välfärd på privata men inte vinstdrivande organisationer. Det första har att göra med att det råder en slags förtroendekris vad gäller den moderna välfärdsstaten i de industrialiserade länderna. Bland de lösningar som föreslagits finner vi bl.a. en diskussion om att ansvaret ska flyttas närmare medborgarna, från den centrala staten till den lokala kommunen, för att öka medborgarnas inflytande, eller – som det borgerliga alternativet uttrycks – att ansvaret ska flyttas från den offentliga sfären (se även diskussionen om lokalsamhället som arena för exempelvis drogförebyggande arbete). Det andra argumentet har uppkommit mot bakgrund av den ekonomiska krisen. Aktörerna bakom detta argument menar att privata enheter borde vara mer resurseffektiva eftersom de är utsatta för konkurrens. När serviceproduktionen knyts till alternativ utan direkta vinstintressen öppnar sig också möjligheten att gåvor från privatpersoner (kontanter, föremål och tid, i form av ideellt arbete) kan utgöra en betydande intäkt (Lundström & Wijkström 1997:10). Relationen mellan offentliga, privata och frivilliga initiativ inom den svenska alkoholistvården, liksom innebörden av privatiseringen inom vården, problematiseras också av Kerstin Stenius (1999). Skillnaden jämfört med det första argumentet ovan är att det här är klientens perspektiv som står i fokus och inte medborgaren i allmänhet.

Under 1980- och 1990-talets privatiseringsdebatt uttrycktes en oro över att behandlingssystemet skulle förändras till nackdel för missbrukarna och ett underliggande antagande var att privata och frivilliga respektive offentli-

ga aktörer (stat, kommun och landsting) har olika drivkrafter för sin verksamhet (Stenius 1999:14). Något som talar för att olika initiativ existerar parallellt är att verksamheterna lockar människor med olika karaktärer, beroende på bla. kön, bakgrund och livssituation.

I Danmark beskrivs statens utbyggnad av de offentliga sociala institutionerna som mer och mer illegitim under 1980-talet. Den dåvarande socialministern menade att resurser och glömda potentialer utanför staten – i lokalsamhället, i de sociala nätverken, i familjerna och hos de enskilda individerna – skulle mobiliseras. Denna strategi blev vanligare under 1980-talet, och Villadsen menar att man i dag kan tala om att det råder en fokusering på det icke-offentliga i den socialpolitiska planeringen, såväl nationellt som lokalt-särskilt när det gäller s.k. tunga sociala problem, som alkoholism och drogmissbruk (Villadsen 2000:61). Det finns en normativ uppfattning om att frivilligorganisationer betraktas som något positivt och något som måste bevaras i välfärdsstaten, men att det finns en fara för att dess specifika kvaliteter bryts ner när samarbetet med staten intensifieras. Hur ska man kunna undgå en statlig omfamning av det frivilliga arbetet (Villadsen 2000:64)? Utgångspunkten har ofta varit att frivilliga organisationer tvingas ändra sig i riktning mot offentliga organisationers formella strukturer, t.ex. en ökad andel professionell personal, etablerande av formella beslutsvägar och införande av budgetkontroll samt utvärderingar (Villadsen 2000:65). Detta kan kopplas till DiMaggios & Powells teoretisering om institutionalism och varför organisationer förändras i riktning mot att likna varandra. Den höga graden av informationsutbyte och interaktion leder till en homogenisering av institutionerna – dominansrelationer och koalitionsrelationer inräknade.

Egenarten inom organisationerna

Det finns således stereotypa uppfattningar om vad som kännetecknar frivilligorganisationer respektive offentliga aktörer. Det sociala arbete som utförs inom frivilligorganisationerna framställs vanligen som präglad av närhet, gemenskap, spontanitet, samt tillit mellan brukare och personal medan det offentliga snarare karakteriseras som byråkrati, inflexibilitet och beroende av ekonomiska aspekter. Frivilligorganisationerna antas därmed ha möjlighet att kunna nå de mest utstötta samt att införa en demokratiserande och engagerande dimension i socialpolitiken. Det arbete som utförs inom frivilligorganisationerna har kraften att skapa kontakt med de människor som vänt ryggen mot det offentliga systemet (Villadsen 2000:62f).

Det är dock inte oproblemiskt att stötta och stödja frivilliga organisationer med syfte att stärka dem som aktörer på det sociala området, som har skett i exempelvis Danmark. Som nämnts tidigare, kan de frivilliga organisationernas specifika karaktär gå förlorad om staten styr i för hög omfattning; det skulle kunna leda till en nedbrytning av den ”egenart” som gör de frivilliga organisationerna framgångsrika. Det gäller alltså att finna strategier som kan stimulera frivilliga organisationer (eller mera generellt lokala gemenskaper) utan att bryta ned det som gör dem specifika (Villadsen 2000:63). Söderholm och Wijkström (Socialstyrelsen 2002:56) menar att ideella organisationer bygger sin verksamhet på värdeburna nätverk som sträcker sig över flera dimensioner i samhället, såsom social omsorg, utbildning och arbetsmarknad. Det stora ideologiska sammanhanget fungerar som

ett institutionellt skydd mot en eventuell likriktning av verksamheten – och gör att en verksamhet kan upprätthållas inom exempelvis missbrukarvården, även om den skiljer sig från övrig missbrukarvård på fältet. Detta innebär, enligt författarna, att aktörerna inom den sociala frivilligsektorn kan bidra med något som är kvalitativt annorlunda, och ytterligare en poäng är att det är en integrerad del av verksamheten.

Någon motsättning mellan frivilligorganisationerna och staten med hänvisning till de förras privata karaktär är inte påtaglig. De frivilliga organisationerna har, historiskt sett, haft ett förhållningssätt som inbegriper en positiv syn på statliga insatser och att arbeta för mer statsunderstöd har inte ineburit några problem. Kerstin Stenius menar att ett naturligt samarbete varit kännetecknande vad gäller frivilligt arbete inom alkoholistvården och Flodakolonierna anges som ett exempel på detta: ”Flodakolonierna gav till och med i det närmaste upp sin organisationsidentitet och övertog statens arbetsuppgift” (Stenius 1999:67). Staten har således stött lokala initiativ och vi kan finna att initiativ kommer både uppifrån och nerifrån vad gäller framväxten av olika vård- och organisationsformer på området. Alkoholistvården är, enligt Stenius, snarast ett exempel på svensk ”subsubsidiaritet”, och på hur familjer, kyrkor och frivilligorganisationer, tillsammans med kommun och stat, faktiskt tagit ansvar för ett komplicerat socialt problem (Stenius 1999:17).

I SOU 1993:82, ”Frivilligt socialt arbete”, utvecklades flera olika begrepp avseende frivilligt socialt arbete och dess relation till offentlig sektor. Dessa begrepp var avantgarde, komplement, alternativ och ersättning. Det konstaterades också att det rådde en i det närmaste total enighet från båda håll (frivilligsektor och offentlig sektor) att frivilligsektorns roll skulle vara ett komplement och inte en ersättning. Nu, tio år senare, har denna inställning suddats ut och mjuknat i kanterna. Frivilligorganisationer har intagit en större plats som vårdgivare Genom sälj- och köpavtal med kommuner och via villkor för bidragsgivning påverkas organisationerna utifrån (Socialstyrelsen 2002b, Johansson 2001, Stenius 1999, Kurube 1997, Lundström & Wijkström 1995). Därmed inte sagt att påverkan är ensidig. Frivilligorganisationerna kan också betraktas som aktiva deltagare i samhället och är i sin tur med och påverkar förekommande synsätt och inställningar (se Villadsen 2000).

När funktioner överförs från staten till det civila samhället eller medborgarna och lokalsamhället innebär det en förändring i såväl synsätt som praktisk tillämpning. Olavi Kaukonen (1998) ställer sig kritisk mot den finska narkotikakommissionens förslag till narkotikapolitisk strategi. Enligt betänkandet ska de statliga myndigheterna – tullen, polisen och rättsväsendet – stå för de konkreta åtgärderna medan kontrollen som sådan har förflyttats från dessa av tradition kontrollerande myndigheter till ”ett prat om gemensamt ansvar” (Kaukonen 1998:315). Medan man tidigare fördelat funktionerna mellan olika myndigheter har det skett en övergång till att utsträcka handlingssfären till medborgarsamhället, eftersom drogkontrollen – i termer av gemensamt ansvar – i framtiden är tänkt att ske i hemmen, skolan, bostadsområden och arbetslivet. Om vi relaterar detta till det arbete som utförs inom frivilligorganisationer är det möjligt att tänka sig att funktioner och konkreta arbetsuppgifter även kommer att hamna hos dessa. Ett sätt för människor att ta itu med ökat ansvar och minskat statligt stöd är att organi-

sera sig på frivillig grund. Rent konkret innebär också en av punkterna i det finska förslaget initierande av lokala projekt som stöder närsamhället i dess strävanden att ingripa i ungdomars drogexperiment – ett mer eller mindre uttalat krav på organisering i någon form av nätverk eller grupper (Kaukonen 1998: 315f).

Framtida frivilligorganisationer

Villadsen (2000:66ff) är skeptisk till flera teman inom den forskning som behandlar frivilligsektorn. För det första behandlas frivilliga organisationer som om de existerar avskilda från samhället i övrigt – alltså opåverkade av generella samhällsliga förändringsprocesser. För det andra, vad gäller frågan om vem som har makt över vem, förklaras förändringar i organisationer som ett resultat av ekonomiska beroendeförhållanden. Detta innebär att ”mottagarorganisationernas” strukturer – arbetsmetoder osv. – anses vara en utveckling av de offentliga organisationerna, men är det verkligen så lätt att fastslå vem som har påverkat vem? Ett alternativ är att tona ned uppmärksamheten kring vilken aktör eller organisationstyp som påverkar vem, och i stället se på vilka strömningar som präglar och påverkar såväl frivilliga organisationer som offentliga organisationer, som exempelvis den ökade marknadsorienteringen. För det tredje menar Villadsen att det råder en stark fokusering på formella organisationsaspekter på bekostnad av de praktiker och rationaliteter som förekommer inom socialt arbete: ”I den eksisterande forskning er spørgsmålet om social forandring i høj grad blevet gjort til et spørgsmål om forandringer i organisationers formelle struktur.” Snarare borde de konkreta praktikerna ges ökad uppmärksamhet – som brukarkontakter och arbetsmetoder – för att nå en ökad förståelse av frivilliga organisationer.

Framtiden med hänvisning till 1990-talsdiskursen om den kompetenta brukaren

Av ovanstående resonemang om aktörernas olika roller och organisationernas verksamheter kan vi utläsa att människors erfarenheter är betydelsefulla och att missbrukaren själv ofta finner det positivt att kunna använda ”sitt misslyckande” till något positivt. Det finns således en uppfattning om kompetenser hos brukare som kan och bör tas tillvara. Eftersom flera studier som avser individers upplevelser av att försöka ta sig ur missbruket pekar på vikten av social närhet och sociala funktioner samt betydelsen av att finna vägar till det vardagliga, såsom arbete och bostad, kan vi tänka oss att frivilligt socialt arbete i ökande grad ses som en ”metod” som kan användas i många sociala organisationer, inte minst offentliga: ”Det frivillige sociale arbejde forventes at besidde en række af de kvaliteter og metoder, som med foreget styrke efterspørges op gennem 1980’erne og 1990’erne. De stiller rammer til rådighed for opbygning af sociale netværk (bl.a i værelsestederne), de giver mulighed for ansvarliggørelse af sociale klienter (bl.a gennem frivilligt arbejde), og de benytter sig af arbejdskraft med ’alment minneskelige kvalifikationer’ (Villadsen 2000:83).

Den danske forskaren menar vidare att de diskurser som ligger till grund för förespråkandet av socialt frivilligt arbete som en metod innehållande särskilda potentialer förekommer i flera olika sammanhang inom fältet så-

som forskningsinstitutioner, lokala projekt, organisationer på amtnivå och frivilliga organisationer (Villadsen 2000:83). När diskurserna således ser ut att ”bädda för” ett ökat användande av frivilliga organisationer inom socialt arbete kan man fråga sig om det är så att diskurserna tjänar politiska syften eller om de tjänar frivilligorganisationernas syfte. Ett möjligt svar är att det är svårt att se vem som påverkar vem, eftersom alla aktörer som är med och skapar de diskurser som ligger till grund för handlandet har egna mål och syften och olika möjligheter och vägar att nå dessa. Organisationer, offentliga såväl som privata, kan såväl dra nytta av varandra som konkurrera. En viktig uppgift inför framtiden är, menar Villadsen (2000:85), att undersöka hur de diskursiva processerna medverkar till att fasthålla, omdefiniera och utvidga fälten för socialt arbete.

Framtiden i ljuset av individualisering

Den tyske sociologen Ulrich Beck framför sin tes om individualiseringens betydelse för vårt framtida samhälle. Vid slutet av 1900-talet frigörs människor från industrisamhällets livsformer, liksom de vid inträdet i industriepoken blev (och blir) frigjorda från de korporativa och feodala självklarheterna och livs- och samhällsformerna: ”Den enkla industrimodernitetens socialiseringsformer upplöser sig i *kärnan*, varvid skalen ibland hårdnar och blir sakrosankta – och denna process kallar vi *individualisering*” (Beck 1995:133). Beck menar att individualisering oförtjänt brukar betecknas som atomisering, isolering, ökande ensamhet, slutet för varje form av samhälle och relationslöshet. Men begreppet har en annan innebörd med byggstenarna *upplösning* av industrisamhällets livsformer och deras *avlösning* av andra livsformer. I dessa andra livsformer måste individerna själva forma, iscensätta och lappa ihop sina liv. Detta sker inte av en slump utan under rambetingelserna för det utvecklade industriella arbetarsamhällets välfärdsstat (Beck 1995:134).

Flera rörelser inom frivilligsektorn går också mot en lösare sammansatt organisation med större utrymme för individuella variationer, något som går i linje med det som kan kallas individualisering – ett begrepp med innebörden att det ställs allt större krav på människor att iscensätta sin egen vardag, att ta för sig av den variation som erbjuds snarare än att inrätta sig i det kollektiva. De gamla folkrörelserna hade en mer strukturell inriktning, medan missbruk mer och mer har kommit att betraktas som individuellt betingade problem som också kräver individuella lösningar.

Om vi anknyter till resonemanget om hur människor iscensätter sina liv och hur de tvingas till att forma sin egen scen och sin egen roll, kan man dra paralleller till frivilligorganisationernas förmåga att dra till sig människor ”som vänt ryggen mot det offentliga systemet”, men också till frivilligorganisationerna som en arena för de engagerade och deras vilja (eller tvång) att iscensätta det egna livet (se Jeppson Grassman 1997). Inom politiken kan det också sägas att missbruksfrågorna bytt plats på agendan. Sanna Sairanen & Pekka Sulkunen, som undersökt hur decentraliseringen av det alkoholpolitiska beslutsfattandet har lyckats och hur den har genomförts, menar att frågor som har med droger att göra i allt mindre utsträckning finns med på den kommunala politiska agendan. De relaterar till begreppet subpolitik (Beck 1994), dvs. politik som syftar till att reglera människors livsstilar och

konsumtion, och menar att kommunerna är mer intresserade av att erbjuda så goda tjänster som möjligt, inklusive alkoholtjänster. Detta uppmärksammas också i en studie i Lillehammer och Ringeby, Norge (Andersen 1999). En slutsats från den finska studien är att olika typer av organisationer snarare än den offentliga sektorn kommer att vara engagerade i drogpreventiva frågor i framtiden: ”I den mån man i alkohol- och rusmedelsfrågor alls kan vänta sig dylik subpolitik kommer denna sannolikt att anta helt nya former, där organisationer och samfund som är emotionellt och rituellt engagerade i frågan kommer att inta en central position” (Sairanen & Sulkunen 1998:90).

Om vi ser till hur tillgängligheten till olika droger förändras ser det ut som att den tilltagande liberaliseringen är svår att bromsa. Antalet utskänkningsställen ökar, liksom affärernas (och systembolagens) öppettider och priserna sjunker i relation till människors inkomster och andra varor (Elmeland 2000:252). Andersen (1999) påpekar att lokala myndigheter (kommuner) i Norge har svårt att finna en koppling mellan å ena sidan en ökad tillgång till utskänkningsställen och å andra sidan en ökad konsumtion, om det är så att det redan finns flera sådana etablissemang i samhället. Det betyder att ”brukare” inte kommer att saknas i framtiden. Frågan är snarare om organisationerna kommer att efterfrågas så som de ser ut i dag – och i vilket avseende de kommer att förändras. Det finns redan en form av specialisering (t.ex. Lärarnas Nykterhetsförbund, Svenska Akademikers Nykterhetsförbund eller Läkare inom AA). Denna specialisering förutsätter dock att alla läkare, lärare etc. har liknande värderingar. En möjlighet är i stället att vi kommer att få se organisationer som i ökande grad uttrycker värderingskillnader och nyanser vad gäller tolerans och vilja till förbud. Alternativet är att organisationerna får svårare att få medlemmar vilket skulle innebära att flera organisationer i stället försöker ena sig kring ”enkla budskap”.

Även om många styrelser eller råd inom nonprofit-sektorns olika organisationer har utvecklats mot en inriktning av minskande exkludering vad gäller kön, etnicitet och religion, är många organisationers styrelser fortfarande dominerande av specifika identiteter kopplade till dessa variabler. På så sätt kan dessa organisationer sägas representera skilda identiteter och/eller intressegrupper i samhället (Abzug & Galakiewicz 2001). Individerna, deras specifika förutsättningar och personliga kontakter ser ut att få ett större utrymme framöver. Däremot måste organisationerna även fortsättningsvis förhålla sig till grupper i sin utåtriktade verksamhet eftersom styrkan ligger i mobiliseringen av ett flertal människor. Det handlar alltså om en balansgång mellan det individuella och det kollektiva som kan komma att yttra sig på ett flertal sätt.

Framtida forskning

Under arbetet med litteraturgenomgången ovan har ett flertal nya frågor uppkommit – frågor som skulle kunna utvecklas och bearbetas i andra forsknings- och utredningssammanhang. Det är ett angeläget forskningsområde som ständigt förändras; såväl missbrukare som organisationer befinner sig i en föränderlig och påverkbar omvärld.

Ett område berör under vilka former som frivilligt arbete med missbruk, missbrukare och anhöriga kommer att bedrivas i framtiden. Ett alternativ är att stora organisationer får allt fler underavdelningar som antingen behand-

lar olika typer av missbruk (mat-, spel-, sexmissbruk osv.) eller att exempelvis en kategori av missbrukare, som alkoholister, grupperar sig som läkare inom AA, lärare inom AA etc. Ett annat alternativ är att föreningar som redan innesluter en grupp människor tar sig an missbruksfrågor- det kan gälla fackföreningar, föreningar vars medlemskap grundar sig på etnicitet eller föreningar som samlar ungdomar inom exempelvis idrott eller musik.

Organisationernas förhållande till stat och kommuner har diskuterats och analyserats i flera arbeten. Inom detta ämnesområde finns det flera frågor som skulle kunna utvecklas. En fråga rör den mix av betalt och obetalt arbete som förekommer inom organisationerna och hur detta påverkas av kommunernas behov av att upphandla tjänster. Hur ser förhållanden ut inom organisationerna? Finns det några mönster vad gäller betalt och obetalt arbete? Att behandlingshem betalar sin personal är inte problematiskt men finns det övergångsproblem inom andra delar av organisationerna där några ideellt engagerade kan se att andra människor får betalt för liknande arbetsuppgifter, vilket i sin tur påverkar exempelvis den framtida pensionen. Hur ser mönstren ut vad gäller arbetsuppgifter, personers karakteristika, kön, ålder och position i organisationen? Ytterligare en fråga som rör organisationernas sammansättning av aktiva är styrelsernas utseende och styrelsens betydelse i förhandling med kommuner eller andra myndigheter om bidrag eller åtaganden i tjänster. Har olika typer av identiteter olika värden i sådana situationer och skiljer det sig åt mellan myndigheter och organisationer?

Organisationernas geografiska karaktär är också av intresse, både ur tillgänglighetssynpunkt (för engagerade aktiva samt brukare) och bidragssynpunkt. Hur ser engagemanget ut på olika regionala nivåer? Finns det över huvud taget aktiviteter på alla lokalkontor eller kan det vara så att verksamheten i vissa fall avtar när en engagerad person flyttar eller lämnar organisationen av andra orsaker? På vilket sätt påverkas organisationernas arbete av sin omgivning? Det kan gälla aspekter som befolkning, närheten till storstäder eller andra länder samt fysisk struktur i form av bebyggelse och naturförutsättningar. Verkar organisationen på en tätt eller glest befolkad plats? Upplevs beslutsvägar som korta eller långa, dvs. vad kännetecknar relationerna till kommunen eller andra myndigheter? Är det ett område som kännetecknas av genomströmning beroende på turism eller att det är en knutpunkt/gränsområde, eller handlar det om en mera stationär befolkning? Eftersom några organisationer har en lång tradition av en regional förankring och en bred uppbyggnad medan andra är i ett inledningsskede där det inte är självklart att en regional utbyggnad går att genomföra vore det motiverat att veta mer om hur rörelserna själva ser på geografisk representativitet. Finns det en poäng i att organisationer uppkommer på de platser där de behövs och att de därmed inte ingår i en kedja som förutsätter ett visst arbetssätt och en särskild ideologi och organisatorisk uppbyggnad? Eller är fördelarna med att ingå i ett större sammanhang, en världskänd organisation med en lång tradition och erfarenhet, mer betydelsefulla än möjligheten till lokala variationer? Det är knappast någon poäng med att ställa olika organisationstyper emot varandra, men det kan vara motiverat att uppmärksamma likheter och skillnader samt förutsättningar för organisationer att kunna verka.

Avslutning del 1

Det har i detta arbete inte varit möjligt att följa den kategorisering av frivilligorganisationer som gjordes i studien ”Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer”. Denna indelning bestod av humanistiska organisationer, handikapp-, klient- och anhörigorganisationer samt livsstilsorienterade organisationer. Svårigheten ligger i att bestämma utifrån vems perspektiv en sådan kategorisering skulle kunna göras. En möjlighet skulle vara att tala om klient- respektive anhörigorganisationer samt organisationer med information som huvudsaklig inriktning. Men organisationerna är vanligen riktade mot både klienter (missbrukare), anhöriga samt arbetar med informationspridning. Dessutom innehåller i princip alla organisationer en orientering mot någon form av (drogfri) livsstil, medan någon kanske är mer inriktad mot ett liv knutet till religion (LP-stiftelsen) och andra till försörjningsstrategier (Basta). Det går alltså inte att renodla organisationerna. Dessutom består rörelserna till en del av värdeburna nätverk som sträcker sig över flera sektorer i samhället (Socialstyrelsen 2002:56). Även om missbruket står i centrum inbjuder de till en livsstil och ett fortsatt engagemang också när klienten tagit sig ur missbruket.

Frivilligorganisationerna kan bidra till att förändra livet hos missbrukare vad gäller två väsentliga aspekter av livet som av olika forskare ansett utgöra viktiga förklaringar till ett liv som missbrukare. Svensson (1999) menar att *passivitet* är en vanlig reaktion för den som har slutat med missbruk: ”Den som lämnar narkotikan måste hitta en ny organiserande princip för sitt liv, hitta ett nytt livsinnehåll, hitta nya vänner som ersätter missbrukarens alla bekanta. Om man misslyckas med det är risken stor att man återgår till det gamla livet” (Svensson 1999). Marie Smith-Solbakken & Else Tunglund betonar begreppet *kompetens* och menar att rehabilitering ofta innebär att en person övergår från ett liv där han eller hon haft en hög kompetens men att individen vid rehabilitering ska börja ett liv där man utgår från ”noll”, dvs. där kompetensen är låg. Båda dessa begrepp kan kopplas till flera frivilligorganisationers arbete. Ett exempel är Anonyma Alkoholister, där den egna ”kompetensen” vad gäller just missbruk fortfarande kan anses värdefull eftersom det är via dessa erfarenheter man förväntas kunna hjälpa andra. Passivitet kan i olika grad motverkas i och med engagemang i organisationerna beroende på krav om deltagande och aktivitet. En aspekt är att organisationen och de aktiva inom den blir den f.d. missbrukarens nya nätverk och att detta i sig kan bli det nya livsinnehåll och en ny livsarena som enligt Svensson är nödvändig för att man ska kunna bryta med det gamla.

Passivitet och kompetens har båda att göra med klienternas självbilder och därmed med deras förhållande till omvärlden. Man kan säga att Anonyma Alkoholister och en organisation som Exit är motsatta vad gäller klientens uppfattning om sin egen roll gentemot omvärlden. Medan AA står för anonymitet och relationen består i förhållandet mellan klienten och AA enbart, står Exit för en verksamhet som ska visa för världen utanför att klienten bytt sida. Det är alltså mer av ett förhållande mellan klienten, organi-

sationen och omvärlden. Som en intervjuad avhoppare uttryckte det: "...vitsen med att gå till Exit var att avhoppet skulle vara offentligt, att bränna broarna, så att jag inte skulle kunna gå tillbaka" (BRÅ 2001:27).

Det är svårt att säga något om huruvida brukare och klienter kommer till tals och påverkar verksamheten. I flera av organisationerna utgörs verksamheten av brukarna och klienterna. Det verkar över huvud taget vara ett av de starkare kännetecknen vad gäller hjälp till missbrukare att problemformulering och initiativ kommer "inifrån", dvs. att de aktiva, initiativtagarna, har erfarenhet av problemet i någon form. Det gäller exempelvis Anonyma Alkoholister, Länkarna, KRIS och Exit. I några av organisationerna med en religiös inriktning finner vi oftare en problemformulering "utifrån", dvs. av icke-missbrukare som vill starta eller upprätthålla en opinion, det kan sägas gälla för IOGT-NTO liksom Vita Bandet och LP-stiftelsen, medan MHF och SFF är exempel på organisationer med en annan huvudinriktning än droger men som ser det som en naturlig del av verksamheten. Slutligen kan vi understryka att det finns en bredd av organisationer som också arbetar med förebyggande insatser, exempelvis de som inte primärt arbetar med missbruksfrågor men som ändå engagerar sig under en viss tid eller via en specifik målgrupp.

Del II

Sex organisationer inom området

Inledning

I denna andra del av rapporten kommer vi att ge en mer detaljerad bild av några organisationers arbete med missbruks- och nykterhetsfrågor. Flera av organisationerna har redan nämnts men här kommer bilden att fördjupas. De organisationer och verksamheter vi beskriver motsvarar helt naturligt bara en liten del av fältets hela bredd och skildringen ska därför ses som en exempelsamling. Många av organisationerna bedriver både förebyggande och opinionsbildande verksamheter, och flera av dem utför också ett relativt omfattande socialt arbete med en direkt koppling till missbrukarna själva. Bland de praktiskt sociala verksamheterna finns sådana som strikt arbetar utifrån ett självhjälpsperspektiv utan direkt inblandning av yrkesprofessionella. Här blir den egna erfarenheten av missbruket grunden i den hjälp som ges. I vissa fall förekommer också kombinationer, där det stödjande arbetet och i vissa fall behandlingarna förmedlas av både f.d. missbrukare och personer utan missbruksbakgrund, såväl ideellt som yrkesmässigt. I exempelsamlingen visar vi också på organisationer som utför hjälpinsatser utifrån andra ideologiska eller religiöst livsåskådningsmässiga drivkrafter, och även här består de engagerade av både ideellt och yrkesmässigt verksamma. En gemensam nämnare för flera av organisationerna är att de uppbär förhållandevis stora statliga anslag för sin verksamhet. Ett särskiljande drag visar sig bl.a. i fråga om hur de förhåller sig till villkorade bidrag och upphandlingsavtal.

Uppgifterna i avsnittet bygger i huvudsak på de granskningar vi gjort av organisationernas verksamhetsberättelser men också på annat informationsmaterial som producerats av respektive organisation. I en del fall har vi inhämtat uppgifter direkt från organisationsföreträdarna. Organisationerna kommer alltså till övervägande del att beskrivas utifrån vad de själva redovisar att de gör. I några fall finns aktuell forskning om organisationerna och vi har då försökt väva denna i den samlade bild vi förmedlar.

De sex organisationer vi valt att beskriva är: *Anonyma Alkoholister* (AA), *Länkrörelsen* med de tre organisationerna – Länkens Kamratförbund, Sällskapen Länkarnas Riksförbund och Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation, *IOGT-NTO* (International Organisation of Good Templars-Nationaltemplarorden), *Hela Människan*, *RFHL* (Riksförbundet för hjälp till narkotika- och läkemedelsberoende) och *Verdandi*. Beskrivningarna inleds med en historisk orientering tillsammans med en bild av rörelsernas organisationsutveckling. Därefter övergår vi till att skildra huvuddragen i de verksamheter som numera förekommer i organisationerna.

Vid sidan av de ämnen som tas upp i rapportens första del kommer vi här också att beröra organisationernas relationer till stat och kommun både ur ett historiskt perspektiv men också utifrån dagens förhållanden. Flera tidigare

studier visar bl.a. att ideella organisationer har fått en större plats som vårdgivare inom kommunerna genom köp-säljavtal och att organisationerna och verksamheten i dem också i allt högre grad styrs genom olika typer av villkorade bidrag. Detta gäller inte minst organisationer inom missbruksområdet (se t.ex. Socialstyrelsen 2002b; Johansson 2001; Stenius 1999; Kurube 1997; Lundström & Wijkström 1995). I vår genomgång av material från organisationerna kan man klart urskilja hur de förändrade ekonomiska förutsättningarna gett avtryck i organisationerna och de verksamheter man bedriver. Undantaget är Anonyma Alkoholister som aktivt ställer sig vid sidan av alla former av upphandlingsavtal och bidragshantering. Även om de flesta organisationer tycks gå mot att acceptera de nya omständigheterna gör de det mer eller mindre positivt – ibland negativt. Johansson visar i sin rapport för Socialstyrelsen (2002b) att vissa organisationstyper med en utpräglad myndighetskritisk ideologi oftare är motståndare till offentlig integration i fråga om villkorad bidragshantering och uppdragsverksamhet.

Inom exempelvis Verdandi är man starkt kritisk till uppdrag som initieras av andra utanför den egna organisationen. På vissa håll inom organisationen beskrivs uppdragsverksamheten som en ren överlevnadsstrategi som man mer eller mindre tvingats in i när andra resurser saknats. Också inom Länkrörelsen uttrycks något av resignation inför de ändrade ersättningsförhållandena. Man konstaterar bl.a. att dessa inte stämmer med rörelsens grundläggande ideologi – en ideologi som historiskt sett haft sin grund i den jämbördiga, ömsesidiga relationen mellan hjälpare och mottagare. Denna typ av rörelser, som många gånger uttrycker en skepsis mot prestationsrelaterade ersättningsförhållanden, ställer Johansson i kontrast till mer konsensusinriktade organisationer som oftare inträder i finansieringsformen. Till viss del är Hela Människan ett exempel på en sådan organisation. Jämfört med t.ex. Verdandi intar Hela Människan en på flera sätt annorlunda hållning och arbetar aktivt inom hela organisationen för att förändra verksamheten och bedriva allt fler aktiviteter genom upphandlingsavtal. I vår beskrivning av de sex organisationerna kommer Länkrörelsen och Anonyma Alkoholister att ges ett något större utrymme bl.a. beroende på att dessa organisationer lade grunden till utvecklandet av den s.k. självhjälpsmetodiken i Sverige, Anonyma Alkoholister beskrivs ofta som den första moderna självhjälpsrörelsen (Karlsson 2002; Meeuwisse och Sunesson 1998). Flera andra organisationer har senare kommit att utveckla sina aktiviteter i samma riktning, där de gemensamma erfarenheterna och det ömsesidiga stödet bland gruppens medlemmar utgör en form av fundament. Förutom inom AA och Länkrörelsen kan man se denna typ av aktivitet inom IOGT-NTO:s kamratstödsgrupper, i Verdandis och RFHL:s gruppverksamheter, men också inom vissa av Hela människans aktiviteter.

Ett ytterligare skäl till att Länkarna fått ett något större utrymme är att rörelsen år 2002 bestod av tre skilda organisationer som var och en uppvisar något olika karaktär, inte minst i fråga om förhållandet till stat och kommun. Ur den ursprungliga organisationen från 1945, Sällskapet Länkarna, har under årens lopp en rad utbrytningar skett. Vår skildring av Länkrörelsen innehåller i realiteten beskrivningar av de tre organisationer som nämnts ovan och som numera räknas som de tongivande: *Länkens Kamratförbund*, Sällskapen Länkarnas Riksförbund och Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation.

Några ytterligare organisationer

Inom fältet förekommer utöver dessa organisationer naturligtvis ett stort antal andra. Vid sidan av de tidigare nämnda vill vi här kort skissera bilden av ytterligare några. Också dessa ska ses som exempel vilka, inkluderat de tidigare, inte ger en fullständig bild av hela området men som visar på en rad betydelsefulla verksamheter. Flera av organisationerna nedan uppstår statliga anslag för sina verksamheter och bedriver i och med det aktiviteter runt om i landet. (För en schematisk presentation av samtliga de organisationer inom missbruks- och nykterhetsområdet som år 2002 erhållit statligt anslag för sina verksamheter, se bilaga 2). Andra är mer lokalt förankrade men utför något av pionjärinsatser inom sitt specifika område, t.ex. verksamheterna vid Ersta Vändpunkten och Stockholms Stadsmissions trappsteigsboende. Högst summariskt kan några organisationer och verksamheter beskrivas som följer:

ALNA bildades av arbetsmarknadens parter för att motverka missbruk av alkohol och andra droger vid arbetsplatser runt om i landet. Organisationen bedriver bl.a. utbildningsverksamhet för företag och myndigheter, men har också olika typer av rehabiliteringsverksamheter (Alna 2002).

Blåbandförbundet är en nykterhetsorganisation med en uttalat kristen grundsyn. Förutom de informations- och opinionsbildande verksamheter förbundet bedriver förekommer också lokala barn- och ungdomsverksamheter i drogfria miljöer (Sveriges Blåbandsförbund 2002).

CAN (Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning) Organisationen arbetar med att samla in och sprida information om alkohol och narkotika till organisationer och enskilda som bedriver drogförebyggande arbete. CAN består av 45 medlemsorganisationer, där bl.a. Hela Människan, IOGT-NTO, KSAN (Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i alkohol- och narkotikafrågor), RFHL och FMN (Riksförbundet Föräldraföreningen Mot Narkotika). Organisationen har en omfattande rapportutgivning men anordnar också kurser och konferenser. CAN ger sex gånger per år ut tidningen Alkohol & Narkotika (Centralförbundet för Alkohol och Narkotikaupplysning 2002).

Convictus är en ideellt, politiskt och religiöst obunden förening som ger stöd till hivpositiva med missbruksbakgrund. Organisationen driver bl.a. dagverksamheten Convictus Bryggan. Föreningen har dessutom rekreations- och utbildningsverksamhet (Convictus 2001).

Dianova arbetar med rehabiliterande verksamheter för narkotikamissbrukare. Aktiviteterna är i hög grad klientstyrda och berör förutom rehabiliteringen också information, utbildning och opinionsbildning. Organisationen är medlem av föreningen Rainbow- Sweden (Dianova 2000).

Ersta Vändpunkten arbetar med program riktade mot fem målgrupper. Fyra av programmen vänder sig till alkohol- eller narkotikamissbrukares anhöriga – vuxen, barn-, tonårs- och föräldraprogrammen – medan det femte programmet har fokus på tidigare missbrukande pappor (Runquist 1997).

Frälsningsarméns socialtjänst bedriver verksamhet med inriktning mot missbruk vid institutioner med sammanlagt 400 platser. Verksamheten består av behandlingshem, stödboende och natthärbärgen. Ett visst missbruks-

relaterat arbete bedrivs också i samarbete med Fryshuset i Stockholm (Frälsningsarmén 2001).

Hassela Solidaritet är en s.k. paraplyorganisation som förutom att bedriva opinionsbildande verksamhet också samordnar aktiviteterna vid rörelsens utbildningskollektiv – en typ av behandlingshem för missbrukande ungdomar. En annan viktig del av arbetet utgör den kamratstödverksamhet som förekommer på ett flertal skolor runt om i landet (Förbundet Hassela Solidaritet 2001).

LP-verksamheten förestår ett tiotal behandlingshem med inriktning mot alkohol-, narkotika-, tablett- och blandmissbruk. Verksamheten drivs på kristen grund. Vid behandlingshemmen tar organisationen emot såväl enskilda vuxna som barnfamiljer med missbruksproblematik. Organisationen driver även ett behandlingshem för missbrukande ungdomar. Förutom de rent behandlande insatserna vid institutionerna finns inom organisationen 52 lokalt förankrade s.k. kontaktcenter (LP-kontakter). Vid kontaktcentren arbetar organisationen bl.a. med stödjande aktiviteter för både missbrukare och anhöriga till missbrukaren. Ofta fungerar också verksamheterna vid centren som en bas i behandlingshemmens eftervård. Ett visst samarbete sker även med organisationen Hela Människans lokala enheter, Ria. Utöver de behandlande och stödjande insatserna arbetar organisationen också drog-förebyggande, främst genom olika aktiviteter på landets högstadieskolor (Eriksson 2002; LP-Verksamheten 2000).

RFF (Riksförbundet för Förstärkt Familjehemsvård). Förbundet organiserar 14 familjevårdenheter för främst vuxna narkotikamissbrukare men också familjehem med placerade barn och ungdomar. Familjehemsvård innebär att en människa i problematisk livssituation erbjuds boende i en annan familj än sin ursprungliga. En grundtanke i denna typ av vård är att den mottagande familjens liv och s.k. vardagskunskap kan verka rehabiliterande på de boende. En förstärkt familjehemsvård som kännetecknar organisationens enheter innebär bl.a. att familjehemmen i sitt arbete erhåller ett särskilt stöd från en professionellt verksam konsulent. Riksorganisationens arbete går bl.a. ut på att organisera utbildningstillfällen för de mottagande hemmen, ge råd till nya enheter och bedriva en allmän informationsverksamhet (Riksförbundet för förstärkt familjehemsvård 2002).

RNS (Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle) arbetar i huvudsak opinionsbildande med syftet att motarbeta all form av narkotikamissbruk och verka för en restriktiv narkotikapolitik. I det opinionsbildande arbetet fungerar tidskriften ”Narkotikafrågan” som en tung informationsspridare. Organisationen driver också bokförlaget Fri förlag som bl.a. sammanställt utbildningsmaterial för skolor om droger och beroende. Också RNS organiserar kurser och seminarieverksamheter (Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle 2002).

Stockholms Stadsmission driver en rad verksamheter för hemlösa och missbrukare. Som exempel kan nämnas trappstegsboende, behandlingshem, alkoholpolikliniker och olika typer av natthärbärgen, men också dagverksamheter av skilda slag (Stadsmissionen 2001). Liknande verksamhet bedrivs av *Göteborgs Kyrkliga Stadsmission*.

AA – Anonyma Alkoholister

Bakgrund

I Sverige samlades den första AA-gruppen 1953, knappt tjugo år efter att Anonyma Alkoholister bildats i USA. När AA introducerades i Sverige hade Länkrörelsen drivit sin verksamhet under drygt åtta år, och ända fram till mitten av 1980-talet var Länkarna den dominerande stödförmen för alkoholister i landet. Under 1960-, 1970- och 1980-talen existerade vid sidan av Länkarnas verksamheter endast ett tjugotal svenska AA-grupper men 1985, i samband med att den s.k. Minnesotamodellen introducerades som en behandlingsform för alkoholister, skedde en kraftig ökning av antalet AA-grupper. Denna ökning hade främst att göra med Minnesotamodellens uppbyggnad kring AA-rörelsens tolvstegsprogram, och behandlingen innehöll och innehåller fortfarande ett aktivt deltagande i AA:s möten (Helmersson Bergmark 1995).

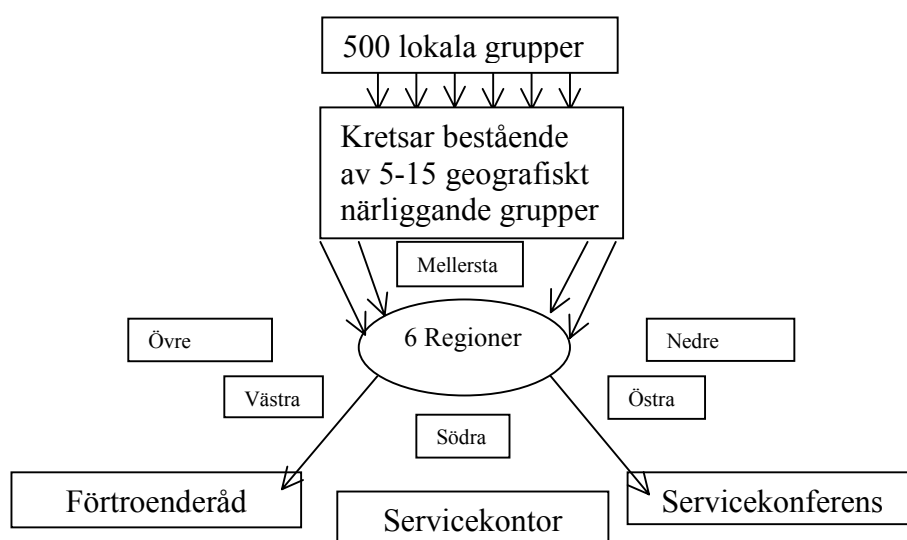
AA:s historiska framväxt i USA kan bl.a. härledas till det tidiga 1930-talet och den s.k. Oxfordgrupprörelsen där de två personer som i allmänhet räknas som AA:s grundare – William Griffith Wilson (Bill W.) och Robert Holbrook (dr Bob) – fanns med som medlemmar. Inom Oxfordgrupprörelsen, som var en uttalat kristen organisation med evangeliserande ambitioner, anordnades möten i smågrupper där medlemmarna delgav varandra sina personliga upplevelser, det man kom att kalla ”sharing”. Man menade att en uppriktig bekännelse inför andra var den mest effektiva vägen att dels nå personlig förändring, dels få de lyssnande att också bekänna och i ett nästa steg förändras (Stolpe 1938). Till samlingarna inom Oxfordgrupprörelsen i USA sökte sig många med alkoholproblem, och under ett par års tid i slutet av 1930-talet fanns inom rörelsen flera grupper som bestod av bara alkoholister. När Oxfordgrupprörelsen 1938 ändrade inriktning och inledde ett arbete mot mer universella, politiska mål valde det stora flertalet gemenskaper med bara alkoholister att lämna rörelsen och i stället starta fristående grupper. Många av medlemmarna i Oxfordgrupprörelsens alkoholistgrupper såg gemenskapen och erfarenhetsutbytet som den främsta hjälpen på väg mot nykterhet och ett ordnat liv. Medvetet valde man därför bort medlemskap i en rörelse vars yttersta syften var att verka politiskt eller opinionsbildande. AA brukar framhålla att man inom rörelsen ”enbart är intresserad av det personliga tillfriskandet och fortsatt nykterhet hos de individuella alkoholister, som vänder sig till gemenskapen för hjälp” (Anonyma Alkoholister 1998). Samma grundläggande inställning som utvecklades under slutet av 1930-talet är alltså fortfarande helt central inom AA. Både i Sverige och internationellt finns inom organisationen, bl.a. i de tolv traditionerna, uttalade riktlinjer om att inte delta i den allmänna debatten för att företräda någon bestämd alkoholpolitiskt linje. I och med avskiljandet från Oxfordgrupprörelsen tonades även den kristna inriktningen ned till förmån för en mer allmänt hållen andlighet – en andlighet som dock fortfarande har en viktig plats inom AA och dess grupper (Helmersson Bergmark 1995, Anonyma Alkoholister 1993, Kurtz 1979).

Under AA:s första tid i USA, omkring perioden 1940–1950 växte rörelsen snabbt. Allt fler grupper bildades och efterfrågan på instruktioner för hur verksamheten och samtalen i grupperna skulle struktureras blev mer och mer påtaglig. Vid rörelsens första internationella kongress 1950 presentera-

des så rörelsens tolv traditioner, vilka kan liknas vid AA:s informella stadgar. De tolv traditionerna har sedan dess fungerat som en guide kring vilken grupperna bygger verksamheten (för en översikt av de tolv traditionerna, se bilaga 3).

Organisering av verksamheten i Sverige

Idag knappt 50 år efter det att AA lanserades i Sverige finns runt om landet cirka 500 grupper där deltagarantalet i allmänhet ligger på mellan 10–20 personer. I en bedömning från 1998 uppskattar AA i Sverige medlemsantalet till närmare 10 000 personer¹³.

Figur 1. Organisationsstruktur inom Anonyma Alkoholister i Sverige (Anonyma Alkoholister – Stockholm 2002; Föreningen för Minnesotamodellen i Sverige 2002, Helmersson Bergmark 1995).

Som figur 1 visar är de *lokala grupperna* inom AA indelade i s.k. *kretsar* där varje separat krets består av representanter från 5–15 AA-grupper inom samma geografiska område. Kretsarna ansvarar bl.a. för att upprätta kontakter med närliggande alkoholkliniker, sjukhus, behandlingshem, fängelser och socialförvaltningar.

Kretsen är i sin tur knuten till någon av de *sex regionerna* vars arbete främst är inriktat på att stödja samarbetet mellan kretsarna och underlätta informationsflödet dem emellan. Varje lokal krets finns representerad i regionen med ett par ombud. Från de sex regionerna utses representanter till både den årligt återkommande *servicekonferensen* och till det s.k. *förtroenderådet*. Rådet består av tolv medlemmar, både alkoholister och icke-alkoholister, och har bl.a. till uppgift att ansvara för att verksamheten i grupperna sker utifrån de tolv traditionerna och att beslut som fattas vid den årliga konferensen praktiskt också genomförs.

¹³ Antalet grupper och deltagare bygger på grova uppskattningar eftersom AA inte för formella deltagarförteckningar och vissa lokala grupper inte finns registrerade centralt.

Servicekontoret som är beläget i Stockholm svarar vid sidan av mer allmän informations-spridning och kontakter med AA-grupperna även för organisationens bokförlag, *AA-förlaget*, samt distribution av tidskriften ”*Bulletinen*”.

Den kraftiga ökning av antalet grupper som pågått kontinuerligt från 1985 har från mitten av 1990-talet mattats av och tillströmningen av nya medlemmar är nu något långsammare. Parallellt med avmattningen har också en förändring skett av vilka som rekryteras till verksamheten. Om de nya medlemmarna under expansionsåren 1985–1995 främst hämtades från behandlingshemmen sker nu en ökning av medlemmar som inträder ”direkt från gatan”. Inom organisationen förklaras detta med att samhället, från omkring 1995 och framåt, minskat behandlingsresurserna för alkoholister. Detta har lett till att allt fler alkoholproblematiker inleder sitt deltagande i AA utan att först ha genomgått Minnesotabehandlingen (Anonyma Alkoholister 1998). Samtidigt som andelen nya deltagare utan genomgången Minnesotabehandling ökar sker också en tillströmning av kvinnor till grupperna. År 2002 bedömer rörelsen att andelen kvinnor är drygt en tredjedel (Anonyma Alkoholister 2002a).

Förutom möten på svenska och finska sker även sammankomster på engelska, isländska och spanska. Sedan 1995 finns också en svensk AA-grupp på Internet – AAMail. Gruppen bestod år 2002 av cirka 300 medlemmar, och utbytet och inläggen mellan deltagarna sker per brev över Internet. Verksamheten via Internet betraktas inom AA som ett komplement till den ordinarie mötesverksamheten (a a).

Finansiering

En avgörande skillnad mellan AA och de övriga organisationer vi beskriver i denna del är den grundläggande inställningen till utifrån kommande bidrag. I linje med de övergripande principerna av oberoende, som bl.a. finns nedtecknade i de tolv traditionerna, avvisar man alla typer av extern finansiering för att så långt det är möjligt stå fri från kontroll och styrning. Också deltagarnas individuella bidragsgivande är begränsat till en viss summa per år. De utgifter grupperna har, som t.ex. hyra av lokal, kaffekostnader vid möten och litteraturinköp, täcks genom insamlingar efter varje genomfört möte; man brukar tala om att ”hatten går runt”. Inom rörelsen sköts i stort sett hela verksamheten av frivilligt aktiva. Endast vid *Servicekontoret* finns anställd personal vilkas lönekostnader betalas av AA-förlagets litteraturförsäljning (Anonyma Alkoholister 1998).

Verksamheten i AA-grupperna

Den modell för samtal som utvecklades inom Oxfordgrupprörelsen – det man kallade för ”sharing” eller delande och som många gånger kan liknas vid en typ av bekännelse – fungerar fortfarande som en grundläggande samtalsform i AA:s möten. I sekvenserna av delande har var och en i gruppen möjlighet att berätta om sitt liv och de svårigheter och misslyckanden man upplever på vägen mot nykterhet. Många gånger innehåller berättelserna också rena beskrivningar av den nykterhet man funnit genom samtalen i gruppen. Sammankomsterna inom AA genomförs antingen som öppna eller slutna möten, där det öppna mötet tar emot alla intresserade, oavsett förhållande till alkohol. Enda förutsättningen för att närvara är att man inte avslö-

jar de andra deltagarnas namn. Ett slutet möte är däremot bara avsett för medlemmar av den lokala AA-gruppen eller besökare från andra grupper. Här ges medlemmarna tillfälle att på ett mer djupgående sätt presentera olika sidor av sina specifika alkoholproblem. Vid såväl de öppna som de slutna mötena utses en ordförande som öppnar och avslutar mötet och introducerar de medlemmar som har någonting att dela i gruppen. En deltagare skildrar i Helmersson Bergmark (1995:107) vilka funktioner ett slutet möte kunde fylla:

”...Det är överhuvudtaget väldigt skönt att gå på AA-möten, och att kunna säga vad som helst av alla de knäppheter och idiotiska saker som jag har gjort, sagt och tänkt under min aktiva tid som alkoholist. Jag kan få ur mig all denna skit som ger mig så mycket skuld- och skamkänslor, och ingen fördömer mig, utan alla förstår mig, för de har gjort samma sak eller något liknande. Jag kände mig inte längre ensam i min förnedring, och såg genom de som varit med i programmet ett tag, att det fanns en väg upp...”

Trots att deltagaren i citatet ovan beskriver att hon har möjlighet att ”säga vad som helst” under ett möte är samtalen i grupperna utformade efter ett relativt strikt schema. Naturligtvis kan deltagarna välja att ta upp vilka ämnen som helst men formen för berättandet är tydligt reglerat. Det är t.ex. inte tillåtet att avbryta den som har ordet. Karlsson (2002:122) redogör för hur ett möte i en AA-grupp kan vara strukturerat:

”Under den inledande ’rundan’ får varje ... deltagare i tur och ordning säga vad de vill ha sagt utan att bli avbruten. Var och en i gruppen får då tillfälle att berätta hur man mår och hur ens vecka har varit. Man kan till exempel ta upp om det är någonting man upprörts över eller om man stött på några problem. Dessa inlägg kommenteras inte, utan när en deltagare avslutar sitt framförande genom att säga ’tack’, så tar nästa vid. När alla så talat dricker man kaffe. Under kaffepausen finns en outtalad möjlighet för deltagarna att samtala om det som sagt under ’rundan’, men det förefaller som om sådana samtal i så fall sker mellan enskilda deltagare och inte i gruppen som helhet. Kaffestunden blir alltså, tillsammans med den mycket korta stund som finns innan och efter mötet, den enda möjligheten att egentligen diskutera sitt problem – den föregående ’rundan’ liksom i den efterföljande, utgörs i någon mening av en envägskommunikation, eftersom ens inlägg inte besvaras. Efter kaffepausen, som är relativt kort med tanke på att hela mötet är en timme långt, har man alltså ytterligare en ’runda’. Denna gång har varje deltagare möjlighet att kommentera vad som sagts under den första delen av mötet, men också denna gång i turordning och utan att avbrytas eller ytterligare kommenteras.”

De tolv stegen

Om det ömsesidiga stödet och erfarenhetsutbytet är den mest betydelsefulla delen av AA:s verksamhet, fungerar också den personliga omvändelsen och uppfattningen om tillvarons andliga dimensioner som andra viktiga inslag. Tydligt visar sig detta ideologiska innehåll i *tolvstegsfilosofin* som kan beskrivas som en form av vägvisare för alkoholisten. I de tolv stegen finns direkta kopplingar till Oxfordgruppsrörelsens synsätt, med den stora skillnaden att det uttalat kristna perspektivet med inslag av synd, bekännelse och förändring tonats ned (Meeuwisse och Sunesson 1998). Under 1930-talet när stegen utarbetades fördes diskussioner om de formuleringar som berörde

de andliga inslagen. Icke-troende och gnostiker menade att gudsuttrycket förekom alltför ofta. Redan troende från olika kristna samfund och andra religioner hade också svårt att enas om vad uttrycket egentligen skulle stå för och, vems gud det var man avsåg. I den slutliga versionen beslöt man att använda sig av formuleringen: ”Gud, såsom vi själva uppfattade honom”, vilket visar sig i det tredje och elfte steget (Helmersson Bergmark 1995). Kurube (1997) gör i sin studie av Länkrörelsen en jämförelse mellan AA och Länkarnas verksamheter. Undersökningen visade bl.a. att medlemmar inom AA totalt sett hade en stabilare nykterhetsprofil baserade på de senaste nykterhetsmånaderna jämfört med deltagare inom Länkarna. Som viktiga faktorer för att upprätthålla nykterhet angav majoriteten av AA medlemmarna mötes- eller andra ideologiska aktiviteter. Största andelen deltagare i Länkarna uteslöt de ideologiska faktorerna i sina svar och framhöll i stället förutom möten också sociala kontakter med andra medlemmar som de mest betydelsefulla delarna för att hålla en nykterhet. Kurube konstaterar att idéprogram och deltagarnas ideologiska aktiviteter kan spela en viktig roll för tillfrisknande och upprätthållande av nykterhet.

Inom AA understryker man att idéprogrammet i de tolv stegen endast presenteras för deltagaren som förslag och inte som tvingande doktriner. I AA:s program från slutet av 1930-talet, som också utgör de tolv stegen i dag, har vissa av Oxfordgrupprörelsens principer mildrats eller helt tagits bort medan andra förtydligats. AA:s tolv steg innehåller helt naturligt också en mer markerad koppling till en alkoholberoende människas problematik.¹⁴

Ofta brukar AA, med sin snart sjuttioåriga historia, beskrivas som den första moderna självhjälpsorganisationen, och åtskilliga är de gruppaktiviteter som byggt och bygger sin verksamhet på AA:s idéer, både med och utan tolvstegsprogrammet som grund (Karlsson 2002, Meeuwisse och Sunesson 1998). Inom verksamheter som t.ex. Anonyma Narkomaner (NA), Al-Anon (anhöriga till alkoholister), Alateen (grupper för tonåringar som är anhöriga eller vänner till alkoholister) och *Al-Anon* Vuxna barn (grupper för vuxna barn till alkoholister) arbetar man metodiskt med de tolv stegen, om än utformade på något annorlunda sätt. Inom Länkrörelsen, som beskrivs längre fram i denna rapport, arbetar grupperna med ett sjupunktsprogram, och inom Frälsningsarméns missbruksbehandling använder man sig av ett tiostegsprogram. I det stora flertalet gruppverksamheter av självhjälpskaraktär används dock inget fastställt program utformat i olika steg. Verksamheten tar i stället avstamp i deltagarnas gemensamma förståelse av problemet där det ömsesidiga stöd som förmedlas sker utan direkt inblandning av professionellt verkamma yrkesutövare. Dessa tankegångar finns t.ex. inom Verdandis kamratstödverksamhet liksom i IOGT-NTO:s kamratstödsgrupper, dock här med den markerade skillnaden att IOGT-NTO:s verksamhet drivs av både f.d. alkoholister och helnykterister. Inom AA har bara den med egen erfarenhet av missbruk och personlig kamp mot alkoholismen rätt att fungera som ”expert” inför övriga gruppdeltagare (Helmersson Bergmark 1995).

¹⁴ För en schematisk översikt av AA:s *tolv steg* satt i relation till Oxfordgrupprörelsens grundläggande principer och Länkrörelsens sju punkter, se bilaga 4.

AA, tolvstegsprogrammet och Minnesotamodellen för behandling

Som tidigare nämnts skedde en markant ökning av antalet AA-grupper runt mitten av 1980-talet då de första behandlingshemmen enligt Minnesotamodellen etablerades i Sverige. Ett par år efter att den första institutionen vid Noor Slott startat fanns i Sverige mer än 20 behandlingshem med plats för omkring 500 patienter. Ytterligare ett par år senare hade antalet platser ökat till knappt 1 000, vilket då motsvarade ungefär en fjärdedel av samtliga vårdplatser för alkoholister (Kurube 1997). Utbyggnaden av antalet behandlingsplatser inleddes enligt Stenius (1999) i stort sett samtidigt som den mer generella förändringen av välfärdsstaten påbörjades och även missbrukarvården utvecklades i riktning mot allt fler privata entreprenörer. Minnesotamodellen kom att framstå som ”ett flaggskepp för den aktiebolagsdrivna missbrukarvården” (Stenius 1999:117). I linje med den individuella synen på missbruksproblematik som rådde, och fortfarande råder inom både Minnesotamodellen och AA, framstod behandlingen och AA-rörelsen som tydliga kontraster till dels 1960- och 1970-talens klientrörelser, dels redan existerande behandlingssideologier och metoder. Medan klientrörelsen hävdade strukturella förhållanden som främsta orsak till alkoholproblematiken förde AA och så småningom också Minnesotamodellen in ett annorlunda synsätt där alkoholismen betraktades som en behandlingsbar sjukdom. Den bakomliggande orsaken till alkoholismen skulle varken sökas hos omgivningen eller i yttre faktorer hos individen själv, utan hade i huvudsak enligt synsättet biologiska grunder.

I takt med utvecklingen mot mer marknadsliknande lösningar inom missbrukarvården och Minnesotamodellens utbredning hördes från flera håll också kritik – dels mot att vinstdrivande företag förväntades stå som vårdgivare, dels mot Minnesotamodellen som sådan. Inte minst kom så småningom en omfattande kritik från Länkrörelsen. Från att till en början ha tagit emot Minnesotamodellen positivt, mycket beroende på modellens sjukdomssyn som också existerade inom Länkarna, vände man sig efterhand mot den kommersiella prägel som fanns inom modellen och varnade bl.a. för att oseriösa vårdgivare skulle söka sig till missbruksbehandlingen, farhågor som senare också bekräftats (Stenius 1999). Sedan 1992 existerar, i syfte att bevaka kvalitetsnivån inom de institutioner som arbetar utifrån modellen, Föreningen för Minnesotamodellen i Sverige, FFMS. År 2002 är 17 medlemsinstitutioner anslutna till organisationen (Föreningen för Minnesotamodellen i Sverige 2002).

Gemensamt för de institutioner som utgår från Minnesotamodellen är bl.a. att verksamheten kretsar kring AA:s filosofi och tolvstegsprogram. Behandlingen som vanligen sträcker sig över minst fyra veckor innehåller redan från början information om AA:s verksamhet. Efter hand genomförs också besök i AA-grupper. Efter slutförd behandling rekommenderas patienterna att fortsättningsvis använda sig av AA-gruppen som en källa för stöd. Runt om i landet arbetar också AA-grupper aktivt mot institutioner för att slussa över behandlade alkoholister in i rörelsen (Föreningen för Minnesotamodellen i Sverige 2002, Anonyma Alkoholister 1998, Fridell 1996, Helmersson Bergmark 1995). För att ytterligare lotsa och hjälpa nya deltagare in i verksamheten använder man sig ofta av s.k. sponsorer, en form av fadderskap där mer erfarna deltagare personligen stöttar nya medlemmar (Karlsson 2002). Ett övergripande mål med Minnesotabehandlingen är att skapa en

medvetenhet hos alkoholisten om beroendet han eller hon hamnat i och samtidigt, ärligt för sig själv och för andra, ge den verkliga bilden av beroendet och sin situation. På de flesta institutioner deltar också den närmaste familjen under vissa delar av behandlingen. Ofta medverkar självhjälpsorganisationer för anhöriga vid dessa familjedagar (Helmersson Bergmark 1995).

Trots den sammanflätning som finns mellan AA-rörelsen och behandling enligt Minnesotamodellen bör det påpekas att Minnesotamodellen och AA-rörelsen är två från varandra skilda verksamheter. AA är en form av självhjälpsrörelse som bygger på ömsesidig hjälp nyktra alkoholister emellan, medan Minnesotamodellen alltså är en behandlingsform som bl.a. hämtat ideologi och program från AA-rörelsen.

Länkrörelsen

Bakgrund

Länkrörelsen bildades formellt i Sverige 1945 då en grupp nyktra alkoholister och nykterhetsinspektören Axel Sällqvist höll sitt första möte. Sällqvist hade under flera år verkat i IOGT men också arbetat med alkoholistvård inom nykterhetsnämnden, både lokalt i Stockholm och centralt i nämndernas rikskommitté. Alkoholistvården bestod vid den här tiden ofta av intagning vid alkoholistanstalt och efter genomgången vård utslussning till någon nykterhetsförening. Sällqvist, som själv överförde klienter till IOGT, menade att det behövdes mer okonventionella metoder i vården. Både vid anstalterna och i den ”eftervård” som nykterhetsföreningarna svarade för. Verksamheten i föreningarna uppfattades av många alkoholister som problematisk, mycket på grund av den tydliga åtskillnad som fanns mellan nykterister och de ”vårdade”. Sällqvist strävade i stället efter metoder som i högre grad skulle bygga på frivillig medverkan från alkoholistsida (Sällskapet Länkarnas Riksförbund 2002a; Kurube 1997).

Med sin kännedom om alkoholistvårdens brister och med sin bakgrund i Oxfordgrupprörelsen startade Sällqvist under slutet av 1930-talet tillsammans med andra Oxfordgruppsmedlemmar en försöksverksamhet vid Nora herrgård utanför Stockholm. Herrgården var sedan tidigare en central plats inom Oxfordgrupprörelsen och användes ofta för rörelsens möten. En grundläggande idé i den nya verksamheten vid Nora var att alkoholisterna själva, genom kamratskap och ömsesidigt stöd, skulle hjälpa varandra att hålla sin nykterhet. En av de först inskrivna vid verksamheten 1938 var Gustav Sundström som knappt tio år senare kom att bli Länkrörelsens förste ordförande, då även han anhängare av Oxfordgrupprörelsens idéer. Kurube (1997) menar att just Oxfordgrupprörelsens program hade ett direkt inflytande då Länkrörelsen initierades, och att de delar i verksamheten som bär drag av Anonyma Alkoholisters program lyftes in i Länkrörelsen senare, efter ett par års tid. Centralt i detta spridande av AA:s idéer var Länksällskapet i Borås vars ledare under slutet av 1940-talet haft kontakt med AA i USA. Genom kontakterna fick Boråsgruppen del av och översatte AA:s litteratur, bl.a. AA-rörelsens idéprogram de tolv stegen. Det översatta AA-materialet kom 1948 att genomarbetas och utvecklades så småningom till ”*de sju punkter*” som sedan dess fungerat som en programförklaring för större delen av Länkrörelsen i Sverige (dock inte inom Länkens Kamratförbund).

I Länkrörelsens program går det att urskilja flera likheter med AA:s ideologi. En sådan grundläggande likhet är synen på alkoholismens orsaker och vägen till ett tillfrisknande. Inom både AA och Länkrörelsen finns förklaringsmodeller som beskriver alkoholism som en sjukdom. Länkrörelsen skriver följande i sin programförklaring: "... Vi betraktar alkoholismen som en sjukdom, närmast en allergisk, mot vilken läkarvetenskapen ännu inte lyckats frambringa något botemedel". Den enda möjligheten att bli fri från reaktionen är, utifrån både AA:s och som här, Länkarnas synsätt att "erkänna att Du är alkoholist... för all framtid sluta upp att använda sprit". Genom att anta synsättet accepterar alkoholisten att enda vägen till frihet från sjukdomen går via avhållsamhet och att ansvaret för nykterheten ligger på individen själv.

Trots likheterna mellan de sju punkterna, AA:s tolv steg och därmed med Oxfordgrupprörelsens sex grundläggande föreställningar finns även tydliga skillnader. En sådan markerad olikhet är Länkrörelsens omarbetning av AA:s andliga inslag och de direkta anspelningarna som i tolvstegsfilosofin finns om kraften hos en gud. Enligt Kurube (1997) var den slutliga utformningen av Länkrörelsens program, och den sekularisering som skedde, något av en taktisk manöver från organisationens sida i syfte att på ett bättre sätt ha möjlighet att nå den svenska arbetarklassen. (Bilaga 4 visar som tidigare nämnts schematiskt de tre rörelsernas grundläggande program.)

Kamratstöd inom Länkrörelsen

Kurube (1997) menar att den samlade Länkrörelsen med sitt huvudfokus på medlemmarnas personliga förändring primärt kan betraktas som en social eller kulturell organisation där de politiska påtryckarfunktionerna, vars styrka har förändrats över tid, kommer i andra hand. I dag utgör de viktigaste aktiviteterna inom Länkrörelsen de möten där kamratstödet förmedlas ett arbete som främst utförs genom ideella insatser. Till skillnad från AA förekommer inom Länkarna också andra aktiviteter utanför den rena mötesverksamheten. Det handlar då främst om olika former av fritids- och studieaktiviteter. Man kan säga att Länkrörelsen på ett tydligare sätt, jämfört med AA, arbetar för att skapa ett heltäckande nätverk av stödrelationer där också den personliga gemenskapen mellan medlemmarna ges betydelse. Inom flera sällskap drivs också vid sidan av mötesverksamheten s.k. jourverksamheter, tänkta att fungera som akutstöd när möteslokalen är stängd eller annat personligt stöd inte går att finna (Sällskapet Länkarnas Riksförbund 2002b).

På den lokala nivån finns vanligen tre typer av möten. Man talar om allmänna *medlemsmöten*, *punktmöten* och *uppladdningsmöten*. Punktmötet innehåller ofta diskussioner om idéprogrammet och är uppbyggt kring deltagarnas berättelser om vägen mot ett nyktert liv, satt i relation till de sju punkterna. Uppladdningsmötet motsvarar de sammankomster inom AA som är reserverade för medlemmarnas livshistorier, dvs. deltagarnas berättelser om sina liv från barndom upp i vuxen ålder. Kurube (1997:188) återger ett besök i en länkgrupp:

"Möteslokalen är oftast möblerad med bord och stolar i fyrkant eller i rader och deltagarna sätter sig fritt runt borden. På väggen ser man de sju punkterna. Efter kaffedrickningen börjar själva punktmötet med Länkarnas marschsång som symboliserar medlemmarnas kamp mot alkoholismen och rörelsens gemenskap... Sedan väljs någon deltagare till inledningstalare.

Majoriteten av deltagarna är män i 40–50-årsåldern. Kvinnliga deltagare är vanligen få, 10–20 procent. Om det finns några nykomlingar så välkomnas de särskilt av mötesordföranden. På punktmöten diskuteras en eller två punkter särskilt eller alla punkter tillsammans, vilket varierar. Inledningstälaren brukar gå igenom punkt efter punkt i turordning genom att använda sin egen erfarenhet av punkterna på vägen till ett nyktert liv. Efter inledningsanförandet brukar andra talare följa fritt.”

I Karlsson (2002:161–162) beskriver en Länkmedlem som också besökt AA:s möten den skillnad han uppfattade i de olika mötesformerna:

”Just då i början tyckte jag att det var bra och så här (AA:s möten). Men sedan tyckte jag att det var för mycket prat om gud och dessa övermakter som styrde deras liv och så här... Jag kunde inte förstå hur de kunde ta liksom ta kraft därifrån. För jag vet att jag sa det till dem att det jag ser, det kan jag ... men det som jag inte ser det kan jag liksom inte tro på. Det blev lite klyvt så där, de förstod sig inte på mig och så där. Så det blev en motsatt effekt för mig då i ett lite senare skede, i början var det bra tyckte jag, men sen när jag liksom kände att jag kommit över tröskeln så att jag liksom kände mig friskare då om man säger så, då tog jag kontakt med Länkarna. Det här är mitt sätt... Det känner jag, att det här passar mig verkligen jättebra för då håller jag mig nykter. Det passar mig perfekt.”

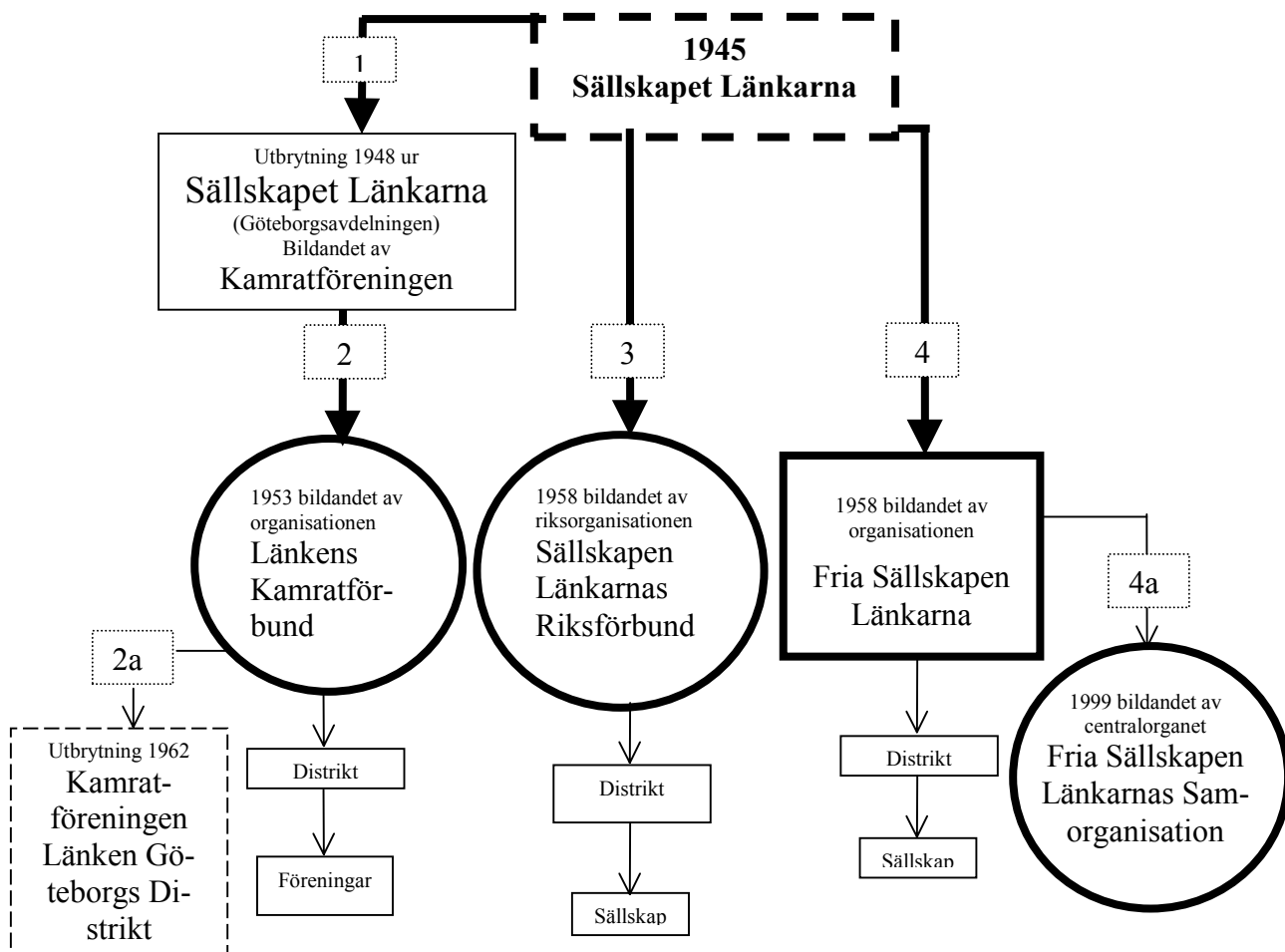
Organisationsutveckling

År 2002 räknas den samlade Länkrörelsen i huvudsak bestå av följande tre riktningar (se även figur 2):

- Länkens Kamratförbund
- Sällskapen Länkarnas Riksförbund
- Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation.

Som ytterligare självständig rörelse utan anknytning till de två riksorganisationerna eller Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation existerar sedan 1962 *Kamratföreningen Länken Göteborgs Distrikt* och sedan 1992 *Johanneshovslänkarna* i Stockholm.

Inom Länkrörelsen har frågorna om förhållandet till staten och statens insyn i organisationen utgjort grunden för en rad ombildningar. Allt sedan 1948 då den första utbrytningen skedde har organisationen kontinuerligt splittrats och omskapats. Så sent som 1999 genomfördes den senaste förändringen då en av de tre länkfraktionerna, Fria Sällskapen Länkarna, bildade ett centralt övergripande organ i syfte att komma i åtnjutande av statligt organisationsstöd. Kurube (1997) menar att halva Länkrörelsen successivt inkorporerats med staten, detta gäller i första hand Sällskapet Länkarnas Riksförbund men också Länkens Kamratförbund. Den andra delen, Fria Sällskapen Länkarna, har under nästan 50 år, fram till 1999 och tillskapandet av den centrala samorganisationen, intagit en liknande organisationsbildning som AA-rörelsen, där basen i verksamheten hela tiden varit de lokala grupperna utan markerad styrning från ett centralt riksförbund.

Figur 2. Länkrörelsens organisatoriska utveckling (Sällskapet Länkarnas Riksförbund 2002a, Petersson 2002, Riksarkivet 1998, Kurube 1997, Fridell 1996)

En grundläggande orsak till bildandet 1958 av riksorganisationen Sällskapet Länkarnas Riksförbund var rörelsens önskan skapa en brygga in till det statliga och kommunala bidragssystemet. Ett ytterligare skäl var att man ville utveckla relationerna till staten för att nå ut med sina krav om en reformerad alkoholistvård. 1952 mottog den samlade Länkrörelsen sitt första formella bidrag som under mitten av samma decennium uppgick det till omkring 25 000 kronor. Cirka tio år senare hade statsbidraget höjts till uppemot 600 000 kronor och 1970 fick man 2 000 000 kronor i statligt stöd (Stenius 1999). Under en första tioårsperiod drevs frågorna om behandlingssystemets brister som starkast, och då i form av en utomstående starkt kritiska röst (a a). Så småningom förändrades denna kritiska hållning till förmån för en orientering mot mer samarbete:

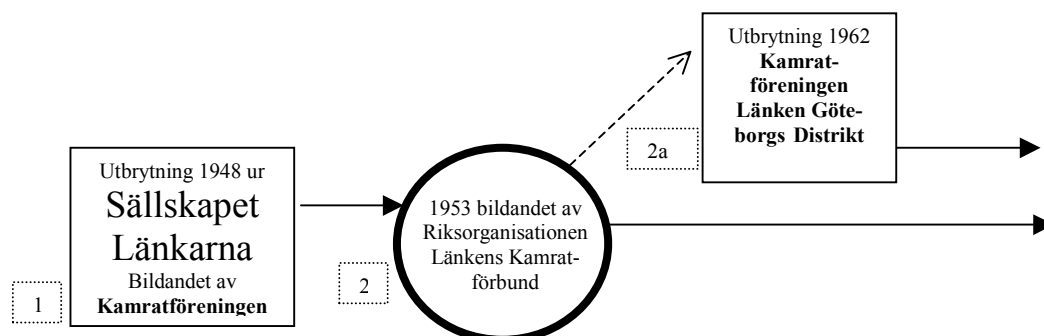
”I och med att rörelsen började accepteras i samhället eliminerades rörelsens motsatsförhållande till statligt nykterhetsvårdande organ... Riksförbundet insåg att rörelsens isolering uppfattades som ett negativt förhållningssätt av statsmakten. Riksförbundet såväl som Länkens Kamratförbund ansåg samarbete vara en grundförutsättning både för rörelsens och den offentliga vårdens utveckling vad gällde att hjälpa alkoholsjuka” (Kurube 1997:138).

De två först nämnda riksorganisationerna kännetecknas numera av relativt hierarkiska organisationsformer, centraliserade beslutsfattandestrukturer och en relativ professionalisering. Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation däremot är uppbyggda kring smågrupper med lösa organisationsformer där beslutsfattandet, trots bildandet av samorganisationen, ligger på en basnivå nära de enskilda deltagarna.

Frågan om anställd personal inom verksamheterna har på många håll utgjort ett problem och ytterligare visat på skillnader mellan fraktionerna. Inom de två riksorganisationernas föreningar och sällskap finns ofta någon anställd personal, medan Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation ställer sig mer skeptisk och varnar för att detta kan urholka Länkrörelsens grundidéer. Menar man bl.a. att det med anställd personal i verksamheten kan skapas hierarkiska strukturer som undanröjer jämlikhetstänkarna i kamratstödsideologin (Kurube 1997).

Kamratföreningen Länkens utveckling mot en riksorganisation

Som figurerna 3 och 4 visar inträffade den första utbrytningen ur grundorganisationen Sällskapet Länkarna och dess Göteborgsavdelning redan 1948 då Kamratföreningen Länken bildades. Orsakerna till separeringen var bl.a. en diskussion om den religiösa förankring som fanns inom ursprungsorganisationen och de punkter i idéprogrammet som kunde uppfattas som en form av religiösa vändpunkter. I och med utbrytningen slutade man inom fraktionen att använda sig av de sju punkterna i det kamratstödjande arbetet.

Figur 3. Kamratföreningen Länkens utbrytning ur moderorganisationen och bildandet av Riksorganisationen Länkens Kamratförbund (Kurube 1997)

Under 1950-talet bildades många grupper inom den nyskapande enheten. I syfte att stödja arbetet i grupperna inrättades 1953 Riksorganisationen Länkens Kamratförbund. Tidigt, under 1950- och 1960-talet, startade flera kamratföreningar egna kliniker som alternativ till den statliga och kommunala nykterhetsvården. Både arvoderad vårdpersonal och ideellt verksamma länkmedlemmar arbetade inom klinikerna med den grundläggande idén om kamratstöd och hjälp till självhjälp.

Den fristående organisationen Kamratföreningen Länken Göteborgs Distrikt

I och med ekonomiska svårigheter för några av behandlingshemmen inom Göteborgsdistriktet i början av 1960-talet aktualiserades frågan om att söka statligt stöd för att fortsatt kunna driva verksamheten. Några av föreningarna var mer öppna för en sådan lösning än andra, och eftersom föreningarna inte kunde enas utträdde 1962 åtta av dem ur Göteborgsdistriktet och skapade Kamratföreningen Länken Göteborgs Distrikt. Dessa åtta fortsatte att utveckla verksamheten med hjälp av statligt stöd medan de delar av förbundet som 1962 gick på "självständighetslinjen" dröjde till början av 1980-talet innan också de sökte statligt driftstöd (Johansson 2001, Kurube 1997). Trots att Kamratföreningen Länken i Göteborg de senaste decennierna, under 1980- och 1990-talet, varit framgångsrika i att erhålla kommunala bidrag för behandlingsverksamheten vid Hällungen och Länkens sjukhusklinik har medlemsaktiviteterna under samma period mattats av. Också genomsnittsåldern för de föreningsverksamma har ökat och man har haft svårt att nå unga människor en tendens som alltså löper parallellt med expansionen och professionaliseringen vid föreningens behandlingshem. Från 1994, då Göteborgs kommun införde köp- och säljmodeller för bl.a. missbrukarvård har organisationens institution Hällungen övergått från att vara föreningens egen behandlingsresurs till att bli ett bland flera vårdalternativ inom kommunen. En effekt av detta var bl.a. att andelen intagna med medlemskap i länkrörelsen minskade, dvs. att de intagna vid behandlingshemmet i lägre grad var ickebekanta med Länkrörelsens ideologi och kamratstöd. Från att ha varit nästan dominerande sjönk andelen vårdade medlemmar i slutet av 1990-talet till mellan 10–20 procent. Inom rörelsen uppfattades detta till en början som besvärande eftersom man fruktade att den speciella länkprofilen skulle tunnna ut, dvs. att det karakteristiska ömsesidiga kamratstödet skulle ersättas av mer ordinära vårdgivar-mottagarrelationer. Längre fram har en effekt av den större bredden bland de intagna visat sig vara en av Kamratföreningens bästa källor för nyrekryteringar. Institutionerna har även kommit att fungera som en form av förhandlingsresurs då organisationen söker allmänna föreningsbidrag från kommunen. Johansson (2001) menar att Kamratföreningens från att tidigare ha varit helt eller delvis beroende av kommunen, genom den resurs behandlingshemmen utgör, placerat sig i en mer utjämnad förhandlingssituation (Kamratföreningen Länkens Göteborgsdistrikt 2002, Johansson 2001).

Personal vid institutionerna uppmärksammar dock i Johansson (2001) att det finns en risk att denna typ av enheter med relativt låga kostnader gynnas av kommunerna vid vårdupphandling. Genom att fler föreningar tar på sig ett behandlingsansvar för att ekonomiskt överleva kan intresseorganiseringen och skapandet av ömsesidiga hjälprelationer komma att stå tillbaka. I föreningens tidning "Aktuell Debatt" från 1998 återger Johansson (2001) ett citat från ledarsidan som kan illustrera de dilemman som en utpräglad självhjälpsorganisation kan ställas inför genom den alltmer omfattande kontraktsbundna uppdragsverksamheten:

"Under alla dessa år har det skett stora förändringar i samhället och följaktligen även inom länkrörelsen. Jag tänker då på köpa/säljssystemet, som egentligen inte platsar i länkens ideologi. Men saker och ting förändras som sagt, och då gäller det att vara à jour..."

Organisering och verksamhetsinriktning inom Riksorganisationen Länkens Kamratförbund

Riksorganisationen Länkens Kamratförbund hade år 2000 ett knappt fyrtio-tal lokala föreningar inom de nio distrikten: Göteborgs och Bohus län, Skaraborgs, Hallands, Norra Smålands-, Södra Smålands, Norrlands, Älvsborgs och Skånes, länkdistrikt samt Uppsala studiedistrikt. Riksförbundet bedriver förutom ett distriktsstödande arbete också opinionsbildning. En viktig fråga för organisationen har under en tid varit att verka för återinförandet av s.k. öronmärkta statsanslag för missbrukarvården. I det opinionsbildande arbetet är tidningen Länkkamraten den främsta informationsspridaren. Kamratförbundet äger och driver behandlingshemmet Hvidehus med 25 platser för alkohol- och blandmissbrukare. Hemmet tar emot patienter från hela landet där de lokala föreningarna engageras redan i inskrivningsfasen för att i ett senare skede fungera som en eftervårdsresurs.

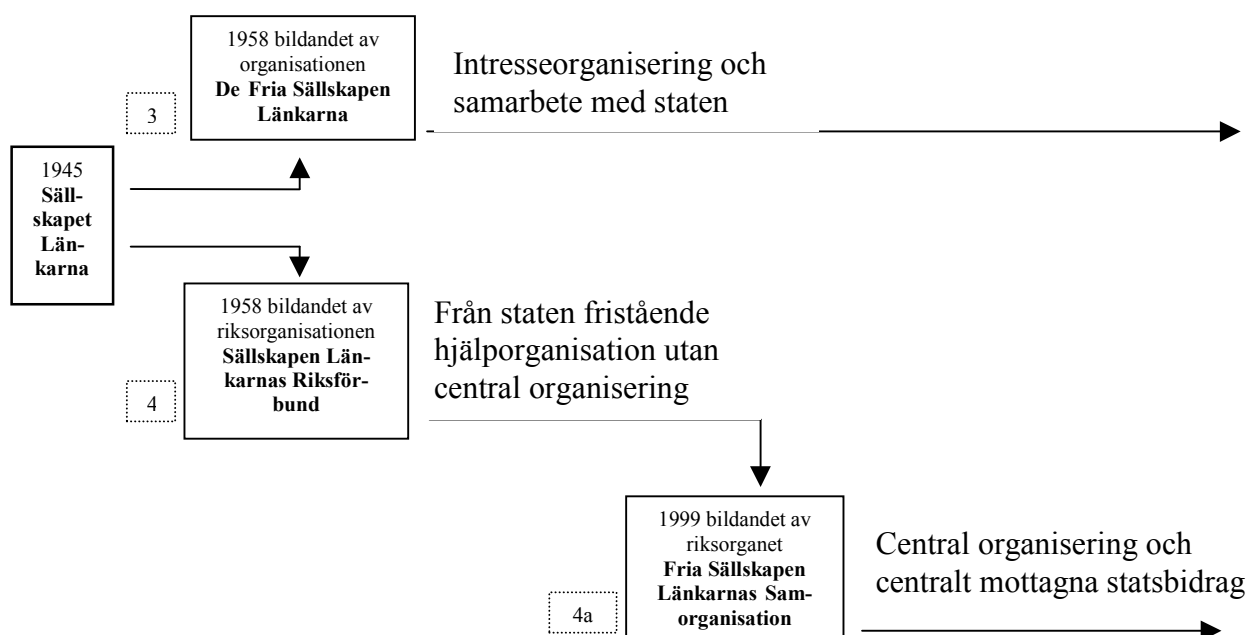
Finansiering

Medlemsantalet har under de senaste åren kontinuerligt sjunkit från att ha legat på 11 500 medlemmar 1995 har antalet år 2000 minskat till omkring 10 000. Organisationens centralt mottagna statsanslag för år 2002 uppgick till 1 000 000 kronor. År 2001 utgjorde statsanslagen drygt 60 procent av de totala intäkterna medan motsvarande uppgifter för år 2000 var 76 procent (Länkens Kamratförbund 2002, Socialstyrelsen – Länkens Kamratförbund 2001, Socialstyrelsen 2000a, Kurube 1997).

Sällskapet Länkarnas utveckling mot ett riksförbund – bildandet av De Fria Sällskapen Länkarna och De Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation

Redan vid ursprungsorganisationens första kongress 1957 hade frågan om bildandet av en riksorganisation tagits upp men röstats ned. Gruppen på 20 sällskap som reserverade sig kom under kongressen att kallas för *Fria linjen*. Vid kongressen 1958 togs på nytt frågan upp om att bilda en riksorganisation. Kongressen delades i två läger som företrädde var sin strategi. Ena sidan (Stockholms-sällskapen) önskade en orientering mot intresseorganisering och integrering i den statliga beslutsapparaten, medan den andra riktningen (Göteborgs-sällskapen) talade för att den samlade organisationen skulle förbli en fristående självhjälpörelse. Göteborgsfalangen menade bl.a. att bildandet av en riksorganisation skulle motverka Länkrörelsens grundläggande ideologi – en ideologi med rötter i AA-rörelsen och dess självständiga ställning. En större byråkrati och utökad professionalisering skulle minska möjligheterna att kunna förmedla individuella hjälpinsatser. Trots att förslaget om central organisering återigen röstades ned anordnades något senare samma år en s.k. rikskonferens i Stockholm där riksförbunds-förespråkarna i 28 sällskap bröt sig ur moderorganisationen och bildade *Sällskapen Länkarnas Riksförbund* (figur 4). De 108 enheter som motsatte sig riksförbundsbeslutet tog sig, som figur 4 visar, namnet *De Fria Sällskapen Länkarna* (Kurube 1997).

Som vi tidigare nämnt existerar inom De Fria Sällskapen sedan 1999 ock-så en samordnande riksnivå – *Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation*. Beslutet att skapa detta övergripande plan var i första hand en reaktion på det från 1999 nya regelsystemet för statligt stöd till frivilligorganisationer (SOU 1998:38). I och med De Fria Sällskapen Länkarnas tidigare organisering utan formell representation på riksnivå drevs organisationen till en omdaning för att alls komma ifråga för statligt stöd (Petersson 2002; Persson 2002). Enligt den nya förordningen utgår statligt stöd endast till riksorganisationer centralt, för vidare intern fördelning på lokal nivå (Socialstyrelsen 1999). Inbyggd i den nya ordningen från 1999 fanns en tankemodell om att de lokalt verksamma fria sällskapen, men även andra organisationers lokala verksamheter, också skulle stödjas av kommunala bidrag. Längre fram har det visat sig att detta lokala stöd har minskat drastiskt eller anslagits i form av villkorade bidrag för utförda uppdrag (Socialstyrelsen 2002c). De statliga anslag som innan 1999 utgätt till rörelsens lokala föreningar och sällskap fördelades direkt genom respektive regions lokala länsstyrelse.

Figur 4. Bildandet av Sällskapet Länkarnas Riksförbund och organisationen De Fria Sällskapen Länkarna (Kurube 1997; Persson 2002)

Organisering och verksamhetsinriktning inom Sällskapen Länkarnas Riksförbund

Inom Sällskapen Länkarnas Riksförbund fanns år 2002 fem regionala enheter: Norrbotten, Västerbotten, Stockholm samt södra och västra distrikten. Till dessa fanns knutet ett fyrtiotal sällskap (Socialstyrelsen – Länkarnas Riksförbund 2001). Arbetet på den centrala nivån leds av en förbundsstyrelse och ett arbetsutskott. Riksförbundets huvudsakliga uppgifter är att bistå de enskilda sällskapen och att arbeta för att organisationens stadgar och de sju punkterna efterföljs lokalt. En ytterligare uppgift är att verka i opinions-

bildade syfte, och här använder sig organisationen av den egna tidskriften Vi Länkar.

Inom de lokala sällskapen arbetar man förutom med mötesverksamheten också med olika typer av boende. Mariedalslänkarna i Stockholm driver t.ex. Kustbohemmet, ett s.k. rekreationshem med plats för tjugo personer. Solnalänkarna har i sina lokaler organiserat en form av boende för alkohol- och blandmissbrukare med plats för ett tiotal personer. Också Hagbyhemmet som förestås av Sällskapet Länkarna i Torshälla erbjuder boende och deltagande i sällskapets ordinarie aktiviteter för omkring tio personer. Inom några sällskap drivs också s.k. sommarhem, t.ex. Torshällasällskapets hem Roxnäs och Luleåsällskapets hem Länkebo (Sällskapen Länkarnas Riksförbund 2002b).

Finansiering

Förbundets statsanslag för år 2002 uppgick till drygt 1 400 000 kronor (Socialstyrelsen 2000a; Kurube 1997). År 2001 utgjorde statsbidragen 31 procent av de totala intäkterna. Medlemsantalet har under flera års tid legat på ca 11 000 personer (Socialstyrelsen – Länkarnas Riksförbund 2001).

Organisering och verksamhetsinriktning inom Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation

På regional nivå finns de Fria Sällskapen Länkarna/Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation representerade genom de nio s.k. länkråden: Norra Sveriges, Västernorrlands, Värmlands, Örebro läns, Mellansvenska länkrådet, Östergötlands, Västra Sveriges, Södra Sveriges och Smålands länkråd. Inom råden finns på lokalplanet ett åttiotal sällskap. Länkråden sammanstrålar två gånger per år i en riksträff. Samlingarna fungerar bl.a. som en instans för beslutsfattande om policyfrågor och organisatoriska principer.

Centralt verkar samorganisationen bl.a. för att stärka och höja kompetensen i föreningskunskap hos de lokala sällskapen och länkråden. Vidare arbetar man på ett övergripande allmänt plan för att utåt sprida kunskap om organisationen. Organisationen ger ut tidningen "Länk-Nytt" (Socialstyrelsen – Länkarnas Samorganisation/De Fria Sällskapen 2001).

Finansiering

För de lokalt verksamma fria sällskapen utgör mötesverksamheten den helt centrala aktiviteten. Ekonomiskt utgjorde statsbidragen i genomsnitt 10 procent av de totala intäkterna år 2001 (Petersson 2002). För den centralt verksamma samorganisationen stod statsbidragen som enda intäkt – man tog år 2001 emot drygt 1 500 000 kronor. För år 2002 uppgick motsvarande anslag till knappt 500 000 kronor (Socialstyrelsen 2000b). Medlemsantalet inom den samlade organisationen var år 2000 knappt 4 000 personer. Antalet medlemmar ökade med cirka 200 personer mellan 1999 och 2000 (Socialstyrelsen – Länkarnas Samorganisation/De Fria Sällskapen 2001).

IOGT-NTO

International Organisation of Good Templars-Nationaltemplarorden

Bakgrund

The Independent Order of Good Templars bildades i USA under mitten av 1800-talet. Till Sverige kom rörelsen i slutet av 1870-talet då baptistpredikanten Olof Bergström m.fl. instiftade den första svenska logen i Göteborg (IOGT-NTO 2002a). Under organisationens första tid i landet krävdes för medlemskap inte bara ett löfte om ett liv i helnykterhet utan också en aktiv bekännelse till kristendomen – ett krav som formellt ströks ur stadgarna 1908 (Edquist2001; Verdandi 1999). Flera av de splittringar som utlöstes inom organisationen vid denna tid i slutet av 1800-talet hade sitt ursprung i olika synsätt vad gäller trosfrågan. En gren förespråkade att den ”sanne” godtemplaren också skulle bekänna sig till den kristna tron. En annan riktning förhöll sig mer neutral i religionsfrågan. Splittringen resulterade i att flera nykterhetsrörelser med något olika inriktning verkade parallellt med ursprungsorganisationen IOGT:

- 1888 bildades Nationalgodtemplarorden (NGTO) som hade en tydligt kyrklig profil.
- 1896 grundades Verdandi med en markerad koppling till arbetarrörelsen och utan krav på en specifik trosbekännelse.
- Bland dessa organisationer verkade också Templarorden (TO) som kommit till Sverige från USA några år efter IOGT:s bildande. TO kännetecknades av en mer informell mötesverksamhet utan de olika ritualer som fanns inom flera av de andra organisationerna. Samtidigt bedrev man också ett mer uttalat socialpolitiskt arbete där man bl.a. erbjöd sina medlemmar fördelaktiga livförsäkringar – en verksamhet som senare kom att vidareutvecklas av den nuvarande organisationen.
- I början av 1920 gick NGTO och TO samman och grundade Nationaltemplarorden (NTO). Knappt 50 år senare 1970 slogs de två organisationerna IOGT och NTO samman och bildade den nuvarande nykterhetsorganisationen IOGT-NTO, *International Organisation of Good Templars-Nationaltemplarorden*.

Trots att trosfrågorna under IOGT:s första tid i landet tog en relativt stor plats menar Edquist (2001) att rörelsen under 1900-talets första decennier, också efter delningarna, präglades av en tydlig vänsterprofil med både socialister och liberaler som medlemmar. IOGT var inte bara fokuserat på nykterhetssträvanden utan verkade också som både en social och kulturell rörelse med uttalade folkbildningsambitioner. Under det tidiga 1900-talet intensifierades också det politiskt påtryckande arbetet allt mer – en funktion som sedan dess utgjort en av organisationens mest betydelsefulla uppgifter. Or-

ganisationen har fungerat och verkar fortfarande som en tung remissinstans och har återkommande kontakter med regeringen och Socialdepartementet.

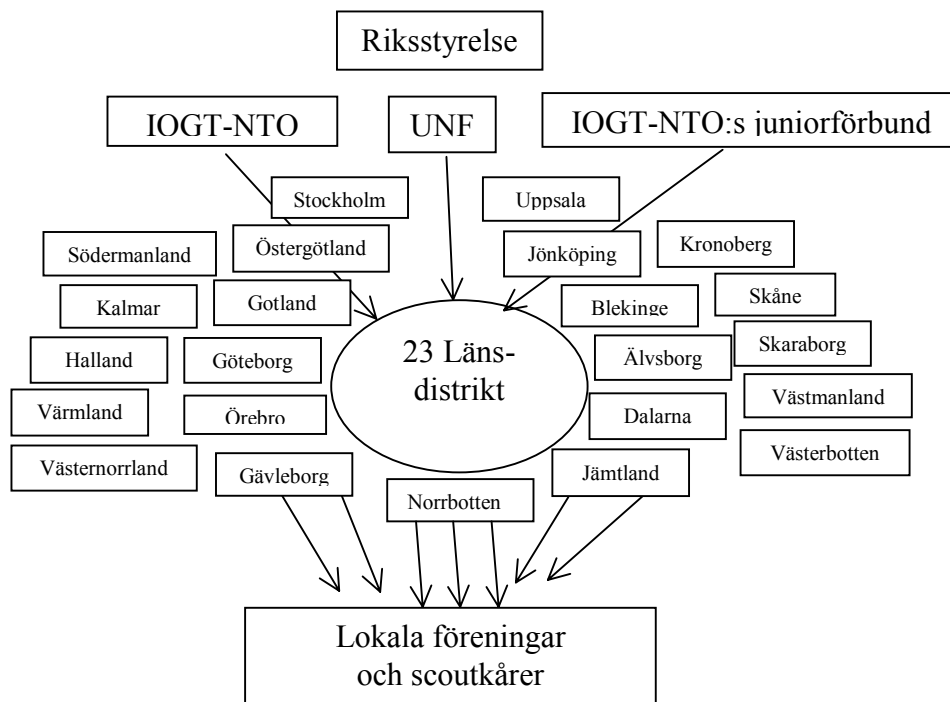
En restriktiv alkoholpolitik

Sekelskiftets nykterhetspolitiska handlingsprogram inom IOGT präglades av den s.k. förbudsfrågan där organisationen verkade för ett: ”absolut förbud mot tillverkning, införsel och försäljning av berusande drycker som njutningsmedel”, med kraven om att primärt: ”skilja handel med vin och malt-drycker, med undantag från svagdricka från annan handel... rätt för de kommunala myndigheterna att såväl inlägga sitt veto mot varje slag av öl- och vinhandel som även att ensamma bestämma över utskänkning av malt-drycker i samband med måltid” (Lindgren 2001:41). Vid 1920-talets folk-omröstning om ett totalförbud av alkoholkonsumtion förlorade förbuds-förespråkarna knappt, vilket bl.a. fick till följd att IOGT:s förbudsideologi internt började diskuteras allt mer och i vissa fall också ifrågasättas. Inom organisationen fanns en samlad strävan mot ett samhälle fritt från alkohol och alkoholskador men vägen till en sådan lagstiftning, hävdade många, borde inte gå över ett direkt förbud utan komma till stånd genom flera steg-visa alkoholpolitiska reformer. En strategi som senare lade grunden till den moderna, restriktiva alkoholkontrollpolitiken (a a).

Inom den nuvarande organisationen finns en övergripande målsättning om att man på ett generellt plan verka för att totalkonsumtionen av alkohol inte ska öka i samhället: ”Alkohol, narkotika och andra gifter med berusande effekt är en belastning för den enskilda människan och samhället. IOGT-NTO-rörelsen vill därför genom sin verksamhet tränga tillbaka bruket av dessa gifter och kräver för medlemskapet helnykterhet och avhållsamhet från narkotika” (IOGT-NTO 2002a).

Organisering

År 2002 består IOGT-NTO-rörelsen som figur 5 visar av de fyra förbunden *IOGT-NTO*, *Ungdomens Nykterhetsförbund (UNF)*, *Juniorförbundet (JUN)* och *Nykterhetsrörelsens Scoutförbund (NSF)*. Moderorganisationen och ungdomsförbundet kräver personlig helnykterhet och avhållsamhet från narkotika av sina medlemmar, medan barn och ungdomar i juniorförbundet avlägger nykterhetslöftet senast det år de fyllt tolv år (IOGT-NTO 2002b; UNF 2002; IOGT-NTO:s Juniorförbund 2002). Figur 5 beskriver vidare att organisationen formellt finns representerad i 23 länsdistrikt. Vid en genomgång av moderorganisationen IOGT-NTO:s aktiviteter på denna nivå redovisar 13 av distrikten någon form av verksamhet. Den vanligast förekommande aktiviteten i de lokala föreningarna är den s.k. kamratstödsverksamhet (IOGT-NTO, Kedjan 2001). Förutom dessa lokala verksamheter finns inom organisationen också behandlingscentret Dagöholm samt skolhemmet vid Wendelsbergs folkhögskola. Till rörelsen finns också knuten Tollare folkhögskola (IOGT-NTO – Dagöholm 2002).

Figur 5. Organisationsskiss över IOGT-NTO-rörelsen i Sverige (IOGT-NTO 2002e)

Organisationen som helhet har ett totalt medlemsantal på drygt 70 000 personer och ingår som representanter i bl.a. paraplyorganisationerna Sveriges Landsråd för Alkohol- och Narkotikafrågor (SLAN) och Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol och Narkotikafrågor (KSAN). Trots att organisationen under senare år intensifierat arbetet med att nyrekrytera medlemmar har man kontinuerligt ändå fått se en nettominskning av antalet organiserade. Varje år väljer omkring 2 500 medlemmar att inte förnya medlemskapet (IOGT-NTO 2001).

- År 1995 fanns i moderorganisationen IOGT-NTO 45 000 medlemmar medan antalet år 2000 hade sjunkit till omkring 36 000 (Socialstyrelsen 2001a).
- Ungdomsförbundet hade samma år omkring 8 000 medlemmar och organiserade unga i åldrarna 13–25 år.
- Juniorförbundet (JUN) organiserade omkring 23 000 barn och ungdomar mellan 7 och 14 år.
- Inom Nykterhetsrörelsens Scoutförbund (NSF) fanns år 2000 omkring 6 000 medlemmar (IOGT-NTO:s Juniorförbund 2002).

Mot bakgrund av de sjunkande medlemsiffrorna görs speciella insatser för att dels nyrekrytera unga medlemmar, dels slussa över medlemmar från ungdomsförbundet (UNF) in i moderorganisationen. Inom organisationen diskuteras också medlemskapets krav på personlig helnykterhet. I början av 2000-talet fanns bl.a. förslag på att ”vidga ramen för medlemskap” och tillämpa ett mjukare nykterhetskrav. Samma typ av diskussion som fördes då

medlemsantalet gick tillbaka vid 1920-talets förlust i förbudsfrågan. Lindgren (2001) påpekar bl.a. följande:

”En del känner nog olust inför tanken (att förändra helnykterhetskraven). Men vilket är alternativet? Att behålla hålla fast vid kravet på personlig helnykterhet i livets alla skeden, nu och framöver, och sedan stillatigande se den gamla nykterhetsrörelsens skuta gå i sank? Det är ju så verkligheten riskerar att bli om ingen förändring sker”.

Finansiering

Organisationens totala intäkter för år 2001 motsvarande knappt 70 miljoner kronor. Av detta kommer den överlägset största delen från IOGT-NTO:s lotteriverksamhet men även från olika typer av insamlingar. Statsbidragen från Socialstyrelsen uppgick endast till 9 procent av de totala intäkterna. Detta faktum särskiljer IOGT-NTO från flera av de övriga organisationerna vilka många gånger är helt beroende av statliga och kommunala bidrag för att kunna driva verksamheten (Socialstyrelsen – IOGT-NTO 2001).

Verksamhetsinriktning och aktiviteter

Under 2002 utgör det planerade arbetet mot alkohol- och narkotikamissbruk ca 70 procent av organisationens totala verksamhet och här intar det opinionsbildande drogpolitiska arbetet en central plats vid sidan av de sociala insatserna och det förebyggande arbetet. Cirka 50 procent av det planerade alkohol- och narkotikarelaterade arbetet består av opinionsbildande satsningar. Här fungerar organisationens bokförlag ”Sober” – med bl.a. en omfattande rapportutgivning – tillsammans med tidningen ”Accent” som betydelsefulla informationsspridare. Det förebyggande arbetet beräknas motsvara 20 procent av organisationens totala verksamhet mot alkohol- och narkotikamissbruk medan de stödjande och rehabiliterande insatserna utgör 20 procent av verksamhetsinriktningen. Därutöver består 10 procent av arbetet av s.k. utbildningsinsatser (Socialstyrelsen 2001a).

Det förebyggande arbetet

Attityd – för en alkoholfri uppväxt är en som verksamhet organisationen bedriver i samarbete med Riksidrottsförbundet. Projektet vänder sig till barn, ungdomar och deras föräldrar men också till ledare inom idrottsrörelsen och föreningslivet. I korthet går verksamheten ut på att skapa förändringar i de ungas och övriga berördas attityder till alkohol och droger. En grundläggande målsättning i arbetet är att skapa fler möjligheter för ungdomar att växa upp i alkoholfria miljöer, och en miljö som många ungdomar kommer i kontakt med är idrottsrörelsen. Projektet ger bl.a. olika former av stöd till idrottsföreningar som medvetet arbetar med den egna alkoholpolitiken och aktivt berör frågor om alkohol och droger i sin ledarutbildning (IOGT-NTO 2002c).

Vågaprogrammet – en undervisningsmetod mot droger och våld. Har skolan i centrum. Det s.k. våga-programmet drivs i samverkan mellan IOGT-NTO/UNF, polisen och sjunde klasser runt om i landet. Med utgångspunkt i det amerikanska påverkans- och undervisningsprogrammet DARE (Drug Abuse Resistance Education) försöker projektet stötta ungdomar till att ta avstånd från och våga säga nej till droger. Verksamheten är uppbyggd

kring ett flertal lektioner om bl.a. kamratskap, lag och rätt, information om alkohol och droger. Sedan starten 1997 har ett femtiotal skolor deltagit i projektet (IOGT-NTO, 2001). Vågaprogrammet, såväl den svenska modellen som den ursprungliga amerikanska, har utvärderats i flera studier (Pauloff 1998). I undersökningarna konstaterades att det inte fanns några belägg för att elever som deltagit i programmet i större utsträckning än andra tar avstånd från droger eller användandet av droger (Lindström 1996; Lindström, Pauloff och Svensson 1997; Lindström 1999).

Inom organisationens distrikt i Göteborg och Bohuslän, Skaraborg och Älvsborg bedrivs ett arbete kallat *INFA-projektet*. Syfte inom projektet har varit att i samarbete med andra lokala föreningar skapa drogfria samlingsplatser. Inom projektet har bl.a. bedrivits olika typer av föräldraverksamheter, kursverksamhet för tidigare patienter vid en alkoholbehandlingsklinik, hälsokurser och s.k. soppkaféer (Viking, Bergman och Bergsten 2001).

Stark & Klar är ett arbete som bedrivs i samarbete med högstadieskolor och föräldrar till högstadieelever. Genom föräldraträffar och gemensamma träffar med föräldrar och barn söker man inom projektet påverka både föräldrarnas och de ungas attityder till alkohol.

Behandlande och stödjande insatser

De verksamheter inom organisationen som har karaktären av ett mer direkt socialt arbete ryms främst inom behandlingshemmet Dagöholm och den därtill kopplade kamratstödsverksamheten. En behandlingsinriktad verksamhet förekommer också inom det skolhem som finns vid organisationens folkhögskola Wendelsberg. Verksamheten vänder sig till flickor och pojkar i åldrarna 17–21 år med kriminell bakgrund och/eller missbruksproblematik.

Inom verksamheten vid Dagöholm arbetar man efter den s.k. vårdkedjan. Grundtanken är här att behandlingen sker i olika steg, där genomförd behandling alltid åtföljs av studier eller deltagande i de lokala föreningarnas kamratstöd. (IOGT-NTO, 2001, Socialstyrelsen 2002a). Med start 1999 har en intern studie genomförts vid Dagöholm i syfte att beskriva och analysera innehållet i och utfallet av centrets behandling (IOGT-NTO – Dagöholm 2002). En rapport förväntas utkomma under 2002 (Andersson 2002).

Inom kamratstödet och vårdkedjan finns likheter med både Minnesota-modellens uppföljningsprogram om ett aktivt deltagande i AA-gruppaktiviteter, men också med Länkrörelsens behandlingar och därpå följande eftervård inom de lokala länkgrupperna. Till skillnad från AA- och Länkrörelsen, som kan beskrivas som strikta självhjälpsrörelser där f.d. missbrukare stöttar varandra, finns inom IOGT-NTO:s kamratstöd både tidigare missbrukare och helnykterister dvs. medlemmar med ett avgivet nykterhetslöfte (IOGT-NTO, 2001).

I likhet med vissa verksamheter inom organisationen Hela Människan har även IOGT-NTO slutit upphandlingsavtal med ett flertal kommuner och myndigheter, främst genom behandlingarna vid Dagöholm och Wendelsberg (IOGT-NTO – Dagöholm 2002). Vid dessa verksamheter är arbetet till största del uppbyggt kring anställd personal. Kamratstödsverksamheten däremot bedrivs mestadels av ideellt engagerade personer. Uppskattningsvis finns inom kamratstödet drygt 300 frivilligt aktiva (IOGT-NTO, 2002d). I många fall består stödet lokalt av enkla samlingar i föreningens lokaler, men det kan också innebära mer organiserade aktiviteter. Grundidén i detta kam-

ratstödjande arbetet är att personer med ett tidigare missbruk ska ha möjlighet att knyta nya kontakter och skapa alternativa sociala nätverk utanför den tidigare missbruksmiljön. Som exempel på lokal verksamhet kan nämnas följande:

- *Vårdkedjan i Karlstad* anordnar som en del i sitt stödjande arbete s.k. motivationssamtal med f.d. missbrukare. Ofta förekommer även konkret hjälp vid kontakter med sociala och andra myndigheter. I samarbete med kommunen och den lokala enheten inom organisationen Hela Människan (Ria) har IOGT-NTO-föreningen i Karlstad startat en uppsökande verksamhet bland stadens missbrukare. Föreningen driver tillsammans med kommunen också en boendeverksamhet för f.d. missbrukare (Vårdkedjan Karlstad 2001).
- *Växjö lokalförening* driver förutom rena kamratstödsamlingar också verksamhet för barn till missbrukare i samarbete med kommunen.
- *Lokalföreningen i Falkenberg* arrangerar soppluncher och frukostträffar.
- *Sandvikens lokalförening* anordnar diskussionsgrupper om s.k. medberoende samt föräldragruppverksamheter.
- *Kamratkedjan i Västernorrland* driver jourtelefonverksamhet för missbrukare och anhöriga till missbrukare. Telefonen är bemannad av personer med egen erfarenhet av missbruk. Vidare arrangeras inom föreningen sommarläger för barn till missbrukare, s.k. SLUMP-läger – Sommarläger utan missbrukande mammor och pappor (Söderholm 2001).

Hela Människan

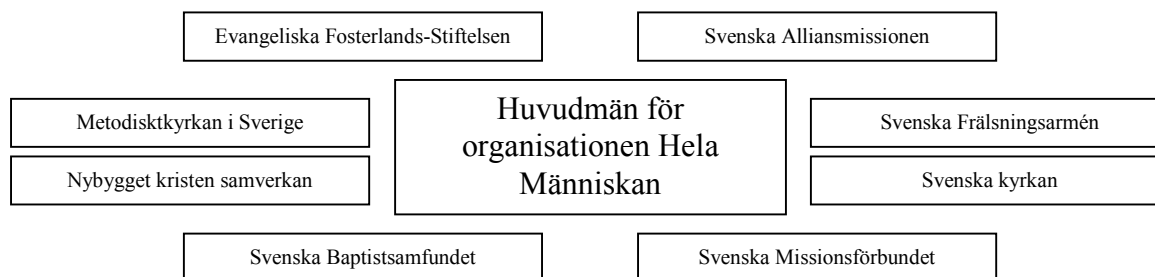
Bakgrund

När DKSN – *De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse* – startade sitt arbete med missbruksvård i slutet av 1950-talet präglades verksamheten i huvudsak av de s.k. Riabyråerna (rådgivning i alkoholfrågor) – en form av samtalsmottagning i öppenvårdsformat för missbrukare och anhöriga till missbrukare (Hela Människan 2001b; Rickäng 1999). DKSN bildades formellt 1935 men redan under början av 1920-talet grundades organisationens föregångare *Riksutskottet för de kristnas nykterhetsrörelse*. Den ursprungliga organisationen från det tidiga 1900-talet hade bl.a. som målsättning att samla den kristna kyrkans nykterhetsintresse i en gemensam rörelse och skapa opinion i den s.k. förbudsfrågan (Riksarkivet 1998). Många av dåtidens nykterhetsrörelser verkade för ett totalförbud av både tillverkning och konsumtion av alkohol.

I den nuvarande organisationen, *Hela Människan*, utgör de lokala Riaenheterna fortfarande på många håll basen i den lokala verksamheten och fungerar där som ett väl inarbetat kännetecken. Detta visade sig inte minst när moderorganisationen 1998 skiftade namn från DKSN till Hela Människan och många av de lokala enheterna valde att använda organisationens nya namn endast som ett tillägg till det tidigare verksamhetsnamnet *Ria – Hela Människan Ria*. På flera håll drivs dock verksamheter lokalt utan den klassiska Riabeteckningen.

Organisering

Som riksorganisationens ursprungsnamn – *De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse* – berättar är Hela Människan en ekumenisk organisation vars huvudsyfte är att ”stödja och samordna ekumeniskt diakonalt arbete bland särskilt utsatta människor och människor i utsatta situationer” (Hela Människan 2001a). Verksamheten inom organisationen bygger på de uppdrag som huvudmännen, de kristna samfunden, utformar men också på de behov som visar sig bland de lokala Riaenheterna. De samfund som samarbetar inom organisationen och står som huvudmän är som figur 6 visar Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, Metodistkyrkan i Sverige, Nybygget – kristen samverkan, Svenska Baptistsamfundet, Svenska Alliansmissionen, Svenska Frälsningsarmén, Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Bland huvudmännen förekommer ingen representation från Pingstkyrkan i Sverige men på lokalplanet förestår många gånger pingstförsamlingar organisationens lokala verksamhet. På några håll i landet bedrivs också samarbete med den till Pingstkyrkan knutna LP-verksamheten (LP-Verksamheten 2000). Samarbete finns även med IOGT-NTO-rörelsens lokala föreningar (Vårdkedjan Karlstad 2001).

Figur 6. Huvudmän inom organisationen Hela människan (*Hela Människan 2001a*)

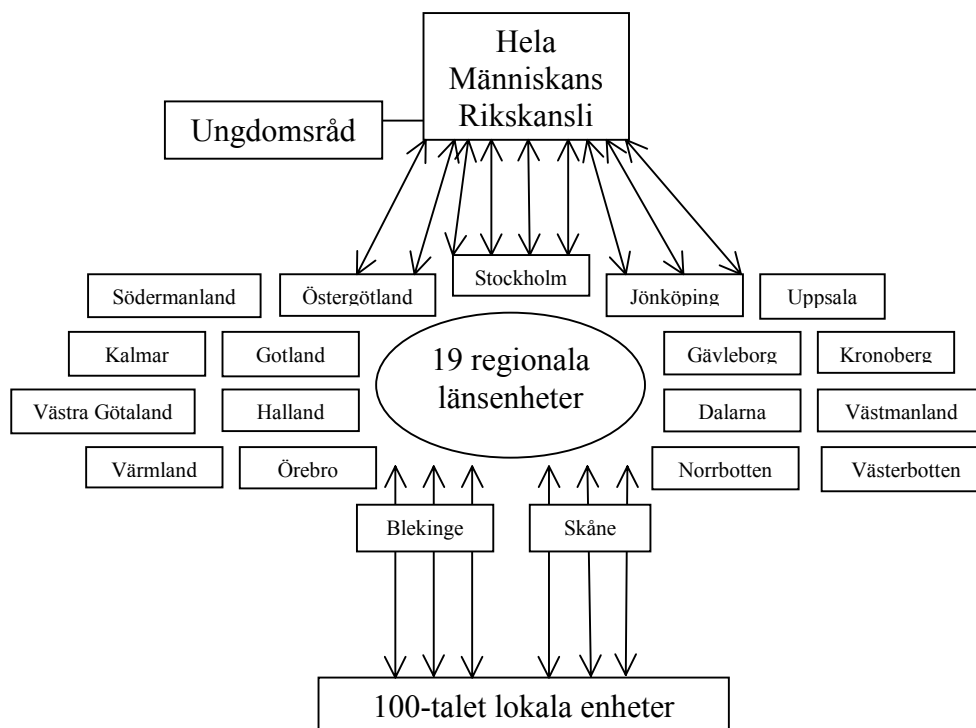
I organisationens uppdrag ingår att bistå medlemssamfundens församlingar med fackkompetens om alkohol och andra droger. I skriften "Hela Människans grunddokument om alkohol" (2002) redogör organisationen för de riktlinjer man arbetar utifrån:

"Organisationen ska erbjuda faktakunskap så att riskerna för negativa hälsomässiga och sociala konsekvenser ska kunna sättas mot en måttfull relation till alkohol och erbjuda verktyg så att varje umgänge med alkohol ska kunna vara ett noggrant genomtänkt och belyst val."

"Hela Människan ska verka för att helnykterhet ska kunna praktiseras som genomtänkt och livsbejakande livsstil."

"Hela Människan ska verka för en ökad kunskap om behovet och värdet av punktnykterhet och drogfrihet, exempelvis vid graviditet och amning, under uppväxt- och ungdomstiden, i arbetslivet, i trafiken m.m."

Som figur 7 beskriver finns organisationen år 2002 representerad på nationell, regional och lokal nivå genom ett rikskansli, 19 regionala länsenheter och drygt 100 lokala enheter. Kopplat till organisationens regionala enheter finns sammanlagt 10 regionkonsulenter placerade i Dalarna, Värmland, Örebro, Östra Götaland, Västra Götaland, Stockholm och Skåne/Blekinge. Inom organisationen finns även ett ungdomsråd där, förutom de åtta trossamfundens ungdomsförbund, också ingår ungdomsenheter från Pingstkyrkan (Pingstförsamlingarnas Ungdomsarbete) och den katolska kyrkan i Sverige (Sveriges Unga Katoliker).

Figur 7. Organisationsskiss över Hela Människan i Sverige (Hela Människan 2001a)

Hela Människan har något mer än 400 anställda och ett par tusen frivilligt engagerade. Det nationella planet fungerar bl.a. som opinionsbildare och förmedlare av sakkunskap till lokalföreningarna genom olika typer av utbildningar. Organisationens länsenheter har till uppgift att dels, stötta Hela Människans lokala enheter i sina respektive regioner, dels bygga nätverk mellan enheterna. De 19 länsenheterna förväntas också ha ett nära samarbete med rikskansliet och ska samtidigt fungera som centrala knutpunkter i rörelsens arbete. Samtidigt som de 10 regionkonsulenterna assisterar vid start av olika lokala verksamheter arbetar de kontinuerligt också med att öka församlingarnas diakonala engagemang.

Finansiering

Organisationens totala intäkterna för år 2001 uppgick till knappt 10 miljoner kronor. Av dessa utgör omkring 53 procent statsbidrag. För år 2000 var motsvarande andel knappt 60 procent (Dahlén Persson 2002; Socialstyrelsen – Hela Människan 2001). Övriga intäkter kommer till största delen från gåvor och kollekter men också från olika typer av projektanslag. Organisationen har bl.a. erhållit projektmedel från Ungdomsstyrelsen, Folkhälsoinstitutet, Utrikesdepartementet och Sida (Hela Människan 2001a). Alltfler lokala enheter finansierar helt eller delvis sina verksamheter genom försäljning av tjänster till kommunerna.

Verksamhetsinriktning och aktiviteter

Under 2002 utgör arbetet mot alkohol- och narkotikamissbruk ca 85 procent av organisationens totala verksamhet. Här utgår insatserna från både den regionala och den lokala nivån, där de lokala enheterna runt om i landet i huvudsak står för det operativa arbetet – rehabiliterande- behandlande- och stödjande aktiviteter – vilket utgör omkring 80 procent av den samlade verksamheten (Socialstyrelsen – Hela Människan 2001).

Med samtalskontakten som grund kan verksamheten inom de lokala Ria enheterna variera något då varje enskild enhet själv utarbetar sitt specifika program. Många gånger fungerar dock enheterna i form av s.k. dagcenter-verksamheter eller som öppet-hus- arrangemang dit missbrukare, bostadslösa eller på annat sätt socialt utslagna söker sig. Vid flera enheter drivs frukost- och lunchserveringar där de besökande också kan få tillgång till dusch och klädtvätt. Många gånger arrangeras också olika typer av utflyktsaktiviteter. På flera håll vänder sig även anhöriga till de lokala Riaenheterna för råd- och stödsamtal. I en sammanställning för år 2000 redovisar organisationen att man sammantaget vid de lokala Riaenheterna hade omkring 330 000 besökare och att man utförde drygt 80 000 rådgivningssamtal (Hela Människan 2001a).

Trots att verksamheten inom Ria fortfarande spelar en central roll har aktiviteterna under senare tid tagit sig en rad andra uttryck. Mycket tyder också på att de mindre, lokala enheterna inom Hela Människan får allt svårare att utifrån befintliga resurser arbeta vidare med endast den traditionella Riamedellen som grund (Hela Människan 2001a). På många håll i landet har enheter på lokal nivå ingått avtal med kommuner för att bl.a. förbättra de egna ekonomiska förutsättningarna. Genom denna mer ekonomiskt fördelaktiga utformning av arbetet har flera enheter kunnat fortsätta driva den öppna verksamheten inom mottagningarna och samtidigt utveckla nya aktiviteterna. Den avtalsbundna försäljningen av organisationens sociala tjänster uppmuntras inom Hela Människan centralt (Rickäng 2000; 2001b). I denna process omdefinierar de lokala enheterna sin verksamhet från ”fritidsverksamhet”, som kan berättiga till föreningsbidrag, i riktning mot ”kvalificerade sociala tjänster”, för att komma ifråga för kommunens offentliga upphandling (a a).

Utbildningsprojekt

Barn- och ungdomsarbete

Inom barn- och ungdomsarbete kan t.ex. nämnas följande arbetsformer:

- *Linus* – ett upplysnings- och utbildningsmaterial som vänder sig till personer som kommer i kontakt med barn och ungdomar vars föräldrar eller närstående missbrukar. Utifrån boken ”Linus på g... – en handbok i att känna igen, förstå och stödja barn till föräldrar med missbruk” anordnar organisationen grund- och vidareutbildningar för arbete med barn i grupp.
- *De glömda barnen/Vara Vettig Vuxen* – här fokuseras barn och ungdomar som lever i dysfunktionella familjer. Projektet som drivs i samverkan med Fryshuset i Stockholm består av en teaterpjäs, ett utbildningspaket och s.k. nätverksbyggande. Utbildningen vänder sig till personer

som fungerar som stödpersoner åt barn i ickefungerande familjer, medan utvecklandet av nätverk söker sammanföra personer som i sitt arbete eller i frivilligt engagemang möter dessa barn.

- Utöver projekten och utbildningarna med inriktning mot barn och ungdomar finns inom organisationen också verksamheten *Livspuls* som vänder sig till de lokala enheter som arbetar med psykiskt funktionshindrade.

Kvalitets- och utvecklingsarbete

I ett allmänt utvecklingsarbete av organisationens lokala enheter använder sig Hela Människan bl.a. av de tre programmen *Uppdrag Diakoni*, *Växtkraft Diakoni* och *Projekt Diakoni*. Utvecklingsprogrammen berör bl.a. de förändringsprocesser som sker i förhållande till kommuner och andra bidragsgivare och innehåller kunskapsförmedling om upphandlingsförfaranden. Genom programmen försöker organisationen förmedla verktyg till och vägleda enheterna i utvecklingen mot mer kvalificerande verksamheter.

Som en ytterligare väg att höja kvalitet och kompetens inom organisationen arbetar man med det egenproducerade studiematerialet *Samklang & Kvalitet*. Materialet, som består av en teoridel och en strukturerad arbetsmodell för kvalitetsutveckling, riktar sig primärt till de egna lokala och regionala enheterna men förutsätts också vara användbart av andra frivilligt engagerade inom den kyrkliga sfären. För en genomgripande kompetensutveckling av organisationens anställda personal genomförs bas- och högskolekurser inom bl.a. diakoni, socialt arbete, missbruksvård och psykiatri (Hela Människan 2001d).

Under år 2002 har organisationen inlett ett projekt i samverkan med bl.a. Kriminalvårdsstyrelsen och Sveriges Kristna råd i syfte att förbättra stödet till frivilliga och deras anhöriga (Equal 2001).

De praktiskt sociala insatserna

Om Rieaenheterna inom organisationen räknas som en stödjande ”lågtröskelverksamhet” dit människor med missbruksproblem kan vända sig, finns lokalt även andra öppna verksamhetsformer. Verksamheterna Linus och Livspuls har redan nämnts; därtill finns också andra former av stödgrupper, stödsamtalsaktiviteter, arbets träning och förebyggande ungdomsarbete.

Behandlingsinsatser

Utöver dessa aktiviteter arbetar organisationen också med olika typer av direkta behandlingsinsatser. I en sammanställning från år 2000 (Rickäng 2000) redovisar organisationen ett femtiotal vårdplatser vid, s.k. *HVB-hem* (hem för vård och boende). Vid behandlingshemmen förekommer i en del fall psykiatrisk vård men till övervägande del är platserna inriktade på missbruksvård. Här kan t.ex. nämnas följande verksamheter:

- Behandlingshemmet *Krokåsen* inom Hela Människan i Umeå. Hemmet hade år 2001 sju platser för både män och kvinnor med inriktning mot missbruksvård. I anslutning till genomförd behandling erbjuds även ett eftervårdprogram under cirka ett års tid. Vid behandlingshemmet arbetar både anställd personal och volontärer (Krokåsen 2002).

- Stiftelsen *Matteushemmet*, Hela Människan i Hjälmö. Behandlingen riktar sig till missbrukande män över 20 år. Hemmet hade år 2002 behandlingsplatser för tretton personer. Hemmet arbetar aktivt med de lokala Riaenheterna runt om i landet i syfte att skapa nya sociala kontaktnät för de intagna efter genomförd behandling (Matteushemmet 2002).
- *Räddningsmissionen* inom Hela Människan i Göteborg arbetar med både missbrukare och psykiskt funktionshindrade fördelat på nio missbrukarplatser och tio platser för s.k. dubbeldiagnoser, dvs. missbruksproblem i kombination med psykiska funktionshinder. Samtliga vårdplatser avser män. Vid Räddningsmissionen finns också några olika typer av dagverksamheter för drogberoende. *Kompassen* drivs i form av öppethusverksamhet medan verksamheten vid *Grunden* är inriktad på arbetsträning, friskvård och olika skapande aktiviteter (Räddningsmissionen 2002).

Insatser för hemlösa

Organisationen bedriver även olika typer av *insatser för hemlösa* där de boende till övervägande del lever i någon form av missbruksproblematik. I organisationens interna rapport (Rickäng 2000) konstateras att boende i natthärbärgen ofta tenderar att bli något av permanenta boendelösningar i stället för tillfälliga lösningar. Många gånger fastnar de besökande i denna typ av boende utan att komma vidare till mer långsiktiga alternativ. Rapporten föreslår att organisationen som helhet bör undvika en utbyggnad av natthärbärgesverksamheten för att i stället utveckla heldygnsbostäderna.

Bland organisationens hundratal enheter bedriver ett knappt fyrtiotal någon form av verksamhet för hemlösa fördelade på omkring 300 övernattningsplatser. Det kan här röra sig om allt från insatser i form av härbärgen till boendestöd i egen lägenhet. Av ett stort antal verksamheter vid de lokala enheterna ges här några exempel:

- *Hela Människan Ria i Mjölby* driver i samverkan med socialförvaltningen ett natthärbärke med plats för fyra personer. Vid härbärgen arbetar ett tjugofemtal frivilligt engagerade (Hela Människan – Ria Mjölby 2002).
- *Hela Människan Ria i Karlshamn* förestår ett natthärbärke med åtta platser. Verksamheten sköts helt av frivilligt verksam personal (Rickäng 2001a).
- *Hela Människan Ria i Enköping* driver i samarbetet med den lokala länsorganisationen och kommunen ett natthärbärke med plats för åtta personer. I verksamheten finns både anställd personal och ett trettiotal frivilligt engagerade (a a).
- *Hela Människan i Norrköping* arbetar bl.a. med stödboende i ett tjugotal lägenheter. Verksamheten finansieras genom avtal med kommunen och sköts av två heltidsstjänster. Genom det stöd som förmedlas Hela Människans personal förväntas de boende efter en tid kunna sköta boende och ekonomi på egen hand, så att ett övertagande av hyreskontraktet kan bli möjligt (Hela Människan 2001b).

Utsatta kvinnor

I en undersökning från 1999 (Rickäng 1999) gjordes en kartläggning av organisationens insatser för utsatta kvinnor. Undersökningen riktade sig till 91 av organisationens lokala enheter och sökte bl.a. klarhet i hur de dåvarande insatserna för kvinnorna var utformade och vilka behov som fanns på den lokala nivån. Det framkom bl.a. att kvinnor stod för ungefär en tredjedel av det totala antalet besökare vid enheterna. De utsatta kvinnor som enheterna kom i kontakt med hade i huvudsak missbruksproblem. Andra utsatt-hetsfaktorer var våld och hot om våld, hemlöshet och psykiska funktionshinder. 64 procent av de svarande enheterna hade ingen speciell verksamhet utformad för kvinnor. Ungefär en fjärdedel hade utformat sådana aktiviteter, och det kunde då handla om exempelvis skapande verksamheter, social träning, kvinnogrupper och olika typer av behandlingsinsatser. Två enheter hade i sin verksamhet speciellt utarbetade program för sitt arbete med utsatta kvinnor. De mest överhängande behoven av insatser ute på enheterna för de utsatta kvinnorna var sysselsättning – knappt 70 procent av de svarande enheterna uppgav detta som det största behovet. Därefter kom behandling och boende. Som ett resultat av undersökningen, och för att ytterligare uppmärksamma gruppen utsatta kvinnor, gav organisationen 2001 ut skriften ”Utsatta kvinnor” som bl.a. är tänkt att fungera som ett utbildningsmaterial för de lokala enheterna.

RFHL – Riksförbundet för hjälp till narkotika- och läkemedelsberoende

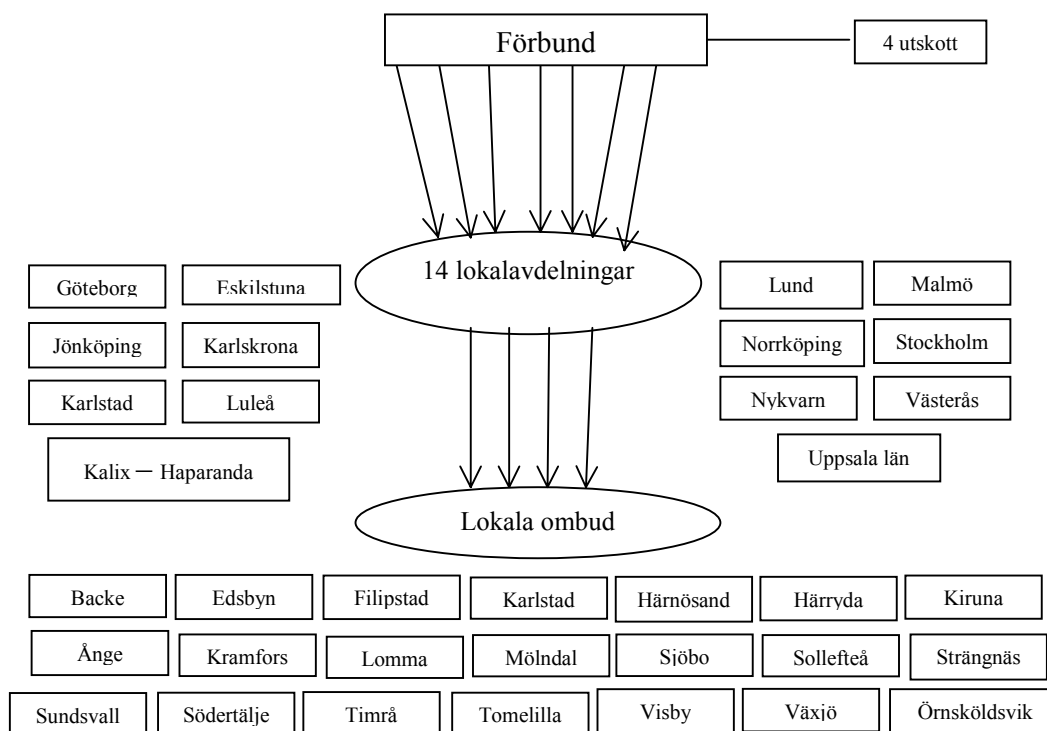
Bakgrund

RFHL (Riksförbundet för hjälp till narkotika- och läkemedelsberoende) bildades 1965. Under organisationens första tio år var verksamheten främst inriktad på att uppmärksamma och ge hjälp åt narkotikaberoende, men sedan 1975 har verksamheten kontinuerligt breddats och nya målgrupper kommit till. År 2002 berör den opinionsbildande verksamheten frågor inom såväl social-, narkotika-, kriminal- som läkemedelspolitiken. En av organisationens övergripande målsättningar i detta arbete är ”att engagera människor i kampen mot social utslagning och missbruk” (RFHL 2002a; RFHL 2002b; RFHL 2002c).

När organisationen i informationsmaterial diskuterar bruk och missbruk av droger framträder ett något annorlunda synsätt jämfört med flera av de övriga organisationer vi berör i rapporten. Där t.ex. delar av nykterhetsrörelsen, kristna organisationer, Anonyma Alkoholister och Länkrörelsen verkar för en personlig helnykter livsstil eller punktnykterhet intar RFHL en mildare hållning. I ett informationsmaterial beskriver organisationen sin syn på bruk och missbruk av droger enligt följande: ”*Om användningen av en drog* (anm. här räknar man också in alkohol) blir till en ersättning för verkligheten, inte en avkoppling från den, är den att betrakta som ett missbruk. RFHL bekämpar sådant missbruk som leder till social utslagning eller förvärrar situationen för socialt utslagna”. Organisationen motsätter sig all form av narkotikalegalisering (RFHL 2002b).

Organisering

RFHL bedrev 2001 verksamheter på central och lokal nivå genom förbundsstyrelsens fyra utskott och via de aktiviteter som utförs vid organisationens lokalföreningar. Som figur 8 visar finns inom organisationen 14 lokalföreningar och ombud på 21 orter. Till detta kommer även verksamheterna vid organisationens tre behandlingshem och familjevårdsenheterna. Kopplat till organisationen finns också arbetskooperativet Basta.

Figur 8. RFHL:s organisation (RFHL 2002d)

Medlemsantalet har under flera år legat på en stadig nivå om 3 000 personer men organisationen gör bedömningen att allt färre engagerar sig i arbetet på den lokala nivån (RFHL 2002e). Bland förbundets 3 000 medlemmar finns en grupp på omkring 2 000 som själva haft erfarenheter av narkotika och/eller läkemedelsberoende (Meeuwisse & Sunesson 1998). Till skillnad från flera av de övriga organisationerna i detta avsnitt – som förutom en inriktning mot missbruk också bedriver aktiviteter för utsatta barn och våldsutsatta kvinnor – orienterar RFHL hela sin verksamhet mot alkohol- och narkotikamissbruk. Cirka 30 procent av verksamheten består av opinionsbildande och förebyggande aktiviteter. I detta arbete utgör ”Pockettidningen R” – i vilken RFHL är delägare – och tidningen ”Oberoende” viktiga kanaler. De direkt stödjande och behandlande aktiviteterna utgör 60 procent av den totala verksamheten; de resterande 10 procent består av utbildningsinsatser (Socialstyrelsen – RFHL 2001).

Finansiering

I likhet med Hela Människan och Verdandi är RFHL:s ekonomi och verksamhet i hög grad beroende av både stats- och andra bidrag. Av organisationens totala intäkter för år 2000 – motsvarande drygt fyra miljoner kronor – utgjorde 70 procent statsbidrag. För år 2001 var motsvarande andel 75 procent (Socialstyrelsen – RFHL 2001). Övriga intäkter kommer till största del från sålda tjänster.

Verksamhetsinriktning och aktiviteter

För var och en av organisationens fyra huvudinriktningar – social-, narkotika-, kriminal- och läkemedelsprogrammen – går det att urskilja några över-

gripande teman. Inom det *socialpolitiska* fältet driver RFHL t.ex. frågor om brukarinflytande och kvalitet inom socialtjänsten. Andra teman är hemlöshet och den sociala ekonomins möjligheter för utsatta grupper (RFHL 2002f).

Det *narkotikapolitiska* området präglas främst av krav på minskad repression inom den förda politiken; organisationen förespråkar bl.a. att missbruk av narkotika ska avkriminaliseras. De polisiära resurserna menar man i stället ska satsas på bekämpning av narkotikasyndikat (RFHL 2000). Tvångsvården av missbrukare bör enligt förbundet ses över och ersättas av en "akutlag" som endast kan komma ifråga för att akut rädda en missbrukares liv. All annan vård bör ske på frivillig grund – en vård som för övrigt förbundet anser bör byggas ut och rymma fler alternativa behandlingsformer (RFHL 2002e). Vidare förespråkar organisationen att det s.k. sprutbytesprogrammet för narkomaner ska permanentas och spridas i landet (RFHL 2002g).

Kriminalpolitiskt verkar RFHL bl.a. för inrättandet av en s.k. fångombudsman. Ombudsmannen är tänkt att dels bistå och stötta enskilda intagna, dels fungera som extra resurs för anstalternas förtroenderåd (RFHL 2002e, RFHL 2002f). Livstidsstraffet bör enligt organisationen avskaffas och alla fängelsestraff tidsbestämmas (RFHL 2002e). Utdömandet av fängelsestraff bör i allmänhet minska till förmån för andra alternativa avtjäningsstraff (RFHL 2002b).

Läkemedelspolitiskt strävar RFHL efter att uppmärksamma de läkemedelsberoende, dvs. individer som fastnat i ett beroende eller en överkonsumtion av sömnmedel eller lugnande medel. Organisationen arbetar här bl.a. för att alternativa behandlingsmetoder i större utsträckning ska erbjudas psykiatriskt hjälpsökande, t.ex. rådgivande samtal och psykoterapeutisk behandling (RFHL 2002h).

De direkt stödjande och behandlande verksamheterna utförs dels inom de olika lokalavdelningarna, dels inom organisationens behandlingshem, familjevårdsenheter och inom arbetskooperativet Basta (RFHL 2002i).

Lokalavdelningarna

De 14 lokalavdelningarna verkar både opinionsbildande och i praktiskt verksamhet. De aktiviteter som tangerar ett direkt socialt arbete är ofta utformade som s.k. kamratstöd. I vissa fall förekommer mer tydligt strukturerade rehabiliteringsverksamheter. I t.ex. Västerås svarar RFHL för en behandling i öppenvårdsform som tar emot missbrukande kvinnor (RFHL 2002e). Avdelningen i Lund förbereder verksamhet i form av en lokal variant av arbetskooperativ, med Bastamodellen som grund (se nedan). Bland andra lokalt organiserade aktiviteter, som exempelvis verksamheterna i Göteborg och Uppsala, bedrivs arbetet i huvudsak i form av samtalskontakter, individuellt eller i grupp. Ett av syftena med kontakter av detta slag är att ge stöd åt de beroende som befinner sig i s.k. nedtrappningsprocesser, dvs. perioder då den läkemedelsberoende sakta minskar den egna medicineringen. Ofta förekommer också telefonrådgivning vid lokalavdelningarna. I Göteborg riktar man sin verksamhet mot läkemedelsberoende och narkomaner samt anhöriga till dessa två grupper medan verksamheten i Uppsala främst är inriktad mot endast läkemedelsberoende. Lokalavdelningen i Göteborg hade år 2001 kontakt med cirka 100 läkemedelsberoende. Avdelningens

verksamhet drivs med hjälp av bidrag från kommunen. I verksamheter på lokalplanet runt om i landet finns både frivilligt aktiva – främst tidigare läkemedelsberoende – och ett fåtal anställda (RFHL 2002f, RFHL 2002g).

Behandlingshemmen

RFHL bedriver följande:

- *Skede Klockaregård* ett behandlingshem för missbrukare vars verksamhet startade i mitten av 1970-talet. Hemmet har plats för 15 personer, både män och kvinnor. Behandlingshemmet arbetar som många hem av detta slag, utifrån ett miljöterapeutiskt synsätt.
- *Valstadkollektivet* en behandlingsverksamhet där gäster och anställda bor tillsammans. I likhet med Skede Klockaregård arbetar man också här med en miljöterapeutisk inriktning. Kollektivet som startade sin verksamhet 1974 har 24 platser och tar emot ungdomar i åldrarna 16–24 år med kriminalitet eller missbruksproblem. Värt att notera är att organisationens behandlingshem trots moderorganisationens mångåriga utåtriktade krav på alternativa missbruksbehandlingar fortsatt driver verksamheten utifrån samma koncept sedan mitten av 1970-talet.
- *IRIS utvecklingscenter* finns på tre platser i landet (Mullsjö, Göteborg och Stockholm). I en informationsskrift från organisationen beskrivs verksamheter inom tre områden: behandling för läkemedelsberoende, personalvård samt handledning och utbildning (IRIS 2002).

Familjevårdsenheterna

Familjevårdsenheternas arbete går i korthet ut på att enskilda familjer tar emot vuxna personer med missbruksproblematik, både utifrån tvångsvård enligt LVM (lag om vård av missbrukare i vissa fall) eller på frivillig basis. I en del fall kan också placeringar i familjehem ske av interner med missbruksproblem som dömts till kontraktsvård eller utifrån 34 § KVL (lagen om kriminalvård i anstalt). I det senare fallet har den intagne avtjänat större delen av ett straff på anstalt före placeringen och avslutar verkställigheten i ett familjehem (SFS 1988:870, SFS 174:33). Den grundläggande idén med rehabiliteringen inom familjevården är att kontakten mellan den mottagande familjen och den gästande bygger på en form av ”vardagskunskap” snarare än en terapeutisk yrkeskunskap. Tanken är här att vardagsrelationen och den anknytning som sker har förutsättningar att skapa en varaktig förändring hos den placerade (RFHL 2001; RFHL 2002h). Johansson (2002) undersöker i en studie för Statens institutionsstyrelse – ”Bete sig normalt” – denna typ av familjehemsvård och ger där en bild av familjehemsvårdens funktion, möjligheter och problem. I rapporten diskuteras, som en bland flera familjevårdsenheter, också RFHL:s enhet *Värmlandsgårdar*. Empiriskt material har inhämtats från enhetens konsulent och initiativtagare. Johansson beskriver i rapporten familjehemsvården som ett slags normalisering och samtidigt något av ett alternativ till den organiserade och professionaliserade missbrukarvården. Den professionaliserade missbrukarvården, menar författaren, har kommit att uppfattas som något annat än normalt beteende. Författaren drar bl.a. slutsatsen att: ”den professionella vården, trots resursdominans

och kunskapsfarenhet, alltid måste betrakta sig som ett komplement till det normala”.

Arbetskooperativ

Den ideella föreningen Basta Arbetskooperativ utanför Södertälje startade sin verksamhet 1994 som ett samverkansprojekt mellan RFHL och den offentliga sektorn. Idén till kooperativet hämtades från verksamheten vid San Patrignano i Italien (Basta 2002a; Hansson & Wijkström 2001). Tillskapandet av den svenska verksamheten kan ses som ett konkret uttryck för RFHL:s mångåriga krav på alternativa behandlingsformer för narkomaner och andra missbrukare. Verksamheten vid Basta bygger på liknande tankegångar som inom familjevårdsenheterna – att missbrukaren har möjlighet att rehabiliteras till ett bättre liv utan särskilda behandlingsinsatser från vårdpersonal. I stället för behandling genom vård bygger verksamheten på idéer om självhjälp där de boende missbrukarna själva svarar för att stödja och utbilda varandra. Genom den hjälp man ger andra antas man också hjälpa sig själv (Hansson & Wijkström 1997). Under arbetskooperativets första tid säkerställdes ekonomin genom offentliga bidrag och genom s.k. förskottersättning från stödkommuner. Ersättningarna garanterade de stödjande kommunerna ett bestämt antal rehabiliteringsplatser för missbrukare (Meeuwisse 2001). I korthet går rehabiliteringen ut på att missbrukaren under ett första år verkar som lärling i någon av verksamheterna, för att därefter antingen antas som självständig kooperatör, fortsätta som medarbetare eller alternativt lämna kooperativet. Under det första lärlingsåret betalar de placerande kommunerna en dygnskostnad för de placerade. Bland kooperativets verksamhetsgrenar kan t.ex. nämnas djurpensionat, snickeri och byggarbeten av olika slag (Basta 2002b) men också IT-konsultverksamhet och datautbildning (Hansson & Wijkström 2001). Under 2002 bor och arbetar ett sextiotal f.d. missbrukare i verksamheten.

Internationellt tillhör Basta den brukar- eller klientstyrda rehabiliteringsrörelsen med organisatorisk hemvist i föreningen *Rainbow International movement against drugs* (Basta 2002b). Rörelsen startades 1995 och sedan några år finns organisationen också i Sverige – *Rainbow Sweden*. RFHL anslöt som medlem till den svenska grenen under år 2001 (RFHL 2002f).

Verdandi – arbetarnas socialpolitiska organisation

Bakgrund

Verdandi bildades 1896 när en grupp medlemmar i den då kristna nykterhetsorganisationen IOGT bröt sig ur och formade *Nykterhets Orden Verdandi*. Inom IOGT krävdes för medlemskap vid denna tid förutom nykterhetslöftet också, som vi tidigare sett, en aktiv bekännelse till den kristna tron (Lindgren 2001; Svensson 1979). Flera av initiativtagarna till den nya organisationen var engagerade inom arbetarrörelsen och ville i linje med detta driva alkoholfrågor också på ett politiskt plan, utan krav på specifik trosuppfattning. Då liksom nu identifierade man inom Verdandi strukturella orsaker till alkoholmissbruket, men till skillnad från dagens organisation förespråkade man ett totalt stopp för rusdrycker och därmed också ett helnyktert liv för medlemmarna. I ett av organisationens program från seklets början skriver man bl.a. följande:

”Nykterhets Orden Verdandi, som anser att orsakerna till dryckenskapen äro att söka såväl i de olika sociala missförhållandena som i okunnighet om de alkoholhaltiga dryckernas verkningar och i dryckesseden, sätter som sitt mål fullständigt rusdryckesförbud” (Verdandi 1999).

Vid sekelskiftet var en viktig drivkraft inom flera av Verdandis lokalavdelningar, förutom att verka mot missbruk och för ett helnyktert liv, också att visa på den opposition som fanns mot kyrkan. Flera av deltagarna med rötter i arbetarrörelsen menade att kyrkan utövade ett förtyck gentemot arbetarklassen. Inom den nybildade rörelsen önskade man tydligt visa att medlemskap i Verdandi innebar någonting helt annorlunda jämfört med deltagande i dåtidens övriga nykterhetsorganisationer. Många av organisationerna hade i likhet med IOGT en religiös anknytning. Verdandi ordnade bl.a. alternativa söndagsskolor samtidigt som man organiserade julfester utan religiös koppling – fester som långt senare, under mitten av 1960-talet, fick en fortsättning och fungerade som grunden i organisationens sociala kontaktverksamhet (Verdandi 1999).

Verdandi har förändrat sitt namn vid flera tillfällen sedan bildandet. Orsakerna till dessa namnbyten har varit flera. Man har bl.a. haft en vilja att tydligare markera organisationens sociala helhetssyn. Man har också önskat att namnet skulle förmedla en koppling till arbetarrörelsen men samtidigt peka på organisationens självständiga position. Ett ytterligare skäl till namnförändringarna har varit att begränsa associationer till en nykterhetssyn med moraliserande inslag (Fäldt 2002). Under början av 1930-talet kompletterades namnet *Nykterhets Orden Verdandi* med tillägget: *arbetarnas nykterhetsförbund*. Vid samma decenniums slut slopades ordensnamnet och man tog det nya namnet: *Nykterhetsorganisationen Verdandi – arbetarnas nykterhetsförbund*. Under slutet av 1980- och 1990-talet har organisationen genomfört ytterligare namnbyten. 1989 försvann benämningen nykterhetsorganisation och ersattes av *Verdandi – arbetarnas organisation för gemen-*

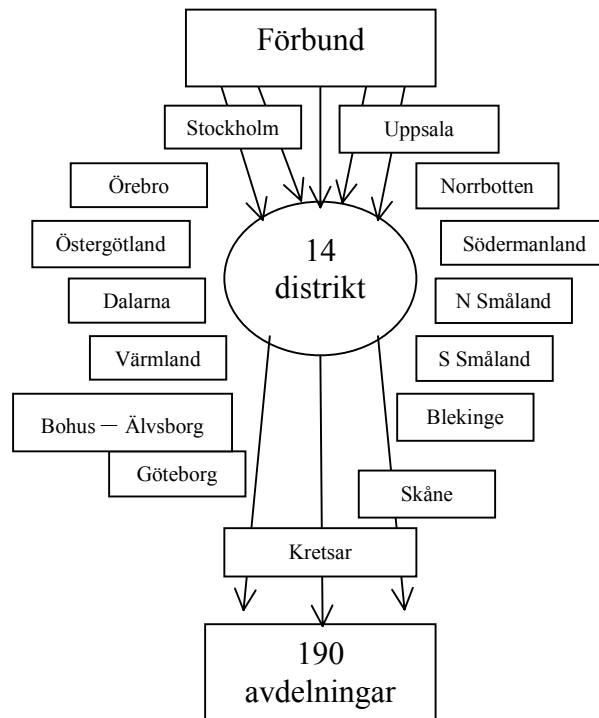
skap och solidaritet. 1997 i samband med att ett nytt socialpolitiskt program antogs skedde det senaste namnbytet, och fortfarande år 2002 är detta rörelsens namn: *Verdandi – arbetarnas socialpolitiska organisation*.

Från organisationens tillblivelse fram i modern tid har det inom Verdandi funnits en övergripande målsättning att minimera alkoholskadorna i samhället. I de alkoholpolitiska programmen fram till slutet av 1960-talet drevs detta arbete utifrån grundhållningen att verka för det för det *alkoholfria* samhället. 1967 valde organisationen att överge denna klassiska nykterhetspolicy, för att i stället inrikta arbetet mot att uppnå ett *alkoholskadefritt* samhälle. Sex år senare öppnades organisationen upp ytterligare genom avskaffandet av kraven på helnykterhet hos medlemmarna (Verdandi 2000a) krav som numera diskuteras också inom andra nykterhetsorganisationer (Lindgren 2001).

Samtidigt som namnförändringarna visar på organisationens omskapade nykterhetspolicy illustrerar de också organisationens självbild och kan ses som ett uttryck för viljan att vara i fas med de samhällsförändringar som skett. Med några års eftersläpning ackompanjerar de senaste namnskiftena – som gått från *nykterhet* över *gemenskap/solidaritet* till det nuvarande namnet som tydligt uttalar att man är en *socialpolitisk organisation* – välfärdsstatens ändrade förutsättningar under slutet av 1980- och 1990-talet, vilket var en period som bl.a. innebar besparingar inom kommunerna och en decentraliserad styrning av missbrukarvården från stat till kommun (Socialstyrelsens 2002a; Bergmark 2001; Stenius 1999). Exempelvis bl.a. Bergmark (1995) visar att missbrukarvården hörde till de områden inom kommunernas socialtjänst som lågprioriterades.

Organisering

Figur 9 visar att Verdandi finns representerat inom 14 distrikt. Huvuddelen av organisationens praktiska verksamhet ligger på det lokala planet inom de 190 avdelningarna. I vissa fall verkar även de 14 kretsarna som ett samordnande led mellan avdelning och distrikt. Distriktens huvuduppgift är att fungera som stödinstans för aktiviteterna på lokalplanet. På många håll inom distrikten fungerar dock inte denna funktion, och därför har det stödjande arbetet i hög grad tippat över på förbunds-nivån. Inom Verdandi finns en utvecklingsplan för det lokala arbetet på distrikts nivå (Verdandi 2001b). Bland annat planerar organisationen för att år 2002 använda omkring 15 procent av sökta statsbidrag till fördelning på de lokala nivåerna. Motsvarande andel för år 2000 var cirka 4 procent medan siffrorna för år 2001 var 1,5 procent.

Figur 9. Verbandsorganisation (Verdandi 2001a)

Finansiering

Organisationens totala intäkter för år 2001 uppgick till drygt 6 miljoner kronor. Statsbidragen från Socialstyrelsen motsvarade 64 procent av dessa intäkter (Socialstyrelsen – Verdandi 2001). På förbunds nivå finansieras verksamheten, förutom genom Socialstyrelsens stöd, också genom olika former av projektbidrag. En mindre del av intäkterna utgörs av medlemsavgifter och förlagsförsäljning. På lokalplanet kommer de största intäkter från olika typer av samhällsbidrag, både generella bidrag och projektbidrag. Inom ett fåtal lokala organisationsenheter utgör huvuddelen av intäkterna inkomster från kontraktbunden uppdragsverksamhet.

Verksamhetsinriktning och aktiviteter

Missbruk av alkohol och andra droger betraktas inom organisationen som effekter av strukturella missförhållanden, och som tidigare nämnts arbetar organisationen sedan slutet av 1960-talet mot att uppnå det alkoholskadefria samhället. Medlen att nå målet är i första hand opinionsbildning och kamratstödande arbete. I organisationens stadgar (Verdandi 2000a:20) följande skriver man:

”Verdandi företräder en socialistisk samhällssyn, som innebär ett fritt och demokratiskt samhälle, vari på solidaritetens grund skapas politisk, ekonomisk, social och kulturell jämlikhet och trygghet. Som en huvuduppgift verkar Verdandi för åtgärder och reformer, som undanröjer de ekonomiska och sociala orsakerna till att alkohol- och drogmissbruk förekommer och därmed åtgärder, som leder till ett förverkligande av Verdandis mål – social rättvisa och ett alkoholskadefritt samhälle.”

Under år 2002 utgör arbetet mot alkohol- och narkotikamissbruk ca 85 procent av organisationens totala verksamhet. 20 procent av detta arbete är inriktat på opinionsbildande aktiviteter. Organisationen ger bl.a. ut tidningen "Verdandisten" fyra gånger per år samt skriften Verdandi socialpolitisk debatt. Organisationen är också delägare i "Pockettidningen R". Under perioden 1997–2000 har organisationen medverkat vid en rad remissyttranden. Man har också deltagit i utredningen om formerna för statens bidrag till socialt verksamma organisationer – "Vad får vi för pengarna?" (SOU 1998:39). Det förebyggande arbetet uppskattas av organisationen motsvara 40 procent av den planerade verksamheten. De stödande och rehabiliterande insatserna utgör 30 procent av verksamheten och de resterande 10 procent består av utbildningsinsatser. Medlemsantalet har under de senaste sex åren, 1995–2000, minskat från drygt 19 000 till 16 400 medlemmar (Socialstyrelsen – Verdandi 2001).

Ideologi och samhällsnyttiga insatser utifrån kontrakt

Ganska oproblematiskt har Verdandi historiskt kunnat karakteriseras som en utpräglad självhjälpsorganisation där ömsesidigheten och de gemensamma erfarenheterna, parat med den kritiska samhällsanalysen, utgjort grunden i verksamheten. Det stöd som förmedlats till organisationens medlemmar har också utgått från medlemmarna själva. Quarsell (1993a) beskriver denna organisationstyp och den sorts stöd som här förmedlas som en "förening av" till skillnad från "föreningar för", där den sistnämnda ser som sin huvuduppgift att hjälpa andra, dvs. organisationer som riktar sin hjälp till behövande utanför den egna organisationen. I skriften "Verdandi socialpolitisk debatt" pekar Verdandi ut grundidéerna inom de egna stödverksamheterna och sätter denna typ av socialt arbete i relation till uppdragsverksamhetens tydligare behandlingsinsatser, vilka kan innebära en annorlunda utformad relation mellan hjälpare och hjälpt:

"Eftersom den kamratstödande verksamheten bygger på ömsesidighet och kamratskap, kan inte Verdandi arbeta med vård- och behandlingsansvar i traditionell mening. Verdandis deltagare/ansvariga kan inte vara vårdare eller klient i en verksamhet som bygger på ömsesidig solidaritet" (Verdandi 2000b:12).

Johansson redogör i sin rapport för Socialstyrelsen (2002b) att vissa organisationstyper med en utpräglad myndighetskritisk ideologi oftare är motståndare till offentlig integration i fråga om bl.a. köp-säljvital. Denna typ av rörelser ställs i kontrast till konsensusinriktade organisationer som mer frekvent inträder i prestationsrelaterade ersättningsförhållanden. Med den ideologiska förankring och de kritiska samhällsanalysen som Verdandi utgår från har man en restriktiv inställning till att agera serviceproducent på kommunernas initiativ. Vad man främst vänder sig emot är sådan uppdragsverksamhet där de generella grundbidragen ersätts av uppdragsbundet stöd. Man menar bl.a. att det kan få negativa effekter för organisationens möjligheter att behålla en grundverksamhet samtidigt som man riskerar att förändras från samhällsförändrande folkrörelse till ett serviceföretag.

I verksamhetsberättelsen för åren 1997–2000 (Verdandi 2001a) återger organisationen den situation man anser folkrörelsen blivit försatt i enligt följande:

”Under 1990-talet började politikerna åter tala om folkrörelsernas betydelse. Man menade att folkrörelserna kan göra många samhällsnyttiga insatser. Men samhällets stöd skulle vara resultatnriktat, dvs. vara målstyrda och ges till insatser med mätbara resultat. Kommunerna skulle nu skriva kontrakt med föreningslivet om specifikt samhällsnyttiga insatser. Resultatet har blivit att föreningslivet får ekonomiskt stöd för att göra sådant som samhället har ansvar för, men inte anser sig ha råd med i egen regi, samtidigt som de ordinarie föreningsbidragen dras in. På det sättet styr samhället med ekonomiska medel vad organisationerna i praktiken kan göra. Folkrörelserna får nya uppdragsgivare. Det är inte längre medborgarna, medlemmarna, som är uppdragsgivare, utan stat och kommun. Företrädare för myndigheterna säger ofta att detta inte är styrning, eftersom föreningarna kan tacka nej till erbjudandena. Men hur gör man det om man vill att verksamheten ska överleva och andra resurser saknas?”

Parallellt med den kritiska hållningen till vissa former av kontraktbundna insatser finns också en öppenhet för att utveckla nya arbetsmetoder och genom dessa finna alternativ finansiering. Det handlar då främst om sådana verksamheter som kan utgöra ett komplement till den egna ordinarie verksamheten och som samtidigt ligger i linje med organisationens egna mål och arbetsmetoder (Fäldt 2002; Verdandi 2001a:33). Denna inställning framträder också tydligt i organisationens ansökan om stadsbidrag för år 2002 där företrädare för Verdandi menar att man är i behov av stöd för att ”ta tillvara erfarenheter och för att utforma riktlinjer och rekommendationer för avtalsbunden verksamhet” (Socialstyrelsen – Verdandi 2001).

Ett kamratstödande arbete – integrationsstrategier

De praktiskt sociala insatserna inom organisationen kan sammanfattningsvis sägas vara uppbyggda kring att skapa nätverk där ett konkret kamratstödsutbyte kan komma till stånd. Vanligen arbetar avdelningarna i bestämda bostadsområden där verksamheten utgår från och kretsar kring en gemensam samlingslokal; man talar i organisationen om att det bland deltagarna bör finnas ett s.k. *bostadssamband*. Ofta bedriver man uppsökande verksamhet i de lokala områdena. Organisationen arbetar också med ett omfattande barn- och ungdomsarbete som t.ex. innebär lägerverksamheter, sommarkolonier och diverse fritidsaktiviteter (Verdandi – Stockholm 2001; Jess 2001).

Tankarna om långsiktig integration är någonting som genomsyrar verksamheten på flera plan. Förutom att försöka involvera missbrukare i den ordinära kamratstödande verksamheten strävar man mot både ålders- och könsblandning samt att aktiviteterna också ska engagera människor från olika kulturer. Inom bl.a. Stockholmsdistriktet bedrivs s.k. integrationsprojekt (Verdandi – Stockholm 2001).¹⁵ Den övergripande integrationsstrategin speglar den allmänna människosyn organisationen strävar efter i sitt arbete. I Verdandis socialpolitiska program beskriver man något av denna människosyn enligt följande:

”Varje människa har rätt att bli betraktad utifrån hela sin person och inte utifrån någon liten del av personligheten, t.ex. missbruksproblem eller andra sociala problem. Alla blir någonting, får sin identitet, först i gemenskap och

¹⁵ Jess (2001) uppmärksammar särskilt detta arbete som ett exempel på en lyckad verksamhet för och med människor med olika etnisk bakgrund.

samverkan med andra. Det betyder att om man av sin omgivning blir betraktad som ett problem, kommer man snart att betrakta sig själv huvudsakligen som ett problem. Blir man däremot betraktad som en människa med resurser, någon man kan lita på och ställa krav på, kommer man att växa i den rollen, om inte kraven är orimliga” (Verdandi 2000b; Verdandi 1997a; Verdandi 1997b),

De här grundläggande utgångspunkterna kan t.ex. jämföras med Anonyma Alkoholisters starka betoning av missbruksidentiteten: ”Alkoholism i AA är inte något man har, det är något man är, en del av självbilden, en egen identitet” (Helmersson Bergmark 1995:53). Vid möten inom AA inleder t.ex. varje enskild talare sitt inlägg med frasen: ”Hej, jag heter xx och jag är alkoholist”. Inom Verdandi talar man i stället om att bidra till att skapa ny identitet:

”Genom verksamheten ska den enskilde ges möjlighet att bryta sin missbruksidentitet, förändra livssituationen, förstärka och utveckla nya sidor i sin personlighet. Utgångspunkten i kontakten ska därför vara att utgå ifrån de delar i livssituationen och personligheten som kan utvecklas och samtidigt tona ned identiteten som missbrukare. Aktiviteterna ska vara utvecklande för den enskilde, genom att man i studier och gruppaktiviteter få lära sig nya saker, träning i social samvaro och vardagssolidaritet samt ägna sig åt sina intressen. Utgångspunkten är att alla behövs och har resurser och erfarenheter att tillföra, till verksamheten och i relation till andra människor” (Verdandi 2000b).

Mer allmänt kan det kamratstödande arbete inom Verdandi, förutom det s.k. träffpunktsverksamheten i de lokala bostadsområdena, också bestå av olika rese- och lägerverksamheter samt lokalt anordnade alternativa jul- och nyårsarrangemang. En annan del i det lokala arbetet är studieverksamheten (Verdandi 2002c). På flera håll bedriver man också en konsumentpolitisk verksamhet i studiecirkelform (Verdandi 2001a).

Med fokus på missbruk

Trots den uttalade integrationsinriktningen börjar allt fler aktiviteter skapas med direkt inriktning mot missbruk, för missbrukare separerat. Här syns integrationstankarna mer eller mindre tydligt. Inom organisationen betonar man i sådana verksamheter målet om en långsiktig integrering. Ofta räcker de ordinarie resurserna inom de öppna kontaktverksamheterna inte till för att möta behoven hos missbrukaren. Man menar att det därför initialt kan vara nödvändigt att med särskilda resurser koncentrera arbetet runt en gemensam nämnare, som i det här fallet alkoholmissbruk, för att integrationen i ett senare skede ska kunna fungera på ett bra sätt. Organisationen planerar t.ex. för en verksamhet kallad *stödgrupper för missbruk – återfallsprevention*. Verksamheten som riktar sig till missbrukare och deras anhöriga ska i första hand motverka återfall och stödjäs av lokala handledare och centralt placerade samordnare. Huvudtanken är att missbrukarens egna erfarenheter ska tas till vara och förmedlas till andra i samma situation.

Inom projekt *Nyckeln* i norra Botkyrka utanför Stockholm har organisationen arbetat med missbrukande och kriminellt belastade ungdomar. Projektets huvudsakliga målsättning har varit att samordna olika myndigheters och frivilligorganisationers insatser för den aktuella gruppen. Ett av projektets syften har varit att hjälpa de unga fram till arbete, praktikplats eller ut-

bildning. Förutom en ordnad sysselsättning har projektet även sökt bistå de unga med fritidsaktiviteter där unga från samma geografiska område involverats. Verksamheten har skett i samarbete med det lokala föreningslivet, Arbetsmarknadsinstitutet och berörda delar av Botkyrka kommuns socialtjänst (Verdandi – Stockholm 2001).

Verdandi Norrköping bedriver ett s.k. *rehabboende* som vänder sig till vuxna missbrukare – enskilt, i par eller familjevis. Verksamheten är en av de aktiviteter som bedrivs genom avtal där kommunen ersätter Verdandi utifrån antalet boende. Målsättningen med boendearbetet är att den boende efter en tid ska kunna överta hyreskontraktet. Innan detta sker ska den enskildes missbruk ha upphört. Han/hon ska dessutom klara av att sköta sin ekonomi och genom Verdandis övriga kamratsstödsverksamheter skapa en stadig social plattform. I en utvärdering från 1998 konstaterar författaren bl.a. att en majoritet av de boende lyckats få ett eget hyreskontrakt efter ett års boende. Det stora flertalet har även kommit in i en daglig sysselsättning och framför allt har de blivit en del i ett socialt fungerande nätverk (Jess 1998). Utifrån Norrköpingsmodellen har ett flertal andra stöd- och rehabboendeverksamheter startats inom organisationen. I anslutning till dessa boendeformer, bl.a. i Hallstavik men också inom lokalavdelningarna i Enköping, Borlänge, Falun och Botkyrka, driver organisationen s.k. må bra-verksamheter vilket är en form av friskvård för missbrukare och hemlösa. Verksamheten innehåller förutom konkreta matlagningskurser och motionsaktiviteter också föreläsningar och seminarieverksamhet (Verdandi 2002c).

Referenser

Abzug, R. & Galaskiewicz, J. (2001) Nonprofit Boards: Crucibles of Expertise or Symbols of Local Identities? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol. 30;1, pp. 51–73.

Alna. (2002). Vad är alna? <http://213.136.34.83/alna/> (2002-04-08).

Alström, A. (1998) Frivilligt arbete, forskning och förmedling – en nordisk konferens i Reykavik, augusti 1998. NOPUS-rapport 1999:13.

Amnå, E. (red.) (1995) *Medmänsklighet att hyra, åtta forskare om ideell verksamhet*. Stockholm: Libris.

Andersen, J. (1999) Changes in municipal alcohol control policies in Norway. *Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift*, Vol. 16: English supplement, pp. 92–107.

Andersen, R.K., Opdalshei, O.A. & Lorentzen, H. (1996) *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo: FRISAM, frivillighetens samarbeidsorgan.

Andersson, L.-G. (2002). Meddelande via e-post 2002-07-11.

Anonyma Alkoholister. (1993). *Anonyma Alkoholister blir myndigt*. Stockholm: AA-Förlaget.

Anonyma Alkoholister – Stockholm (2002c). AA i ett nötskal. <http://www.wl.314.telia.com/~u31413969/AA-Stockholm.htm> (2002-04-28).

Anonyma Alkoholister. (1998). *Fakta om Anonyma Alkoholister*. Stockholm: AA-Förlaget.

Anonyma Alkoholister. (1999). *Stora boken*. Stockholm: AA-Förlaget.

Anonyma Alkoholister. (2002a). Välkommen till AAmail. <http://www.jamt-net.se/aamail/index.htm> (2002-04-28).

Anonyma Alkoholister. (2002b). Vad är AA? <http://www.jamt-net.se/aamail/ingres.htm> (2002-04-28).

Aschberg, R. (2002) Det är katastrof överallt på BRÅ. *Aftonbladet* 2002 04 05 s.20.

Basta. (2002a). Vad är Basta arbetskooperativ. www.basta.se/valkommen.htm (2002-03-20).

Basta. (2002b). Basta ett nykooperativt företag. www.basta.se/artiklar (2002-03-20).

Beck, U. (1995) *Att uppfinna det politiska, Bidrag till en teori om reflexiv modernisering*. Daidalos. Göteborg.

Beck, U. (1994) *The Reinvention of Politics: Towards a theory of Reflexive Modernization*. In: Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press. Cambridge.

Bergmark, Å. (1995). *Prioriteringar i socialtjänsten. Rättvisa och ekonomi. Rapport i socialt arbete nr 73*. Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete – Socialhögskolan. Edsbruk: Akademityck AB.

Bergmark, Å. (2001). *Den lokala välfärdsstaten? Decentraliseringstrender under 1990-talet*. I SOU 2001:52 *Välfärdstjänster i omvandling*, Szebehely M. (red.), Regeringskansliet, Stockholm.

Bergqvist Månsson, S. (2001). *Utsatta kvinnor. Hela människan*.

Blindheim, M. I (1999) *Når menn får kjønn*. Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift Vol. 16; 3 pp. 183–190.

Boström, U. & Lahti, L. (1997) *Urkraft – En bok om ungdomars inneboende styrka*. Skellefteå: Norma bokförlag.

BRÅ-rapport 2001:8. *Exit för avhoppare. En uppföljning och utvärdering av organisationen Exit åren 1998–2001*. Brottsförebyggande rådet. Fritzes. Stockholm.

Carlberg, A. (2001) *Socialt företagande: om den sociala ekonomins dynamik: exemplet Basta arbetskooperativ*. Socialstyrelsen, Rapport 1642. Stockholm.

Centralförbundet för Alkohol och Narkotikaupplysning. (2002). *Vad är CAN?* <http://www.can.se>. (2002-05-19).

Civildepartementet (1994) *Lokalt utvecklingsarbete och frivilligt arbete i Norden*. Ds 1994:102. Fritzes. Stockholm.

Convictus. (2001). *Verksamhetsberättelse 2000*.

Dahlén Persson, E. (2002). *Brev daterat 2002-09-02 från Hela Människans konsulent Eva Dahlén Persson*.

Dianova. (2000). *Verksamhetsberättelse 1999*.

Drogutvecklingen i Sverige. Rapport 2000. Folkhälsoinstitutet & Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport nr 9.

Ds 1994:93. *Handbok i frivilligt arbete*. Civildepartementet.

Edquist, S. (2001). *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1919*. Uppsala universitet.

Eide, A. H. (2000) *Kulturelle enaringer og globalisering – betydning for lokal rusmiddelforebygging*. pp. 37–46. I: Elmeland, Karen [red] *Lokalt alkohol- och drogförebyggande arbete i Norden*. NAD-publikation nr 38. Nordiska nämnden för Alkohol- och Drogforskning. Helsingfors.

Elmeland, K. [red] (2000) *Lokalt alkohol- och drogförebyggande arbete i Norden*. Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning. NAD-publikation 38. Helsingfors.

- Elmeland, K. (2000). Lokalsamfundet som arena for rusmiddelforebyggende aktiviteter. *Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift*, Vol. 17:4, pp. 251–262.
- Equal. (2001). Ansökan om stöd från Equal.
- Eriksson, K. (2002) Brev daterat 2002-08-30 från LP-verksamhetens direktor Kerstin Eriksson.
- Folkhälsoinstitutet (1996) Insatser för barn till missbrukare – kartläggning våren 1996. Stockholm: Folkhälsoinstitutet 1996:107.
- Folkhälsoinstitutet & Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning (CAN) (2000) Drogutvecklingen i Sverige. Rapport nr 9. Stockholm.
- Forebyggelse af livsstilssygdomme. 1996. Rapport fra en konsensuskonference 4–6 marts 1996. København. Dansk Sygehus Institut & Statens Sundhedsvidenskabelige Forskningsråd. København.
- Fridell, M. (1996). Institutionella behandlingsformer vid missbruk – organisation, ideologi och resultat. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Fältdt, I. (2002). Brev daterat 2002-09-02 från Inge Fältdt, Verdandi.
- Föreningen för Minnesotamodellen i Sverige. (2002). Minnesotamodellen. <http://www.ffms.net/modellen/htm> (2002-03-20).
- Förhammar, S. (2000) Med känsla eller förnuft: svensk debatt om filantropi 1870–1914. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Föräldraföreningen Mot Narkotika (FMN-Riks) & Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle (RNS) (1997) Narkotikakampen i fem kommuner. Rapport. Stockholm.
- Frälsningsarmén. (2001). Frälsningsarméns socialtjänst.
- Förbundet Hassela Solidaritet. (2001). Verksamhetsberättelse 1999–2000.
- Gillberg, H. (2002) Brev daterat 2002-09-02 från Harriet Gillberg, Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor(KSAN).
- Grufman Kalén, A. (2002) Att sitta i samma båt. i: Leissner, Tom & Hedin, Ulla-Carin [red] (2002) Könsperspektiv på missbruk. Kvinnoforum och Bokförlaget Bjurner och Bruno AB. Stockholm och Bettna.
- Grytnes, R., Villumsen, S. & Pedersen, M.P. (2002) Væresteder for stofmisbrugere og tidligere stofmisbrugere i Danmark. Aarhus universitet : Center for rusmiddelforskning
- Gustafsson, B. (1994) Den tysta revolutionen. I Thullberg. P. & Kjell Östberg, K. (red.), Den svenska modellen. Lund: Studentlitteratur.
- Hansson J-H. & Wijkström, F. (1997). Basta – beskrivning och analys av ett arbetskooperativ Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 3. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Hansson, J-H. & Wijkström, F. (2001). Civilt samhälle, social ekonomi eller nonprofit? Fallet Basta Arbetskooperativ. Slutrapport från ett forskningsprojekt. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 19. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

- Hela Människan. (2001a). Årsberättelse 1999–2000. Stockholm: Hela Människan.
- Hela Människan. (2001b). Verksamhetsberättelse 2000, 30 år i Norrköping: Hela Människan.
- Hela Människan. (2001c). Verksamhetsplan 2002–2004. Hela Människan.
- Hela Människan. (2001d). Samklang & Kvalitet. Hela Människan.
- Hela Människan. (2002). Hela människans grunddokument om alkohol. [Ht-tp://www.helamanniskan.org/pdf_rtf_doc_mm/grund_alkohol.pdf](http://www.helamanniskan.org/pdf_rtf_doc_mm/grund_alkohol.pdf) (2002-02-15).
- Hela Människan – Ria Mjölby. (2002). <http://www.helamanniskan.org/linkindex.html> (2002-03-24)
- Helmersson Bergmark, K. (1995). Anonyma Alkoholister i Sverige. Stockholm: Almqvist & Wiksell. Historisk tidskrift, nr 4: 1992.
- Holmberg, C. (2000) Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling. Empiriska exempel och teoretiska funderingar. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Holmberg, R. (2001) En kartläggning av det svenska behandlingssystemet: IKB 1999. Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift, Vol. 18; 2, pp. 190–197.
- Häll, L. (1994) Föreningslivet i Sverige: en statistisk belysning. Statistiska centralbyrån (SCB) Ideella beredningen, Civildepartementet. Örebro-Stockholm.
- Ibsen, B, & Skov Henriksen, L,. (2001) Frivillighedens utfordringer. Odense: Odense universitetsforlag.
- Institutet för Kunskaps- och Metodutveckling inom ungdoms- och missbrukarvården. Årsrapport IKM-DOK 1997–1998. Statistik från DOK-systemet inom den frivilliga missbrukarvården. Institutionen för pedagogik. Växjö universitet.
- IOGT-NTO – Dagöholm (2002). Dagöholms behandlingscenter. www.dagoholm.se (2002-03-20).
- IOGT-NTO – Kedjan. (2001). Kamratstödverksamhet 2001. IOGT-NTO.
- IOGT-NTO. (2001). Verksamhetsberättelse 1999–2000. IOGT-NTO.
- IOGT-NTO. (2002a). Historik. <http://www.iogt.se/templates> (2002-03-20).
- IOGT-NTO. (2002b). IOGT-NTO-rörelsens grundsatser och program. <http://www.iogt.se/templates> (2002-03-20).
- IOGT-NTO. (2002c). Attityd. <http://www.iogt.se/templates> (2002-03-20).
- IOGT-NTO. (2002d). Brev avsänt från Kathy Gyhlestén, verksamhetsansvarig socialt arbete IOGT-NTO. (2002e). Organisationsskiss över IOGT-NTO-rörelsen.
- IOGT-NTO:s Juniorförbund. (2002). Det här är IOGT:s Juniorförbund. <http://www.jun.org/sidor/vadstarm.htm> (2002-03-20).

- IRIS. (2002). Detta är IRIS. www.irisdev.se/NyTest2.htm (2002-02-10).
- Janfelt, M. (1999) Den privat-offentliga gränsen – Det sociala arbetets strategier och aktörer i Norden 1860–1940. Nordiska Ministerrådet, rapport Nord 1999:9.
- Jeppson Grassman, E. (1997) För andra och för mig : det frivilliga arbetets innebörder. Sköndalsinstitutets skriftserie 8. Sköndalsinstitutet.
- Jeppsson Grassman, E. & Svedberg, L. (1996) Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: the Case of Sweden, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, vol. 25, nr 3, s. 415–427.
- Jess, K. (1998). Kvalitet för brukare. Frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv. Stockholm: Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 8.
- Jess, K. (2001). Effektivitet, brukarmedverkan och kommunala bidrag – en utvärdering av mål, resurser, insatser och brukarkommunikation inom sociala frivilligorganisationer i Stockholm. Stockholm: Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 20.
- Johansson, G. (1997). För mycke jag, för lite Jesus – LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ut ett socialantropologiskt perspektiv. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 7. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Johansson, G. (2002). Bete sig normalt. Ett perspektiv på den vuxna familjehemsvården. Statens institutionsstyrelse.
- Johansson, K.E. (2000) Från tanke till handling. Aktiva folkrörelser leder till bättre folkhälsa och ett tryggare samhälle. Malmö. Sober förlag.
- Johansson, S. (2000) Genusstrukturer och lokala välfärdsmodeller. Fyra kommuner möter omvandlingen av den offentliga sektorn. Geografiska regionstudier nr. 40. Kulturgeografiska institutionen. Uppsala universitet.
- Johansson, S. (2001). Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Idella organisationers roll i välfärdssystemet. Göteborgs universitet: CEFOS.
- Kamratföreningen Länkens Göteborgsdistrikt. (2002). Fakta om Länkhemmet Hällungen. <http://www.kamratforeningen-lanken.o.se/>
- Jönsson, Christer, Jerneck, Magnus & Stenelo, Lars-Göran (2001) Politik i globaliseringens tid. Studentlitteratur. Lund.
- Karlsson, M. (2000) Delade erfarenheter – om självhjälpgrupper i Sverige. Sköndalsinstitutets skriftserie 14. Sköndal.
- Karlsson, M. (2002). Själv men inte ensam. Om självhjälpgrupper i Sverige. Rapport i socialt arbete nr 104-2002. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Kaukonen, O. (1998) Kan närsamhället överta narkotikakontrollen? Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift, Vol. 15; 5–6. pp. 313–323.
- Kaukonen, O. (1998) Kan närsamhället överta narkotikakontrollen? Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift, Vol. 15; 5–6. pp. 313–323.

Klausen, K.K. & Selle, P. (red.) (1995) Frivillig organisering i Norden. Oslo: Tano.

Kristiansen, A. (2002) Om kvinnors och mäns vägar ut ur narkotikamissbruk. I: Leissner, T. & Hedin, U.-C. [red] (2002) Könsperspektiv på missbruk. Kvinnoforum och Bokförlaget Bjurner och Bruno AB. Stockholm och Bettna.

Krokåsen (2002). Grundsyn.

<http://www.oppengemenskap.org./verksamhet/index.html> (2002-04-16).

Kulturdepartementet (1999) Folkrörelse- och föreningsguide. Stockholm: Brevskolan.

Kulturdepartementet (1999) Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt? Rapport från en arbetsgrupp.

Kurtz, E. (1979). Not-God: A History of Alcoholic Anonumous. Center City. Minnesota: Hazelden Educational Service.

Kurube, N. (1997). Självhjälp och överlevnad. En studie av länkarna. Rapport i socialt arbete nr 85-1997. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.

Kurube, N. (1998) Självhjälp i folkrörelsetraditionen. Den svenska länkrörelsen. Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift Vol. 15:4, pp 197–210.

Larsson, L (2002) Brev daterat 2002-09-02 från Riksförbundet Föräldraföreningen Mot Narkotikas informationssekreterare Lena Larsson.

Leissner, T. & Hedin, U.-C. [red] (2002) Könsperspektiv på missbruk. Kvinnoforum och Bokförlaget Bjurner och Bruno AB. Stockholm och Bettna.

Liljeroth, L. (2000) Frivillighetens kraft. CVV Centrum för Välfärd efter Välfärdsstaten. Timbro.

Lindgren, Å. (2001). Rörelse i tiden. En bok om kampen för ett nyktrare Sverige. Stockholm: Sober Förlags AB.

Lindstein, T. (1995) Vändpunkten – att arbeta med barn till alkoholister. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Lindstein, T. (1997) Unga vid Vändpunkten – att arbeta med ungdomar vars föräldrar missbrukar. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Lindstein, T. (2001) Vändpunkten – ur barnen och ungdomarnas perspektiv. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Lindström P. (1999). Ungdomar, droger och polisens insatser. BRÅ-rapport 1999:1.

Lindström P., Pauloff A och Svensson R. (1997). Skolungdomars efterfrågan på och tillgång till droger: Riskgrupper, riskfaktorer och förebyggande insatser. Rapport. Solna: Polishögskolan.

Lindström, P. (1996). En utvärdering av VÅGA-programmets korttidseffekter. Rapport. Solna: Polishögskolan.

- Lundkvist, Sven (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*. Studia Historica Upsaliensia 85. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Lundström, T. (1995a) Frivilligt socialt arbete under omprövning. *Socialvetenskaplig tidskrift*, vol. 2, nr 1, s. 39–58.
- Lundström, T. (1995b) Staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige. I: Klause, K.K. & Seller, P (red) *Frivillig organisering i Norden*. Tano: Oslo.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1995). *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 4.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1997) *The nonprofit sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- LP-verksamheten (2000). *Vårdideologi*.
- Länkens Kamratförbund. (2002). *Länkens Kamratförbund*. <http://hem.spray.se/kamratforeningenlanken/> (2002-04-22)
- Matteushemmet. (2002). *Grundsyn*. <http://www.matteushemmet.nu./las.asp#Grundsyn> (2002-04-16)
- Meeuwisse, A. & Sunesson, S. (1998). Frivilliga organisationer, socialt arbete och expertis. *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol 5, nr 2–3, s. 172–193.
- Meeuwisse, A. (2001). Ett högriskprojekt – Om missbruksrehabilitering på Basta Arbetskooperativ. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 18. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Mustalampi, S. (2000) Kommunala strategier för alkohol- och drogprevention i Finland. *Nordisk alkohol- och Narkotikatidskrift* Vol. 17;2, pp. 109–115
- Mäkeleä, K. et al. (1996) *Alcoholics Anonymous as a Mutual-help Movement: A study in eight societies*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Mäkelä, K. & Poikolainen, K. (2001) Promemoria av arbetsgruppen med uppgift att utveckla vården av narkotikamissbrukare i Finland. *Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift* Vol. 18:3, pp. 303–310.
- Nordin, L. & Olsson, L.-E. (2000) Partner sökes. Samverkan mellan kommuner och frivilliga organisationer. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Norling, R. & Skoglund, E. (1999) Anonyma Alkoholister. En psykologisk förklaringsmodell över processer i AA. *Psykologexamensuppsats Vol XIII* (1999):1, Institutionen för tillämpad psykologi. Lunds universitet.
- Ohlsson, B. & Grip, L. (2001) *Drogförebyggande arbete : en handbok*
- Olsson, L-E. (1999a) *Från idé till handling – En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, 5112-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Olsson, L-E. (1999b) *På olika villkor – Samverkan mellan kommun och frivillig organisation*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

- Persson, B. (2002). Brev daterat 2002-09-23 från Berndt Persson, Ordförande i Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation.
- Petersson, L. (2002). Brev daterat 2002-09-09 från Leif Petersson, sekreterare i Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation.
- Pauloff, A. (1998). Våga programmets förebild utvärderad: Elevernas drogvanor påverkas inte. Apropå 2/1998.
- Quarsell, R. (1993a). Vålgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt. I SOU 1993:82 Frivilligt socialt arbete – Kartläggning och kunskapsöversikt.
- Qvarsell, R. (1993b) Ska jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets historia. Idéhistoriska skrifter 15. Umeå: Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.
- RFHL. (2000). Verksamhetsberättelse för RFHL år 2000.
- RFHL. (2001). Riktlinjer för RFHL:s familjevård.
- RFHL (2002a). RFHL. <http://www.algonet.se/~rfhlups/manskligt.htm> (2002-02-19)
- RFHL (2002b). Grundläggande principer och övergripande krav. <http://www.rfhl.se/program/princip.htm> (2002-02-19)
- RFHL (2002c). RFHL. <http://www.rfhl.se/mitten>
- RFHL (2002d). Lokalavdelningar. <http://www.rfhl.se/organisationen/organisationen.htm> (2002-02-19)
- RFHL (2002e). Behandling i öppenvård. http://www.rfhl.se/vasteras/Behandling_i_oppenvard.htm (2002-02-19)
- RFHL (2002f). RFHL-G. <http://www.rfhl.se/organisationen/goteborg.htm> (2002-02-19)
- RFHL (2002g). RFHL Kongress 2002. Verksamhetsplan 2002–2004.
- RFHL (2002h). RFHL uti Lund's familjevårdsenhet. Österlen familjer. <http://www.rfhl.se/osterlen2.htm> (2002-02-22)
- RFHL (2002i). RFHL Kongress 2002. Verksamhetsberättelse och bokslut 2001.
- Rickäng, B. (1999). Undersökning om Hela Människans insatser för utsatta kvinnor. Hela Människan.
- Rickäng, B. (2000). Hemlösas situation – erfarenheter inom Hela Människan. Hela Människan.
- Rickäng, B. (2001a). Preliminär kartläggning av Hela Människans boendeinsatser. Hela Människan.
- Rickäng, B. (2001b). Frigivning. Hela Människan.
- Riksarkivet. (1998). Antidrogorganisationer. Uppsala: Ord&Form AB.
- Riksförbundet för förstärkt familjehemsvård (2002). Riktlinjer för förstärkt familjehemsvård. <http://www.rff.se/Riktlinjer.htm>

Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle. (2002). Presentation av RNS. <http://www.rns.se/omrns.html> (2002-05-06)

Riksförbundet SIMON. Broschyr.

Runquist, W. (1997). Ersta Vändpunktens arbete med anhöriga till alkoholister. Stockholm: Ersta Diakonisällskap.

Räddningsmissionen. (2002). Verksamheter. <http://www.raddningsmissionen.org/> (2002-04-17)

Sairanen, S. & Sulkunen, P. (1998) Från centralstyrd till kommunal alkoholpolitik? Kommunerna, alkoholpolitiken och decentraliseringen. Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift. Vol. 15:2, pp. 75–92

Saleem, S. (2000). Hassela KiS. Solidaritet i praktiken. En utvärdering av Hassela kamratstöd i skolor (Stockholm, Göteborg, Skåne och Värmland.

SBU – Statens beredning för medicinsk utvärdering. Behandling av alkohol- och narkotikaproblem. En evidensbaserad kunskapssammanställning. SBU-rapport 2001. Nr 156. Volym 1. SBU. Stockholm.

SFS 174:33. Lagen om kriminalvård i anstalt.

SFS 1988:870. Lagen om vård av missbrukare i vissa fall.

Sjöberg, M. T. & Vammen, T. (red.) (1995) På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800–1930. Stockholm: Carlssons.

Skorpen, A.-M. & Iversen, E. (1997) NAD-seminar om lokalsamfunnbaserat förebyggande arbeid. Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift, Vol. 14: 1, pp. 52–56

Smith-Solbakken, M. & Tunglund, E. (1997) Narkomiljøet. Ad Nitam. Oslo.

Socialstyrelsen – Hela Människan. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen – IOGT-NTO. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen – Länkens Kamratförbund. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen – Länkarnas Riksförbund. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen – Länkarnas Samorganisation/De Fria Sällskapen. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen – RFHL. (2001). Blankett för ansökan om statsbidrag till organisationer inom det sociala området budgetåret 2002.

Socialstyrelsen 1994:8. Ideella organisationer och missbrukare.

Socialstyrelsen (1996) Kursändring i missbrukarvården – mot öppna former. Rapport 1996:3. Socialstyrelsen. Stockholm.

- Socialstyrelsen (1999) Statsbidrag till organisationer på det sociala området. Socialstyrelsens meddelandeblad nr 26/99. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen (2000a) Insatser och klienter i behandlingsenheter inom missbrukarvården den 31 mars 1999. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen (2000b). Beslut om statsbidrag för år 2002.
- Socialstyrelsen (2001a) Socialt inriktade barn- och ungdomsorganisationer. Vilka är, vad gör de och vad vet forskarna? Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen (2001b) Socialt företagande, Om den sociala ekonomins dynamik, Exemplet Basta Arbetskooperativ. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen. (2002a). Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – Hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare? Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen. (2002b). Sociala ideella organisationer – som kommunerna ser dem. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialstyrelsen. (2002c). Regeringsrapport om statsbidrag till frivilligorganisationer inom det sociala området för verksamhetsåret 2001. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Socialvetenskaplig tidskrift, Nr 2–3, vol 5, s. 106–127, 1998.
- SOU 1993:82. Frivilligt socialt arbete – Karlläggning och kunskapsöversikt.
- SOU: Statens offentliga utredningar; 1998:38, Vad får vi för pengarna?: resultatstyrning av statsbidrag till vissa organisationer inom det sociala området : betänkande. Fritzes. Stockholm.
- SOU 1999:84. Civilsamhället.
- SOU: Statens offentliga utredningar; 2001:52, Valfärdstjänster i omvandling. Fritzes. Stockholm.
- Statskontoret 1995:7 I samhällets intresse? En samhällsekonomiskt studie av den ideella sektorn.
- Stadsmissionen. (2001). Årsredovisning 2000. Stockholm: Stadsmissionen.
- Stenius, K. (1999). Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet. Lund: Arkiv förlag.
- Stenius, K. (1996) From Co-operation to Competition. The division of labour between "public" and "private" providers in Swedish 20th century alcoholism treatment. Nordisk Alkoholtidskrift Vol. 13, pp. 4–21
- Stenius, K. (2000) Den nordiska kommunens roll i alkohol- och drogpolitiken. Traditioner och utmaningar. pp. 47–60. i: Elmeland, Karen [red] Lokalt alkohol- och drogförebyggande arbete i Norden. NAD-publikation nr 38. Nordiska nämnden för Alkohol- och Drogforskning. Helsingfors.
- Stolpe, S. (1938). Oxfordprofiler. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Svedberg, L. (2001) Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd? I: SOU 2001:52, Valfärdstjänster i omvandling. Fritzes. Stockholm.

- Svenska kommunförbundet. Projekt: Allas ansvar. Stockholm.
- Svensson, A. (1979). De visade vägen. IOGT-NTO 100 år – en krönika. Stockholm: Sober förlags AB.
- Svensson, B. (1999) Narkotikahjulet. Rus & avhängighet 3/1999.
- Sveriges Blåbandsförbund. (2002). Sveriges Blåbandsförbund. <http://www.blabandet.se>
- Sällskapet Länkarnas Riksförbund (1988) Länkarna över hela landet. Hägersten.
- Sällskapet Länkarnas Riksförbund. (2002a). Historisk tillbakablick. <http://home1.swipnet.se/~w-18220/historik.htm>. (2002-04-25).
- Sällskapet Länkarnas Riksförbund. (2002b). Våra länkdistrikt i Rikslänkarna. <http://home1.swipnet.se/~w-18220/lankdist.htm>. (2002-04-25)
- Söderholm, S. (2001). Rapport slumplägret 2001.
- Trulsson, K. (1993) Kvinnorummet: vision, verklighet, vardag (rapport från ett behandlingshem för kvinnor) Kvinnoforum utbildning. Stockholm.
- Trulsson, K. (1998) ”Det är i alla fall mitt barn!” En studie om att vara missbrukare och mamma. Licentiatavhandling. Stockholm.
- Trulsson, K. (2000) Kvinnoidentitet och missbruksbehandling. Socialvetenskaplig Tidskrift nr 1–2, pp. 120–136
- Trulsson, K. (2002) Manligt och kvinnligt missbruk. i: Leissner, Tom & Hedin, Ulla-Carin [red] (2002) Könsperspektiv på missbruk. Kvinnoforum och Bokförlaget Bjurner och Bruno AB. Stockholm och Bettna
- UNF. (2002). Om oss. http://195.149.157.26/unf_010307//templates
- Verdandi – Stockholm (2001). Stockholmsdistriktets verksamhetsberättelse för år 2000.
- Verdandi (1997). Socialpolitiskt principprogram. Verdandi socialpolitiskt debatt 81. Nr 1 1999.
- Verdandi (1997a). Bortom kröken. Alkoholpolitisk plattform. Verdandi socialpolitiskt debatt 80. Nr 1 1997
- Verdandi (1999). Den röda tråden – Verdandi från Då till Nu. Verdandi socialpolitiskt debatt 84. Nr 1 1999.
- Verdandi (1999). Den röda tråden – Verdandi från Då till Nu. Verdandi socialpolitiskt debatt 84. Nr 1 1999.
- Verdandi (2000a). Verdandi din och min mötesplats. Verdandi socialpolitiskt debatt 88.
- Verdandi (2000b). Mot missbruk och alkoholskador. Kamratstöd som metod. Verdandi socialpolitiskt debatt 90.
- Verdandi (2002c). Brev daterat 2002-01-31 från Inge Fäldt.
- Verdandi. (2001a). Rättvisa inflytande delaktighet. Verksamhetsberättelse 1997–2000.

Verdandi. (2001b). Rättvisa inflytande delaktighet. Förbundsstyrelsens förslag till riktlinjer. Verksamhetsplan.

Viking, A., Bergman, B., och Bergsten I-L. (2001). Rapport från projektet INFA.

Villadsen, K. (2000) Frivillige organisationers rolle på alkohol- og narkotikaområdet – Rummer disse organisationer en særlig rationalitet og særlige arbejdsmetoder? pp. 61–88. I:

Elmeland, K. [red] Lokalt alkohol- og drogförebyggande arbete i Norden. NAD-publikation nr 38. Nordiska nämnden för Alkohol- och Drogforskning. Helsingfors.

Wollters, S. (2002) En skam bli missbrukare. Upsala Nya Tidning, 8 februari.

Vårdkedjan Karlstad (2001). Verksamhetsberättelse IOGT-NTO:s Vårdkedja Karlstad av logen 389 Ägir. Verksamhetsåret 2000.

Åberg, I. (1988) Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's liberation and Organization in the Early Nineteenth Century, *Scandinavian Journal of History*, vol., 13, s. 399–420.

Öhlund, T. (1997) Normaliseringspraktiker i det moderna samhället. Institutionen för socialt arbete. Umeå universitet. Avhandling nr 24, Tryck WSOY. Finland.

Kommenterad bibliografi

Inledning

De böcker vi presenterar i den kommenterade bibliografin har vi sorterat in under sex rubriker: Frivilligsektorn allmänt. Historisk forskning om frivilligsektorn. Forskning om missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen. Rapporter från missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen. Offentligt tryck Nordiskt material. Avsikten med denna del är att utifrån de olika litteratursökningarna på ett kortfattat sätt redogöra för de mest relevanta arbetena inom området. Totalt redovisas ett drygt sextiotal titlar som alla, i olika omfattning och utifrån skilda perspektiv, i huvudsak berör frivilligsektorn och mer specifikt missbruks och nykterhetsområdet. Relativt stort utrymme har avsnittet Forskning om missbruksinriktade frivilligorganisationer fått där vi exemplifierar med 20 titlar. De litteratursökningar vi genomfört, våra kontakter med forskare i Sverige och Norden samt de förfrågningar vi sänt ut till kommunernas forsknings- och utvecklingsenheter visar att en betydande del av den befintliga forskningen om det frivilliga sociala arbetet med inriktning missbruk/nykterhet har utförts i form av avhandlingsarbeten; dessa titlar redovisas under avsnittet Forskning om missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen (se t.ex. Helmersson Bergmark 1995; Kurube 1997; Öhlund 1997; Stenius 1999; Edquist 2001 och Karlsson 2002). Flera forskningsprojekt med denna inriktning har också utförts och finns utgivna inom Sköndalsinstitutets forskningsavdelning (se t.ex. Johansson 1997; Holmberg 2000; Karlsson 2000; Hansson & Wijkström 2001; Jess 2001, 1998 och Meeuwisse 2001) I något fall finns rapporten författad av forskare inom forskningsavdelningen men utgiven av annan uppdragsgivare (Johansson 2002). Tre delstudier inom ett större forskningsprojekt om Ersta Vändpunktens arbete med barn och ungdomar till missbrukande föräldrar redovisas vidare i bibliografin (Lindstein 1995, 1997 och 2001). Inget arbete med huvudinriktning mot missbruk/nykterhet inom frivilligorganisationerna har kunnat identifieras vid kommunernas FoU-enheter.

I avsnittet *Historisk forskning om frivilligsektorn* redovisas sju titlar i form av avhandlingar, böcker och artiklar, vilka bl.a. analyserar filantropin vid förra sekelskiftet men också utvecklingen fram i modern tid (se t.ex. Åberg, 1988; Qvarsell 1993; Sjöberg & Vammen 1995; Janfelt 1999; Förhammar 2000).

Bland titlarna under rubriken *Rapporter från missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen* har vi gjort ett urval på sju verk. Ett par titlar härrör från Anonyma Alkoholisters utgivning (Anonyma Alkoholister 1993 och 1999), medan ytterligare två böcker finns utgivna på IOGT-NTO:s förlag Sober (Svensson 1979 och Lindgren 2001). Böckerna om IOGT-NTO ger båda detaljerade beskrivningar av nykterhetsrörelsens historiska utveckling. Här bör tilläggas att utgivningen på Sober innehåller ett stort antal relevanta titlar som dock inte berörs närmare i denna bibliografi.

Redovisningen av forskningsbaserade arbeten från övriga Norden innehåller dels ett par titlar som behandlar den nordiska frivilligsektorn i allmänhet (Klausen och Selle 1995; Ibsen och Skov Henriksen 2001), dels en norsk kommenterad bibliografi som i sig inrymmer ett tio-tal titlar vilka berör det aktuella området (Andersen, Opdalshei och Lorentzen 1996). Efter kontakter med Center for frivilligt socialt arbejde i Odense, Danmark, Videnscenter om alkohol, Afholdsforeningernes Landsforbund, Brugerforeningen for aktive stofmisbrugere och Center for Rusmiddelforskning vid Aarhus Universitet har ett aktuellt forskningsprojekt kunnat identifieras (Grytnes, Vilumsen och Pedersen 2002).

Frivilligsektorn allmänt

Alström, A. (1998) Frivilligt arbete, forskning och förmedling – en nordisk konferens i Reykavik, augusti 1998. NOPUS-rapport 1999:13.

En dokumentation från en nordisk konferens 1998 kring temat frivilligt socialt arbete. Dokumentet belyser det sociala frivilligarbetet i Norden och ger en bild av den aktuella forskningen inom området i de nordiska länderna.

Amná, E. (red.) (1995) Medmänsklighet att hyra, åtta forskare om ideell verksamhet. Stockholm: Libris.

En antologi med brett anslag skriven av forskare med ett intresse för frivilligsektorn. Här bidrar Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg med en diskussion av den svenska frivilligsektorns betydelse, särskilt på det sociala området. De sätter in den svenska frivilligsektorn i ett internationellt sammanhang och visar att frivilligengagemanget i Sverige är väl så högt som i andra industriländer, men att aktiviteterna sker på andra områden (i Sverige mer inom idrott och fritid och mindre på det sociala fältet).

Häll, L. (1994) Föreningslivet i Sverige: en statistisk belysning. Stockholm: SCB, Ideella beredningen.

En omfattande rapport om befolkningens medlemskap och aktiviteter i ideella organisationer. Mätningarna gjorda efter modell som använts i flera andra studier.

Jeppsson Grassman, E. & Svedberg, L. (1996) Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: the Case of Sweden, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 25, nr 3, s. 415–427.

En presentation baserad på viktiga data om det frivilliga engagemanget (deltagande i frivilligaktiviteter), särskilt på det sociala området. Artikeln sätter in den svenska frivilligsektorn i ett internationellt sammanhang och visar att frivilligengagemanget i Sverige är väl så högt som i andra industriländer.

Lundström, T. (1995) Frivilligt socialt arbete under omprövning. *Socialvetenskaplig tidskrift*, vol. 2, nr 1, s. 39–58.

En analys av den socialt inriktade frivillighetens betydelse i Sverige, med fokus på sektorns förhållande till stat och kommun. Ett viktigt tema i artikeln är de övertaganden av frivilligt drivna socialt inriktade verksamheter som gjorts från 1930-talet och framåt.

Lundström, T. & Wijkström, F. (1995) *Från röst till service*. Den ideella sektorn i förändring. Stockholm: Sköndalsinstitutet, 1995.

I denna rapport presenteras data från en omfattande undersökning av den ideella sektorns betydelse i ekonomiskt perspektiv. Här förs också en diskussion om de förändringar som innebär att ideella organisationer fått större betydelse som producenter av välfärd: Hur påverkar sådana förskjutningar organisationernas inre liv och sektorn som helhet?

Lundström, T. & Wijkström, F. (1997) *The nonprofit sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.

Boken, som ingår i det s.k. John Hopkins – projektets serie med rapporter från ett antal olika länder, innehåller en systematisk presentation och analys av den svenska frivilligsektorn. Dess historiska bakgrund, nuvarande ställning och omfattning samt dess framtida roll diskuteras. Dessutom presenteras data från en omfattande undersökning av sektorns ekonomiska betydelse som bl.a. visar att den svenska frivilligsektorn, tvärt emot vad många trott, inte är mindre än i andra industriländer – inte heller när man mäter dess storlek i ekonomiska termer. Stort utrymme ägnas åt att diskutera hur den svenska frivilligsektorns storlek och uppbyggnad kan förstås.

Nordin, L. & Olsson, L.-E. (2000) *Partner sökes*. Samverkan mellan kommuner och frivilliga organisationer. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

Boken är baserad på de erfarenheter som är gjorda inom projektet Frikom ("Kommunerna och frivilligt socialt arbete ett samverkansprojekt"). En viktig tanke med boken är att den ska användas för att sprida kunskap och metoder kring olika samverkansformer mellan kommuner och frivilliga organisationer. I "Partner sökes" visas även svårigheter och problem upp som kan bli aktuella vid samverkan.

Olsson, L.-E. (1999) *På olika villkor – Samverkan mellan kommun och frivillig organisation*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.

Samverkan mellan kommuner och frivilliga organisationer har tilldragit sig stort intresse under slutet av 1990-talet och många utvecklingsprojekt har planerats. I rapporten visar författaren att sådan samverkan ofta är mer komplex än vad parterna förutsett. Skriften utgör den andra rapporten i Frikom-projektet.

Olsson, L.-E. (1999) *Från idé till handling – En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, 5112-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Utifrån en teoretisk modell, indelad i tre faser – förfas, tillblivelsefas, mognadsfas – analyseras tre frivilligorganisationer och deras framväxt. Det empiriska materialet bygger på fallstudier av Noaks Ark – en förening som startades för att sprida information och kunskap om hiv och aids, 5112-rörelsen – vars syfte är att skapa manifestationer för flyktingar och ett värdigt flyktingmottagande; samt Farsor och Morsor på Stan – som bedriver s.k. nattvandringar i syfte att vara en vuxen positiv och nykter förebild för ungdomar i Stockholms City.

Socialvetenskaplig tidskrift, Nr 2–3, vol 5, s. 106–127, 1998.

I detta temanummer behandlas frivilligsektorns betydelse på det sociala området. Här finns flera viktiga teoretiska och empiriska bidrag, bl.a. från de

forskare i eller nära socialt arbete som intresserat sig för frivilligorganisationer.

Historisk forskning om frivilligsektorn

Förhammar, S. (2000) *Med känsla eller förnuft: svensk debatt om filantropi 1870–1914*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.

En forskningsrapport om filantropin vid förra sekelskiftet. Här analyserar filantropin roll i allmänhet, men med intressanta exempel från ett antal olika organisationer. Stort utrymme ges också åt diskussioner om frivillighetens förhållande till staten under denna period.

Gustafsson, B. (1994) *Den tysta revolutionen*. I Thullberg, P. & Kjell Östberg, K. (red.), *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur.

Ett avsnitt som utifrån en fallstudie av en kommun (Örebro) bl.a. ger en bild av frivilligorganisationernas betydelse i uppbyggandet av den svenska välfärdsstaten.

Historisk tidskrift, nr 4: 1992.

Ett temanummer med ett antal artiklar av historiker som behandlar 1800-talets svenska filantropi. Här finns flera viktiga bidrag till den omvärdering av filantropin som gjorts under senare år.

Janfelt, M. (1999) *Den privat-offentliga gränsen – Det sociala arbetets strategier och aktörer i Norden 1860–1940*. Nordiska ministerrådet, rapport Nord 1999:9.

En nordisk antologi om frivilligsektorn under sekelskiftet, särskilt dess relationer till stat och kommun.

Qvarsell, R. (1993) *Ska jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets historia*. Idéhistoriska skrifter 15. Umeå: Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.

Roger Qvarsell har i flera olika sammanhang publicerat arbeten om filantropins betydelse. I denna antologi har ett antal av hans arbeten samlats. Här ges en bild av den svenska filantropin som den framträdde i slutet av 1800- och början av 1900-talet utifrån ett idéhistoriskt perspektiv.

Sjöberg, M. T. & Vammen, T. (red.) (1995) *På tröskeln till välfärden. Vålgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*. Stockholm: Carlssons.

En nordisk antologi med fokus på den under 1800-talet framväxande filantropins betydelse.

Åberg, I. (1988) *Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's liberation and Organization in the Early Nineteenth Century*, *Scandinavian Journal of History*, vol., 13, s. 399–420.

Ett tidigt bidrag till den omvärdering av filantropins betydelse som skett under de senaste åren. Här diskuteras bl.a. vålgörenhetsorganisationernas betydelse som arena för kvinnors samhällsintresse.

Forskning om missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen

Edquist, S. (2001). *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1919*. Uppsala universitet.

Avhandlingsarbetet beskriver nykterhetsrörelsen från IOGT:s grundande fram till 1919. Fokus i undersökningen är frågan om hur IOGT, som är en av de avgjort största och mest inflytelserika folkrörelserna, skapade och spred nationella idéer i landet och nationell identitet till landets befolkning. På ett mer generellt plan diskuteras, i vilken omfattning ett nationellt medvetande utanför statens hägn skapades, i det civila samhället, i form av frivilligorganisationers inflytande och verksamheter.

Fridell, M. (1996). *Institutionella behandlingsformer vid missbruk – organisation, ideologi och resultat*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Boken innehåller en genomgång av olika institutionella behandlingsformer för alkohol- och narkotikamissbruk, där ett speciellt fokus ligger på behandling av narkotikamissbrukare. I rapporten ägnas ett avsnitt åt en exposé över självhjälpsrörelsen och dess historiska framväxt. Speciellt lyfter författaren fram Anonyma Alkoholister (AA), Anonyma Narkomaner (NA), Länkrörelsen samt Riksförbundet för hjälp till narkotika- och läkemedelsberoende (RFHL). Avsnittet belyser också Minnesotamodellen för missbruksbehandling.

Hansson, J-H. & Wijkström, F. (2001). *Civilt samhälle, social ekonomi eller nonprofit? Fallet Basta Arbetskooperativ*. Slutrapport från ett forskningsprojekt. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 19. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

I denna skrift sammanfattas flera års arbete där en grupp oberoende forskare under perioder har följt Basta Arbetskooperativ under organisationens formativa första år. Basta som företag och Basta som rehabiliterande institution beskrivs och analyseras. Organisationen sätts som fenomen in i en större samhällspolitisk diskussion om en välfärdsstat under omprövning. Koncept som civilt samhälle, social ekonomi, ideell sektor och nu senast ”nonprofit” är försök att fånga en viktig dimension av samhällsutvecklingen i Sverige under 1900-talet – en utveckling som Basta i högsta grad har varit del av. I ett samtal prövas gränserna för olika institutionella sfärer i samhället. Fenomenet Basta Arbetskooperativ aktualiserar genom sin verksamhet och konstruktion flera av de stora och angelägna frågorna i dagens samhälle.

Helmersson Bergmark, K. (1995). *Anonyma Alkoholister i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

I detta avhandlingsarbete beskrivs och analyseras den svenska AA-rörelsen, dels som en del av den internationella AA-rörelsen med sitt ursprung i USA, dels som en del av det svenska utbudet av verksamheter för alkoholister. Studien ingick som en del av den internationella ICSAA-undersökningen (International Collaborative Studies on Alcoholics Anonymous) där också AA i Finland, Island, Polen, Österrike, Schweiz USA och Mexiko studerades. Material till den svenska rapporten hämtades från enkäter riktade till enskilda deltagare men också till hela AA-grupper gemensamt. Rapporten innehåller också material från observationer vid olika typer av möten inom

organisationen, såväl enskilda lokala öppna AA-möten som slutna distriktsmöten. Vid några tillfällen inhämtades material genom de livshistorier som ett fåtal AA-deltagare förmedlade till författaren. I rapporten beskrivs bl.a. AA-rörelsen uppkomst i Sverige under början av 1950-talet, då Länk-rörelsen sedan en knapp tioårsperiod drivit liknande stödgrupper för f.d. missbrukare i landet. Vidare redogörs för och analyseras AA-rörelsens organisatoriska uppbyggnad och dess programinnehåll.

Holmberg, C. (2000) Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling. Empiriska exempel och teoretiska funderingar. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Författaren belyser i rapporten dels kvinnosynen vid tre institutioner som arbetar med missbrukande kvinnor, dels de likheter som finns mellan dessa missbrukande kvinnor och icke missbrukande kvinnor. De tre institutioner som behandlas drevs alla av frivilligorganisationer. Författaren menar att kvinnosynen tar sig olika uttryck vid de tre institutionerna bl.a. beroende på den tolkningsram av kvinnligt och manligt som finns inom behandlingshemmen. Tolkningsramen i sin tur präglas av den tro/teori som ligger till grund för behandlingen. Trots skillnader i trosföreställningar och teoretiska utgångspunkter, och trots att det går att identifiera vissa förskjutningar och skilda tyngdpunkter när kön ska förklaras, gör institutionerna liknande tolkningar av den kvinnliga missbrukaren. Författaren menar att fortbildning i kvinnoforskning och feministisk forskning kan vara ett sätt att ge den behandlande personalen ett ökat stöd i att medvetandegöra den kvinnosyn man har och fördjupa den kvinnosyn man skulle vilja ha.

Jess, K. (1998). Kvalitet för brukare. Frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv. Stockholm: Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 8.

Stiftelsen Råd och Rätt bildades 1994 av organisationerna ALRO, Fritidsforum, Frälsningsarmén, Institutet för social utveckling, RFFR, RFHL, RSMH och Verdandi. På uppdrag av stiftelsen utarbetade författaren till rapporten ett förslag till en modell för granskning av det frivilliga sociala arbetet. Modellen tar sin utgångspunkt i beskrivningar av bl.a. flera frivilligorganisationer och deras respektive verksamheter med inriktning mot missbruk/nykterhet.

Jess, K. (2001) Effektivitet, brukarmedverkan och kommunala bidrag – en utvärdering av mål, resurser, insatser och brukarkommunikation inom social frivilligorganisationer i Stockholm.

Detta är en utvärdering i två steg bestående av en totalundersökning och en urvalsundersökning vars syfte var att se hur Stockholms socialtjänstens bidrag till frivilligorganisationer kommer stadens invånare till godo. I studien undersöks ett flertal organisationer med inriktning mot missbruk.

Johansson, G. (1997). För mycke jag, för lite Jesus – LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ut ett socialantropologiskt perspektiv. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 7. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Lewi Pethrus stiftelse för filantropisk verksamhet grundades 1959 och hade då 550 rehabiliteringsplatser runt om i landet. I rapporten redovisas bl.a. studier vid den dåvarande stiftelsens största familjevårdsanläggning – Åsbrohemmet. Författaren identifierar LP-stiftelsen som ett s.k. hängivenhets-

system där behandlingsmodellen som används underlättar en individuellt anpassad rehabilitering och självtransformering ”med Guds hjälp”.

Johansson, G. (2002). Bete sig normalt. Ett perspektiv på den vuxna familjehemsvården. Statens institutionsstyrelse.

Rapporten tecknar bilden av familjehemsvården för vuxna, dess potential, möjligheter men också dess problem. Författaren har intervjuat företrädare för familjehemmen, de s.k. konsulentorganisationerna, kommunerna och LVM-hemmen. Vid LVM-hemmen har intervjuer genomförts med klienter som haft egna erfarenheter av vård i familjehem. I studien undersöks, som en bland flera familjevårdsenheter, RFHL:s enhet Värmlandsgårdar. Rapporten förklarar familjehemsvården som en slags normalisering och ett alternativ till den organiserade missbrukarvården där det professionella sättet kommit att uppfattas som någonting närapå motsatt normalt beteende. Den professionella insatsen, menar författaren, måste betraktas som ett komplement till det normala, trots resursdominans kunskaps erfarenhet.

Johansson, S. (2001). Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Idella organisationers roll i välfärdssystemet. Göteborgs universitet: CEFOS.

Författaren gör en analys av vilken position ideella organisationer har i förhållande till stat och kommun. Undersökningen bygger på en granskning av Göteborgs stads stöd och samverkan med sociala ideella organisationer mellan 1995 och 2000. Rapporten tydliggör bl.a. att de offentliga stödformernas förändrade utformning har haft en stor inverkan på de skilda organisationernas agerande. Författaren menar bl.a. att tecken finns på att den tidigare skandinaviska välfärdsmodellen – som präglats av närhet, beroende och självständighet mellan stat och organisation – håller på att överges till förmån för en europeisk välfärds mix, där de socialt verksamma organisationerna mer och mer intar en position som offentliga underleverantörer av välfärdsservice.

Karlsson, M. (2000). Delade erfarenheter – om självhjälpsgrupper i Sverige. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 14. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Under 1990-talet ökade intresset för självhjälpsgrupper i Sverige, såväl hos offentligt anställda som hos frivilliga organisationer. Skriften utgör slutrapporten från ett projekt om självhjälpsgrupper som bedrevs vid Sköndalsinstitutet 1996–1998.

Karlsson, M. (2002). Själv men inte ensam. Om självhjälpsgrupper i Sverige. Rapport i socialt arbete nr 104-2002. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.

Denna avhandling som kan ses som den första egentliga genomgången av svenska självhjälpsgruppers utbredning och verksamheter. Studien visar bl.a. att självhjälpsrörelsens omfattning i Sverige motsvarar den i Norge och Danmark – omkring en halv procent av den svenska befolkningen deltog vid undersökningstillfället i någon grupp av självhjälpskaraktär. I mer närgångna studier om ett urval av de identifierade grupperna undersöks bl.a. vad som konkret sker i grupperna, vilka värden som framhålls av deltagarna som drivkrafter till att delta i gemenskapen och vad som motiverar deltagarna att fortsätta besöka gruppen. Centrala begrepp visade sig vara den gemensamma förståelsen, det ömsesidiga stödet, möjligheten att genom gruppen få

information och slutligen social gemenskap. Vidare ringar författaren in hur de enskilda gruppernas relationer till andra aktörer i det svenska samhället ser ut, företrädesvis relationer till professionellt yrkesverksamma och frivilliga organisationer. Här visade det sig att den spänning som konstaterats mellan självhjälsgrupper och professionell verksamhet i motsvarande internationella studier inte fullt ut kunde observeras. Många av de här studerade grupperna hade i stället ofta någon typ av professionellt inslag. Flera av grupperna i studien hade också nära relationer till olika frivilligorganisationer, eller verksamheter som i vissa fall drevs inom ramen för någon frivilligorganisation.

Kurube, N. (1997). Självhjälp och överlevnad. En studie av länkarna. Rapport i socialt arbete nr 85-1997. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.

Detta är ett avhandlingsarbete som beskriver och analyserar Länkrörelsens karakteristik som självhjälpsrörelse av och för alkoholproblematiker. Rapporten redogör för Länkrörelsens utvecklingsprocess, dess organisationsstruktur och de självbilder medlemmarna ger av organisationen och sig själva. I analysen diskuteras speciellt rörelsens relation till statsmakten. Författaren konstaterar bl.a. att de flertalet utbrytningar som skett inom organisationen inneburit att halva Länkrörelsen inkorporerats med den statliga beslutsapparaten medan den andra halvan intagit en mer fristående position. Dessa fakta som bl.a. tydliggör att både byråkratisering/professionalisering och icke-byråkratisering/professionalisering är möjlig inom en självhjälpsrörelse.

Lindstein, T. (1995) Vändpunkten – att arbeta med barn till alkoholister. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

Boken presenterar en delutvärdering av ett större forskningsprojekt om anhörigverksamheten för barn och ungdomar vid Ersta Vändpunkten – Ersta Diakonisällskap. I verksamheten ges barnen och ungdomarna möjlighet att träffa jämnåriga som också har missbrukande föräldrar. Denna aktuella undersökning har sitt fokus på gruppverksamheten för barn i åldern 6–12 år. Med utgångspunkt i en deltagande observationsstudie beskriver och värderar författaren Vändpunktens pedagogiskt orienterade barngruppverksamhet och söker utifrån utvecklingspsykologisk kunskap utveckla metodiken i denna typ av verksamhet.

Lindstein, T. (1997) Unga vid Vändpunkten – att arbeta med ungdomar vars föräldrar missbrukar. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

En andra delrapport i det ovan nämnda forskningsprojektet. Denna studie har verksamheten för ungdomar i åldern 13–17 år som undersökningsobjekt. Författaren visar bl.a. på olika sätt att använda gruppen som ett redskap för att skapa individuella utvecklingsmöjligheter för ungdomar med nedsatt självkänsla. Rapporten analyserar och tydliggör även vad som präglar ett kreativt ledarskap i denna typ av grupper.

Lindstein, T. (2001) Vändpunkten – ur barnen och ungdomarnas perspektiv. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

En tredje och sista delrapport i det ovan nämnda forskningsprojektet om barn- och ungdomsgrupperna vid Ersta Vändpunkten. Om de två tidigare rapporterna innehållit beskrivningar och analyser av verksamheten utifrån

vuxnas iakttagelser, består denna undersökning av 274 barn och ungdomars egna intervju- eller enkätsvar med ett tioårigt perspektiv på sitt deltagande. Undersökningen försöker ringa in hur de unga både på kort och lång sikt värderar Ersta Vändpunktens program, arbetsform och ledarskap. Vilka förändringar av den egna situationen upplever de? Vilken betydelse tillmäter de unga Vändpunktstidens? Över 90 procent av de svarande ansåg att programmet varit bra eller mycket bra. Sammanlagt 95 procent av de tillfrågade menade att de kände sig mycket nöjda eller nöjda med ledarskapet. Den viktigaste betydelsen av programmet för de unga var att få komma ifrån och prata ut. Många av de svarande menade också att Vändpunktstiden hade lett till en totalt sett förbättrad livssituation.

Lindström P. (1999) Ungdomar, droger och polisens insatser. BRÅ-rapport 1999:1.

I denna rapport undersöks två av polisens förebyggande strategier mot narkotikabrott bland ungdomar. Den första strategin gäller intensifierade insatser mot innehav och bruk av narkotika. Den andra strategin gäller polisens roll som droginformator i skolan. Sedan 1993 används i detta syfte det s.k. vågaprogrammet. I en utvärdering av programmet har elever i 13 högstadieskolor som medverkat i det 17 veckor långa programmet jämförts med elever i lika många kontrollskolor. Jämförelsen mellan elevgrupperna har gjorts dels innan programmet startade i årskurs sju, dels när eleverna gick i årskurserna åtta och nio. I en bedömning av vågaprogrammets värde menar författaren att det inte finns några som helst belägg för att elever som deltagit i programmet i större utsträckning än andra elever skulle ta avstånd från droger. Polisens medverkan i den drogförebyggande undervisningen tycks inte heller ha någon avgörande betydelse för elevernas attityder till bruk av droger.

Meeuwisse, A. (2001) Ett högriskprojekt – Om missbruksrehabilitering på Basta Arbetskooperativ. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 18. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Basta Arbetskooperativ har introducerat ett annorlunda sätt att rehabilitera missbrukare i Sverige. Verksamheten drivs av f.d. missbrukare som bor och arbetar på Basta. Som ett led i självhjälpsverksamheten försöker man bygga upp en egen produktion av varor och tjänster på marknadsmässiga villkor. På detta sätt vill man skapa förutsättningar för nya sociala roller, en yrkesidentitet och en karriär inom arbetslivet. Författaren ställer bl.a. frågan om hur människor med missbruksproblem på egen hand ska kunna klara av allt detta. Hur löser man det organisatoriskt och rent praktiskt? Hur påverkas människor som bor och arbetar på Basta, och vilka erfarenheter får de? Skriften undersöker rehabiliteringen på Basta Arbetskooperativ utifrån de sociala roller och relationer som utvecklas där.

Stenius, K. (1999) Privat och offentligt i svensk alkoholistvård. Arbetsfördelning, samverkan och styrning under 1900-talet. Lund: Arkiv förlag.

Författaren beskriver i avhandlingen alkoholistvårdens historiska framväxt i Sverige. Genom en indelning i fyra perioder från 1900-talets början fram till tiden efter 1985 skildras de tongivande förändringar som präglar vården. Huvudfokus ligger på en analys av de roller som olika parter inom missbruksvården haft och de relationer som uppstått mellan å den ena sidan stat, kommun, landsting och å den andra sidan organisationer, stiftelser, privat-

personer och bolag. Författaren beskriver *mobiliseringsperioden* mellan 1910–1945 då staten inviterade organisationer och privatpersoner till att starta och driva alkoholistanstalter. Många gånger startades institutioner på initiativ av olika nykterhetsorganisationer. En andra period menar författaren uppstod mellan 1945 och 1965 Detta var en *stödtrupsperiod* då staten tog över styrningen av alkoholistvårdens uppbyggande. Folkrörelser och enskilda personer fick en underordnad roll. *Motsättningsperioden* 1965–1985 kännetecknas enligt författaren av att staten och kommunerna än starkare befäster sin ledande ställning inom vården, samtidigt som nya rörelser allt starkare uttalar sin kritik mot utvecklingen. Den fjärde perioden, *decentraliseringsperioden* från mitten av 1980-talet, präglas av att staten drar sig tillbaka och lämnar över styrningen till kommunerna. En följd av detta blir att organisationer och privata vårdgivare får en allt större plats inom missbruksvården.

Öhlund, T. (1997) *Normaliseringspraktiker i det moderna samhället*. Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Akademisk avhandling nr. 24 i skriftserien.

Denna avhandling i socialt arbete är en del av den ungdomsforskning som utvecklades i Sverige under 1980- och 1990-talet. Här behandlas organisationer som arbetar med ungdomar med sociala problem av olika slag. Bland de organisationer som analyseras märks Hassela Solidaritet och Urkraft (detta görs dock utan att det faktum att de är frivilligorganisationer uppmärksammas särskilt). Centralt i analysen är begrepp som socialisation och social kontroll, dvs. i vilken utsträckning projekt av det här slaget kan ses som uttryck för statens behov av att ungdomar ska anpassas eller återanpassas in i normalitetens fälla.

Rapporter från missbruksinriktade frivilligorganisationer och nykterhetsrörelsen

Anonyma Alkoholister. (1993). *Anonyma Alkoholister blir myndigt*. Stockholm: AA-Förlaget.

Verket är en översättning av den amerikanska förlagan AA ”Comes of ages” från 1957. Boken ger en bild av Anonyma Alkoholisters historiska framväxt. I boken finns bl.a. en redogörelse om händelserna vid organisationens legat i St. Louis 1955 när då de första 20 åren summerades. Vidare ges en detaljerad genomgång av bakgrunden till AA:s tre legat: tillfrisknande, enighet och service

Anonyma Alkoholister. (1999) *Stora boken*. Stockholm: AA-Förlaget.

Också denna skrift, likt boken ”Anonyma Alkoholister blir myndigt”, är en översättning av ett amerikanskt original från 1939. Texterna i boken berättar om rörelsens s.k. tolvstegsfilosofi men innehåller även grundaren William Griffith Wilson – Bill W:s – livshistoria. I boken redogör grundaren för sin alkoholism och vägen fram till en personlig frälsningsupplevelse, som i ett nästa steg ledde vidare till de första idéerna om gemenskaper för alkoholister.

Boström, U. & Lahti, L. (1997) *Urkraft – En bok om ungdomars inneboende styrka*. Skellefteå: Norma bokförlag.

Boken, som är framställd på initiativ av föreningen Urkraft, berättar historien om föreningens start 1987 fram till dess olika verksamheter drygt tio år senare.

Johansson, K. E. (2000) Från tanke till handling. Aktiva folkrörelser leder till bättre folkhälsa och ett tryggare samhälle. Malmö. Sober förlag.

Författaren beskriver folkrörelsernas engagemang inom folkhälsoområdet – vad de utträttat i ett historiskt perspektiv, vilket arbete de utför i dag och tankar om vilka framtida insatser organisationerna skulle kunna utföra. Boken presenterar en rad organisationer inom bl.a. nykterhetsrörelsen.

Leissner, Tom & Hedin, Ulla-Carin (red) (2002) Könsperspektiv på missbruk. Kvinnoforum och Bokförlaget Bjurner och Bruno AB, Stockholm och Bettna

Boken tar upp könets betydelse inom missbruksvård och missbruksbehandling. Det är en antologi där tolv författare bl.a. diskuterar missbruk inom olika grupper av kvinnor (gravida, dubbeldiagnostiserade, läkemedelsmissbrukare), kvinnor och alkohol respektive mäns bruk av alkohol och behandling samt mäns respektive kvinnors vägar ut ur missbruk. Man uppmärksammar behovet av att dels klargöra mäns och kvinnors specifika reaktionsmönster och behov av vård etc., dels inom vilka områden män och kvinnor har liknande behov och reaktionsmönster.

Lindgren, Å. (2001). Rörelse i tiden. En bok om kampen för ett nyktrare Sverige. Stockholm: Sober Förlags AB

Likt skriften ”De visade vägen. IOGT-NTO 100 år” fokuserar detta verk på IOGT-NTO-rörelsens framväxt och utveckling fram till millennieskiftet. Författaren diskuterar också nykterhetsrörelsens framtid bl.a. mot bakgrund av de kontinuerligt sjunkande medlemstalen. Som en nödvändig överlevnadsstrategi framförs förslag på ett vidgande av ramen för medlemskap genom bl.a. ett ”mjukare nykterhetskrav”.

Saleem, S. (2000). Hassela KiS. Solidaritet i praktiken. En utvärdering av Hassela kamratstöd i skolor (Stockholm, Göteborg, Skåne och Värmland).

Författaren har utvärderat tio skolor som arbetat med kamratstöd. Kamratstöd kan kort beskrivas som en metod där tidigare elever som avslutat sin skolgång engageras av skolan för att tidigt kunna upptäcka mobbningsituationer, tendenser till alkohol- och droganvändning samt bråk och otrygghet i skolan. Genom sammanlagt knappt 2 000 enkäter till berörda elever, kamratstödjare, lärare och handledare visar utvärderaren att en tydlig majoritet av de tillfrågade är antingen mycket nöjda eller nöjda med den verksamhet som bedrivs genom kamratstödet. Kamratstödjarnas närvaro på skolorna har t.ex. minskat alkoholanvändningen bland eleverna. Vissa brister kan dock konstateras. Exempelvis uppmärksammas att de personer som arbetar som kamratstödjare många gånger utnyttjas som vikarierande lärare eller fritidspersonal i stället för att strikt vara verksamma som kamratstödjare.

Svensson, A. (1979). De visade vägen. IOGT-NTO 100 år – en krönika. Stockholm: Sober förlags AB.

Boken ger en bild av den svenska nykterhetsrörelsens framväxt allt sedan bildandet av organisationen IOGT 1879. Samtidigt analyserar författaren de större alkoholpolitiska händelserna i landet fram till slutet av 1980-talet och nykterhetsrörelsens samlade betydelse för den förda politiken.

Offentligt tryck

Ds 1994:93. Handbok i frivilligt arbete. Civildepartementet.

Rapporten försöker identifiera hinder som motverkar ett ökat engagemang från den ideella sektorn inom offentlig verksamhet och lämna förslag som underlättar de ideella organisationernas verksamheter. Stor vikt läggs vid den juridiska regleringen av frivilligarbete.

Folkhälsoinstitutet (1996) Insatser för barn till missbrukare – kartläggning våren 1996. Stockholm: Folkhälsoinstitutet 1996:107.

Detta är en redovisning av de insatser som görs för barn till alkoholmissbrukare. Sammanställningen tar upp verksamheter som drivs av kommuner, landsting eller andra typer av huvudmän t.ex. Ersta Vändpunkten, Rädda Barnen, Stadsmissionen och församlingar inom Svenska kyrkan. Både pågående och planerade insatser redovisas.

Kulturdepartementet (1999) Folkrörelse- och föreningsguide. Stockholm: Brevskolan.

Guiden är en katalog över föreningar som har verksamhet på nationell nivå. Här finner man även barn- och ungdomsorganisationer. En svaghet med denna katalog är dock att den är begränsad till den centrala nivån – särskilt som den lokala organiseringen numera får allt större betydelse.

Riksarkivet. (1998). Antidrogorganisationer. Uppsala: Ord&Form AB.

Det här är en av flera volymer i en svit som presenterar svenska folkrörelser och deras organisationer på olika nivåer. Denna del innehåller en relativt utförlig presentation av antidrogrörelsen och dess organisationshistoriska utveckling.

SOU 1993:82. Frivilligt socialt arbete – Karlläggning och kunskapsöversikt.

En omfattande studie över det frivilligt sociala arbetet i Sverige. Undersökningen analyserar centrala begrepp inom området och diskuterar de frivilliga organisationernas ställning och roll inom området samt det frivilligt sociala arbetets omfattning. Denna undersökning har fått stor betydelse för att synliggöra den socialt inriktade frivilligheten och är fortfarande helt central för dem som vill sätta sig in i området.

SOU 1999:84. Civilsamhället.

I en forskarantologi från Demokratiutredningen diskuteras civilsamhällets (inklusive föreningslivets) betydelse för demokratin i det senmoderna samhället. Här finns kapitel som bl.a. behandlar de insatser som görs mellan människor. Exempelvis visar Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg med hjälp av en stor survey-undersökning att människors frivilligengagemang snarast ökat under senare år.

SOU 2001:52. Valfärdstjänster i omvandling. Forskarantologi från kommittén Valfärdsbokslut.

I antologin analyseras i flera artiklar och ur en rad olika perspektiv de förändringar som skett inom valfärdstjänstproduktionen under 1990-talet. I en artikel av Lars Svedberg behandlas ideella och informella insatser i Sverige – hur de aktualiseras i politik och forskning, vilken omfattning de har, vad de handlar om, om de har förändrats under 1990-talet samt vilken betydelse

vi bör ge dessa insatser för att nå en ökad förståelse av den svenska välfärden.

Socialstyrelsen 1994:8. Ideella organisationer och missbrukare.

Detta är en granskning från 1990-talets mitt av sex frivilligorganisationers respektive arbete med missbrukare. Samtliga beskrivna organisationer uppbar relativt omfattande statligt stöd. Studien visar bl.a. att organisationerna gör viktiga insatser som komplement eller alternativ till samhällets insatser. Undersökningen påpekar också att det många gånger saknas redovisning och resultatredovisning från de lokala verksamheterna inom i stort sett alla organisationer. Vidare saknas många gånger en stark organisatorisk uppbyggnad på lokalplanet. Verksamheten drivs ofta av en eller ett par s.k. eldsjälar och blir därigenom mycket sårbar.

Socialstyrelsen. (2001). Socialt inriktade barn och ungdomsorganisationer. Vilka är de, vad gör de och vad vet forskarna?

Rapporten innehåller en genomgång av svensk och nordisk forskning om frivilligt socialt arbete riktat till barn och ungdom. Historiskt sett har de frivilliga organisationerna många gånger varit föregångare när det gäller att utveckla insatser och metoder. I rapporten återfinns också kortfattade beskrivningar av ett antal organisationer som verkar på fältet. I ett försök att kategorisera organisationerna identifierar författarna tre typer: *humanistiska organisationer* som t.ex. Rädda Barnen och BRIS, *handikapp- och klientorganisationer* där Sveriges Dövas Ungdomsförbund ges som exempel och slutligen *livsstilsorienterade* rörelser som t.ex. Fryshuset och Urkraft.

Socialstyrelsen. (2002a). Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – Hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare? Socialstyrelsen. Studien undersöker tolv organisationer/utförare inom institutionsvården av missbrukare och studerar bl.a. hur den institutionella formen påverkar verksamheten. De institutionella former som undersöks är offentlig, familjeägd, kommersiell respektive ideell regi. Författarna påvisar en rad skillnader avhängigt den institutionella formen, bl.a. när det gäller synen på behandling och eftervård, vilka klientgrupper som nås, vilken ekonomi och vilka resurser organisationen har, hur organisationen utvecklar nya behandlingsmetoder och hur organisationen ser på opinionsbildning.

Socialstyrelsen. (2002b). Sociala ideella organisationer – som kommunerna ser dem.

Undersökningen visar att ideella organisationer fått ett allt större utrymme som vårdproducenter. I vissa kommuner, främst i de större städerna och i vissa landsändar, har frivilligorganisationer intagit en position som inte bara innebär ett komplement utan i än högre grad ett alternativ eller i somliga fall en ersättare till kommunal verksamhet. Samtidigt bekräftar rapporten tidigare forskning som konstaterat tendenser till ökad styrning av ideella organisationer från kommunernas sida via bl.a. villkor för bidragsgivning. Allt större del av bidragen avsätts till verksamheter för speciella målgrupper, aktiviteter eller verksamhetsformer. Samtidigt har kommunernas kontroll av bidragens användning ökat. Ett flertal kommuner har även ersatt de generella bidragen med s.k. samverkansavtal.

Statskontoret 1995:7 I samhällets intresse? En samhällsekonomisk studie av den ideella sektorn.

Rapporten utgör resultatet av ett regeringsuppdrag avseende de samhälls-ekonomiska effekterna av ideell verksamhet. Studien redovisar bl.a. att stödet till den ideella sektorn bör omprövas och mer specifikt inriktas mot verksamheter som kan sägas ha ett högt värde för samhället eller där det finns starka fördelningspolitiska skäl till bidragsgivande. Här påtalar rapporten att en omfördelning av stödet bör ske till förmån för föreningar med social inriktning.

Nordiskt

Andersen, R.K., Opdalshei, O.A. & Lorentzen, H. (1996) *Frivillige organisasjoner. En kommentert bibliografi*. Oslo: FRISAM, frivillighetens samarbeidsorgan.

Detta är en genomgång av litteratur om i första hand Norges frivilliga organisationer men även i begränsad omfattning internationella arbeten i ämnet med relevans för norska förhållanden. Genomgången tar sin utgångspunkt i forskningsbaserade arbeten och lämnar därmed bort organisationernas egna framställningar om och utvärderingar av sina respektive verksamheter. I avsnittet "Helse og sosialfeltet" listas ett tiotal titlar som på olika sätt berör missbruks-/nykterhetsområdet. Också i ett avsnitt benämnt "Kirke, diakoni, misjon, livssyn" behandlas missbruksområdet och kyrkans arbete inom fältet.

Elmeland, Karen (red.) (2000) Lokalt alkohol- och drogförebyggande arbete i Norden. Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning. NAD-publikation 38. Helsingfors.

Rapporten behandlar lokalsamhällesprojekt och förebyggande arbete inom missbruk. Artiklarna bygger på ett antal forskares presentationer vid ett seminarium som Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning (NAD) anordnade – 1999 "Lokalt alkohol- och drogförebyggande arbete i Norden". Artiklarna behandlar dels överordnade problemställningar rörande lokal demokratiutveckling, där kommunernas och frivilligorganisationernas roller i lokalsamhället diskuteras, dels konkreta projekt rörande alkoholhantering och slutligen kvalitetskriterier och utvärderingsproblematik rörande lokalt drogförebyggande arbete. NAD:s är en institution vars verksamhet finansieras av Nordiska ministerrådet.

Grytnes, R., Villumsen, S. & Pedersen, M.P. (2002) *Væresteder for stofmisbrugere og tidlige stofmisbrugere i Danmark*. Aarhus universitet: Center for rusmiddelforskning

En rapport om verksamheten vid 64 s.k. væresteder vilket närmast kan översättas och beskrivas som "en plats eller ett ställe att vara på". Ofta bedrivs dessa væresteder som kaffestugor, och som mötesplatser för, som i detta fall, narkotikamissbrukare. Vid dessa "mötesplatser" har de missbrukande möjlighet att få ett mål mat men kanske främst att träffa och samtala med andra i liknande situation. Många gånger involveras både personer i aktivt missbruk och f.d. missbrukare i verksamheten. Speciella væresteder drivs också för f.d. missbrukare. För många av missbrukarna fyller væresteden funktionen som både hem och familj. Verksamheten drivs av både anställda och frivilligt engagerade. Huvuddelen av værestederna delfinansieras via

driftanslag från stat och kommun; övriga intäkter kommer ofta från donationer, föredragshållande och försäljning från s.k. återvinningsbutiker.

Ibsen, B, & Skov Henriksen, L,. (2001) Frivillighedens utfordringer. Odense: Odense universitetsforlag

Det här är en antologi om det civila samhällets aktuella betingelser i de nordiska länderna. I en artikel av Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg beskriver och tolkar författarna de obetalda frivilliga insatser som görs i Sverige men också i de övriga nordiska länderna. Här diskuteras omfattning, inriktning och betydelse av sådana insatser för den samlade välfärden.

Klausen, K.K. & Selle, P. (red.) (1995) Frivillig organisering i Norden. Oslo: Tano.

Detta är en nordisk antologi med bidrag från forskare med intresse för frivilligsektorn. Förutom ett antal empiriska bidrag finns en viktig diskussion om frivilligsektorns plats i välfärdsstater av skandinavisk typ. Tommy Lundström diskuterar förhållandena i Sverige bl.a. med utgångspunkt från data om barnhemsvården och socialt arbete i allmänhet.

Bilaga 2

Organisationer inom det sociala området som uppbär statsbidrag genom Socialstyrelsen. Organisationer som motverkar missbruk av droger m.m.

(Internetadress: www.sos.se/socialtj/handikap/organisa.htm)

<p>ALNA Sorterarg. 23 A 191 162 50 Vällingby www.alna.se riks.alna@alna.se</p>	<p>ALNA är bildat av arbetsmarknadens parter (LO, TCO och SAF) för att motverka missbruk av alkohol och andra droger inom arbetslivet. ALNA har omfattande utbildningsverksamhet för företag och myndigheter, driver rehabiliteringsverksamhet och stimulerar forskning inom området.</p>
<p>Convictus Box 26 267 Birger Jarlsgatan 66 b 100 81 Stockholm www.convictus.org convictus@convictus.org</p>	<p>Convictus är en ideell, politiskt och religiöst obunden förening som ger stöd till hivpositiva med missbruksbakgrund och till hemlösa. Convictus bedriver även en dagverksamhet för hemlösa – Convictus Bryggan. Föreningen har dessutom ett rekreations- och utbildningshus i Södermanland nära sjön Hjälmarens – Convictus Tomtebo. Convictus driver för närvarande två projekt – "Fokus på hivpositiva missbrukare" och "Mötas på trygg grund" – och anordnar kontinuerligt konferenser och utbildningar inom ämnesområdena hiv, hemlös- het och missbruk. Föreningen har en omfattande volontärverksamhet och har ett s.k. 90-konto sedan hösten 2000.</p>
<p>De Fria Sällskapen Länkarnas Samorganisation Box 56 532 21 Skara</p>	<p>De Fria Sällskapen Länkarnas syfte är att hjälpa alkoholister och missbrukare att bli fria från sitt missbruk.</p>
<p>DIANOVA Katarina Bangata 70 116 42 Stockholm www.dianova.org dianova@swipnet.se</p>	<p>Dianova är en internationell organisation för rehabilitering av narkotikamissbrukare. Man finns i 18 länder och driver mer än 200 enheter. Dianova tar emot missbrukare från hela Sverige och är helt politiskt och religiöst neutralt. Dianova tar avstånd från alla droger och alla typer av legalförskrivning av narkotika. Verksamheten är helt klientstyrd och utan personal. Dianova arbetar med information, utbildning och opinionsbildning. Dianova är medlem av Rainbow Sweden.</p>
<p>FMN – Föräldraföreningen Mot Narkotika Friluftsvägen 29 172 40 Sundbyberg www.fmn.org.se fmn.riks@fmn.org.se</p>	<p>FMN organiserar människor som aktivt vill verka för en offensiv och restriktiv narkotikapolitik. Föreningen organiserar främst anhöriga till missbrukare men även andra intresserade. FMN driver stödverksamhet och rådgivning.</p>
<p>Forum för frivilligt socialt arbete Starrbäcksgatan 11 172 99 Sundbyberg www.socialforum.a.se info@socialforum.a.se</p>	<p>Ändamålet med föreningen är att förbättra förutsättningarna för att bedriva frivilligt socialt arbete i Sverige genom kunskapsutbyte inom ideella och socialt aktiva organisationer samt med offentlighet och näringsliv. Föreningens konkreta utbud består av konferenser, seminarier, studieresor samt tjänster via webbplatsen.</p>
<p>Föreningen Fruktdrycker Gammelgårdsvägen 38 112 64 Stockholm www.fruktdrycker.a.se info@fruktdrycker.a.se</p>	<p>Föreningen Fruktdrycker har till uppgift att främja användningen av alkoholfria drycker, framför allt som alternativ till alkoholdrycker. För att skapa motiv för bruk av alternativdrycker har föreningen även till uppgift att ge sakligt väl underbyggd information i alkoholfrågan.</p>
<p>Hassela Solidaritet Fatbursg. 15 A 118 28 Stockholm www.hassela.com hasselasolidaritet@chello.se</p>	<p>Hassela Solidaritets ändamål är att organisera människor till praktiska socialpolitiska verksamheter. Förbundet arbetar också med utåtriktad opinionsverksamhet, samt fungerar som paraplyorganisation för de verksamheter som bedrivs under namnet Hassela.</p>

<p>Hela Människan Starrbäcksgatan 11 172 99 Sundbyberg www.helamanniskan.org info@helamanniskan.org</p>	<p>Hela Människan är en ekumenisk organisation för socialt arbete på kristen grund. Huvudmän är de kristna samfundet. Verksamheten bygger på huvudmännens uppdrag och lokala behov. Arbetet för utsatta människor bedrivs genom mobilisering, handling, utbildning och opinionsbildning, bl.a. genom lokala enheter på nära hundra orter, s.k. Riaenheter. Ria ger öppen vård till dem som missbrukar alkohol och andra droger.</p>
<p>IOGT-NTO, UNF 105 36 Stockholm www.iogt.se info@iogt.se</p>	<p>IOGT-NTO-rörelsen är en av Sveriges största folkrörelser och arbetar för ett bättre samhälle med personlig helnykterhet som grund. Rörelsen utgörs av fyra förbund, IOGT-NTO, Ungdomens Nykterhetsförbund, IOGT-NTO:s Juniorförbund och Nykterhetsrörelsens Scoutförbund, och man verkar för sina idéer genom studiecirklar, på föreningsmöten i opinionsbildande aktiviteter. IOGT-NTO driver två folkhögskolor, behandlingsprojekt m.m. IOGT-NTO har ca 750 föreningslokaler runt om i landet. IOGT-NTO-rörelsen bedriver biståndsarbete i 12 länder.</p>
<p>KILEN – Konsumentföreningen Läkemedel och Hälsa Kammakargatan 7 111 40 Stockholm www.kilen.org kilen@kilen-institutet.se</p>	<p>KILEN har som syfte att samla och ge uttryck för konsumentintressen i hälso- och sjukvårdsfrågor. Man samlar konsumenters erfarenheter och kunskaper för att göra dessa tillgängliga för alla, och vi arbetar för att skapa dialog med beslutande organ och producenter på området.</p>
<p>KRIS – Kriminellas Revansch i Samhället Tjärhovsgatan 34 116 21 Stockholm www.kris.a.se info@kris.a.se</p>	<p>KRIS är en ideell förening för och med f.d. kriminella och drogberoende medlemmar. Huvudsyftet är att hjälpa människor som kommer ut från anstalter tillbaka in i samhället. Paroller som KRIS lever efter är hederlighet, drogfrihet, kamratskap och solidaritet.</p>
<p>Kvinnorganisationernas samarbetsråd i alkohol- och narkotikafrågor Östermalmsg. 33 1 tr 114 26 Stockholm www@ksan.a.se info@ksan.a.se</p>	<p>Samarbetsrådet är en paraplyorganisation för 30 kvinnoorganisationer och arbetar med alkohol-, narkotika- och läkemedelsfrågor ur ett kvinnoperspektiv. Organisationen utvecklar och producerar, bl.a. material och utbildningar för att stärka flickors/unga kvinnors självförtroende.</p>
<p>Kvinnoforum Kungsg. 65 111 22 Stockholm www.kvinnoforum.se kvinnoforum@kvinnoforum.se</p>	<p>Kvinnoforum verkar för att öka kvinnors och flickors inflytande inom arbetsliv, samhällsliv och privatliv. Kvinnoforum driver projekt för flickor i riskzonen, utbildar kvinnlig personal inom missbrukarvården samt bedriver informationsarbete kring missbruksfrågor.</p>
<p>LP – verksamhetens Ideella Riksförening Box 1356 111 83 Stockholm www.fc.crossnet.se info@lp.crossnet.se</p>	<p>LP-verksamheten bedriver missbrukarvård på kristen grund. Arbetet sker dels vid 7 behandlingshem runt om i landet, dels vid drygt 40 LP-kontakter, via öppet hus och fältarbete. LP-verksamheten har många års erfarenhet av arbete med missbrukare. Flertalet av de anställda har själva missbrukarbakgrund.</p>
<p>Länkens kamratförbund Svederna 10 466 95 Sollebrunn www.lankenskamratforbund.se info@lankenskamratforbund.se</p>	<p>Länkens kamratförbund är en riksorganisation för närmare 50 kamratföreningar i Sverige. Ger stöd, rådgivning och möjlighet till aktiviteter för människor med drogproblem och deras anhöriga. samt driver kursgård m.m.</p>
<p>MHF – MHF-ungdom Västertorpsv. 131 129 44 Hägersten www.mhf.se info@mhf.se</p>	<p>Enligt förbundets stadgar MHF har till uppgift att främja trafiksäkerheten, en samhällsanpassad utveckling av motorismen samt en sund livsmiljö, fri från alkohol och andra droger. Trafiknykterhet är förbundets profilfråga.</p>
<p>Rainbow Sweden Roo Gård 184 91 Åkersberga rainbowsweden@telia.com</p>	<p>Rainbow Sweden (RS) är en paraplyorganisation för klientdrivna organisationer, och man arbetar med rehabilitering av människor med missbruksproblem och kriminalitet. Medlemsorganisationernas verksamheter omfattar bl.a. arbetskooperativ, stödboende, avgiftning, kamratstöd och fritidssysselsättning. RS bedriver även informationsverksamhet, anordnar konferenser och utbildningar m.m.</p>

<p>RFHL Box 23076 104 35 Stockholm www.rfhl.se info@rfhl.se</p>	<p>Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare (RFHL) är en organisation för f.d. missbrukare och andra som vill arbeta för en aktiv och human narkotikapolitik. RFHL driver en aktiv opinionsbildning, konferens- och utbildningsverksamhet samt ger stöd till missbrukare genom lokalavdelningar över hela landet.</p>
<p>RFMA Box 23201 104 35 Stockholm nyman.gerd@swipnet.se</p>	<p>RFMA arbetar med opinionsbildning och information till allmänheten och professionella inom missbruksvård. Syftet är att påverka attityder till alkohol- och drogmissbruk för att minska alkoholkonsumtionen och få bort användandet av droger. I första hand bedrivs opinionsbildningen genom tidskriften RFMA-debatt och genom att man organiserar seminarier och kurser.</p>
<p>Riksföreningen för alkoholmottagningar – RAM Vallentuna RB, Centrumpassagen 10 186 31 Vallentuna asa.magnusson@spo.sll.se</p>	<p>RAM organiserar alkoholmottagningar, arrangerar utbildnings- och konferensverksamhet samt bedriver opinionsbildning.</p>
<p>Rikskommittén för förstärkt familjevård – RFF Box 240 701 44 Örebro www.rff.se info@rff.se</p>	<p>RFF organiserar familjevårdsenheter för främst vuxna narkotikamissbrukare. Man har medlemsorganisationer över hela landet. RFF organiserar utbildningar, rådgivning för nya enheter och driver informationsverksamhet.</p>
<p>SIMON Gjuteribacken 21 B 172 65 Sundbyberg www.simon.org.se simon@simon.org.se</p>	<p>SIMON är en mångkulturell organisation. Förbundet är religiöst och politiskt obunden och står för en restriktiv narkotika-/alkoholpolitik. SIMON vill vara en bro mellan invandrare och det svenska samhället, samt en resurs för både svenskar och invandrare. SIMON strävar efter ett gott samarbete med kommunen, myndigheten och andra organisationer som arbetar för att hjälpa missbrukare och motverka spridning av missbruk och hiv/aids.</p>
<p>Riksförbundet SMART Box 5 135 21 Tyresö smart.just.nu kontrakt@home.se</p>	<p>SMART är ett riksförbund för alla de lokala verksamheter som arbetar drogförebyggande med hjälp av individuella kontrakt med ungdomar.</p>
<p>Sveriges landsråd för alkohol & narkotikafrågor – SLAN Gammelgårdsvägen 38 112 64 Stockholm landsradet@sobernet.org</p>	<p>SLAN är ett organiserat nätverk för riksorganisationer verksamma inom alkohol- och narkotikaområdet i syfte att stärka en solidarisk alkoholpolitik, verka för nykterhet och ett narkotikafritt samhälle samt skapa opinion för en väl utbyggd alkohol- och narkomanvård. 17 organisationer/samarbetsorgan är anslutna till SLAN och det finns serviceavtal med 20 länsnykterhetsförbund. SLAN samverkar även med olika nätverk.</p>
<p>Svenska Akademikers Nykterhetsförbund – SAN c/o NLF Västmannag. 15 111 24 Stockholm u.wa@privat.utfors.se</p>	<p>SAN arrangerar årligen uppsatstävling för gymnasister i sociala frågor samt seminarier på vårdhögskolor och för studentkårer i drogfrågor.</p>
<p>Svenska Frisksportförbundet – SFF Stensunds FHSK 619 91 Trosa kansli@frisksport.se</p>	<p>SFF bedriver hälso- kultur- och miljövård samt drogfri friluftss- och idrottsverksamhet. SFF utgår från en helhetssyn där alla delarna är lika viktiga. Helhetssynen omfattar det personliga, det samhälleliga och det internationella.</p>
<p>Svenska Narkomanvårdsförbundet – SNVF Umeå Socialtjänst Box 3045 903 02 Umeå www.snvf.o.se asa.domeij@umea.se</p>	<p>SNVF är en riksorganisation för den specialiserade, offentliga, öppna narkomanvården, som syftar till att upprätthålla en offensiv narkomanvård med hög kvalitet och värna om den restriktiva narkotikapolitiken. SNVF anser att narkomanvård ska bedrivas under frivilliga former i samarbete med anhöriga och med respekt för den enskilde missbrukarens människovärde.</p>

<p>Sveriges Blåbandförbund Box 1233 701 12 Örebro www.blabandet.se sbf@blabandet.se</p>	<p>Sveriges Blåbandförbund arbetar med personlig helnykterhet på kristen grund socialt ansvar, internationell solidaritet, upplysning och opinionsbildning gemenskap i drogfri miljö genom det lokala föreningsarbetet samt barn- och ungdomsverksamhet. Folkbildnings- och kulturverksamhet sker oftast i samverkan med studieförbundet NBV och den egna folkhögskolan Helliden.</p>
<p>Sveriges Lärares Nykterhetsförbund – SLN Vallmov. 12 194 68 Upplands Väsby www.sln.nu sln_mw@hotmail.com</p>	<p>SLN verkar för alla barns och ungdomars drogfria uppväxt – fritt från de ungas egna testande och fritt från föräldrars missbruk av alkohol och bruk av andra droger. De vuxnas ansvar för de ungas drogfria uppväxt lyfts fram. SLN erbjuder dem som arbetar professionellt med barn och unga utbildning i drogfakta, tecken och symtom, lagstiftning, hur man ingriper m.m.</p>
<p>Sällskapen Länkarnas Riksförbund Box 9069 126 09 Hägersten http://w1.920.telia.com/~u92029541/rikslankarna@swipnet.se</p>	<p>Riksförbundet och dess sällskap har till huvuduppgift att hjälpa alkohol- och drogmisbrukare att genom sjupunktsprogrammet, kamrattstöd och gemenskap återvända till drogfria, värdiga liv i fullständig avhållsamhet från alkohol och droger.</p>
<p>Ungdomens nykterhetsförbund – UNF Gammelgårdsvägen 38 105 36 Stockholm www.unf.se peter@unf.se</p>	<p>UNF är Sveriges främsta ungdomsorganisation som arbetar för en helnykter livsstil. Verksamhet bedrivs över hela landet i distrikt och föreningar. Verksamheten är fokuserad till nykterhet, demokrati och internationellt arbete. Utbildningar, studiecirkel och skolverksamhet är metoder man gärna använder.</p>
<p>Verdandi Per Myndes Backe 12 118 46 Stockholm www.verdandi.a.se info@verdandi.nu</p>	<p>Verdandi arbetar för social rättvisa mot missbruk och socialt utanförskap, genom social- och alkoholpolitisk opinionsbildning samt lokal social stödverksamhet och grannskapsarbete bland utsatta grupper.</p>
<p>Vita Bandets Riksförening Oscarsgården, Vallersta 692 93 Kumla www.vitabandet.org.se info@vitabandet.org.se</p>	<p>Vita Bandets Riksförening är en nykterhetsorganisation för kvinnor, byggd på kristen grund. Man tillhör världsorganisation WWCTU.</p>

Bilaga 3

Anonyma Alkoholisters tolv traditioner

1. Vår gemensamma välfärd bör komma i första hand, personligt tillfrisknande beror på sammanhållningen i AA.
2. För vår grupp finns bara en högsta auktoritet – en älskande Gud, såsom Han kommer till uttryck i vårt gemensamma gruppsamvete. Våra ledare är blott betrodda tjänare, de styr oss icke.
3. Det enda villkoret för medlemskap i AA är en önskan att sluta dricka.
4. Varje grupp bör vara självstyrande utom i angelägenheter som berör andra grupper eller AA som helhet.
5. Varje grupp har endast ett huvudsyfte – att föra budskapet vidare till de alkoholister som fortfarande lider.
6. En AA- grupp bör aldrig gå i borgen för, finansiera eller låna sitt namn till närbesläktade sammanslutningar, annars kommer problem med pengar, egendom och prestige att skilja oss från vårt ursprungliga syfte.
7. Varje AA- grupp bör vara helt självförsörjande och vägra ta emot ekonomiskt stöd utifrån.
8. AA bör alltid förbli icke professionellt men våra servicecentra kan anställa personal för speciella uppgifter.
9. AA som sådant bör aldrig organiseras men vi kan tillsätta styrelser och kommittéer för serviceverksamhet – direkt ansvariga inför dem de tjäna.
10. AA tar aldrig ställning för eller emot yttre angelägenheter, alltså bör AA:s namn aldrig dras in i offentliga tvister.
11. Vår kontakt med allmänheten är baserad på rörelsens egen kraft, snarare än på direkt propaganda. Vi bör alltid iakttaga personlig anonymitet i förhållande till press, radio och TV.
12. Anonymiteten är de andliga grundvalen för våra traditioner och påminner oss ständigt om att ställa princip framför person.

Oxfordgrupprörelsens, Anonyma Alkoholisters och Länkrörelsens grundläggande program

Oxfordrörelsens sex grundläggande föreställningar	AA:s tolvstegs program för tillfrisknande	Länkrörelsens sju punkter (förkortad version)
1. Människor är syndare,	1. Vi erkände att vi var maktlösa inför alkoholen och att vi förlorat kontrollen över våra liv.	1. Du måste erkänna att Du är alkoholist... När Du en gång är alkoholist så kommer Du i alla framtid att vara det. ... Vi betraktar alkoholismen som en sjukdom, närmast en allergisk... Enda möjligheten för oss är alltså att fullständigt och för all framtid sluta upp att använda sprit.
2. människor kan förändras,	2. Vi kom till tro på att en kraft starkare än vår egen, kunde hjälpa oss att återfå vårt förstånd.	2. ... Den kraft som hjälper oss är naturligtvis mycket större än vår egen och erfarenheten gör, att vi obetingat tror på den. Du själv måste komma till absolut tro på denna kraft...
3. bekännelsen är en förutsättning för förändring,	3. Vi beslöt att lägga vår vilja och vårt liv i händerna på Gud, sådan vi själva uppfattade Honom. 4. Vi företog en genomgripande och oförskräckt moralisk självrannsakan. 5. Vi erkände inför Gud, oss själva och en medmänniska alla våra fel och brister. 6. Vi var helt och hållet beredda att låta Gud avlägsna alla dessa karaktärsfel. 7. Vi bad ödmjukt Honom att avlägsna våra brister. 8. Vi gjorde upp en förteckning över alla de personer vi gjort illa och var beredda att gottgöra dem alla. 9. Vi gottgjorde alla dessa människor, så långt det vara möjligt, utan att skada dem eller andra. 10. Vi fortsatte vår självrannsakan och erkände genast när vi hade fel.	3. Du måste ändra din livsställning... Alkoholister är bland de största egoister som finns... Du måste ändra på denna Din egoistiska inställning. Tänk inte bara på Dig själv utan tänk mycket mer på andra. Ställ inga krav på Dina medmänniskor, men öka kraven på Dig själv. 4. Företag en grundlig granskning av Dina moralbegrepp. Vi eftertraktar absolut ärlighet, renhet, kärlek till medmänniskor och osjälviskhet. 5. Dryfta Dina missförhållanden, och erkänn Dina fel och brister för någon annan människa. Dina kamrater i Länkarna vill ingenting hellre än att dela Dina bekymmer och genom sina erfarenheter hjälpa Dig att bära dem och hjälpa Dig att lösa Dina problem... 6. Gör upp med alla personer till vilka Du står i något missförhållande. ... Begrunda noga varje persons beteende mot Dig och tänk efter om inte Du själv också i någon mån varit orsak till missförhållandet. Om Du skulle ha rent samvete och den andre alltså har fel... Behandla då honom eller henne som en sjuk människa och visa överseende och villighet att ursäktas... De personer, som Du har gjort orätt skall Du göra upp med... Du måste försöka gottgöra vad Du förbrutit.
4. för den reformerade själen finns en direkt väg till Gud, 5. miraklens tid har återkommit,	11. Vi försökte genom bön och meditation fördjupa vår medvetna kontakt med Gud – sådan vi uppfattade Honom – varvid vi endast bad om Hans vilja med oss och styrka att utföra den.	
6. de som blivit förändrade måste förändra andra.	12. När vi, som en följd av dessa steg, själva haft ett inre uppvaknande försökte vi föra detta budskapet vidare till andra alkoholister och tillämpa dessa principer i alla våra angelägenheter.	7. När Du kommit ifrån spriten, och det har Du, om Du arbetar efter de här punkterna, så har Du upplevt någonting, som Du inte kan tacka enskilda människor för. Du får tacka genom att hjälpa andra alkoholister, och det är det enda vi begär av Dig.